

... itt mennyit ér a szó?

Írások a kárpátaljai magyarok
nyelvhasználatáról

Írta:

Beregszászi Anikó és Csernieskó István

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
BEREGSZÁSZ

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

... itt mennyit ér a szó?

Írások a kárpátaljai magyarok
nyelvhasználatáról

PoliPrint
Ungvár – 2004

ББК 81.66

Б 45

УДК 811.911.141

Immáron több mint egy évtizede kutatjuk a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatát. Ez idő alatt számos olyan társadalmi problémával találtuk szembe magunkat, amelyeknek nyelvi, nyelvészeti vonatkozásuk is van; rengeteg közkeletű, ám tudományosan megalapozatlan nyelvi babonával, téveszmével találkoztunk; és mindeközben jelentős mennyiségű nyelvi adatot is sikerült összegyűjtenünk. Ennek egyfajta összefoglalásaként született e tanulmánygyűjtemény. Könyvünkben foglalkozunk társadalmi (demográfiai, politikai) kérdések nyelvi vonatkozásaival (például az I. és II. fejezetben); megpróbálunk tudományos érvekkel eloszlatni néhány konszenzuális tévedést (mint mondjuk a III. és IV. fejezetben), és közben viszonylag nagy mennyiségű, a kárpátaljai magyar beszélőközösségben gyűjtött adatot sorakoztatunk fel mondandónk alátámasztására. A többi már az Olvasókon múlik.

Lektorálta:

Kontra Miklós és Kótyuk István

Borítóterv, tipográfia és tördelés:

Fábián Eleonóra

A kötet megjelenését az Arany János Közalapítvány támogatta

ISBN 966-7966-26-7

© Beregszászi Anikó, 2004

© Csernicskó István, 2004

Nyomta

PoliPrint Kft

Ungvár, Turgenyev u. 2.

Felelős vezető: Kovács Dezső

Tartalom

Előszó	7
I. Kik és hányan használják a magyar nyelvet Kárpátalján?	9
A kárpátaljai magyarok demográfiai helyzete a nyelvcsere/nyelvmeg-	
tartás szemszögéből	10
II. A nyelvi jogok elméletben és a gyakorlatban	23
Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy	
Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája és a kárpátaljai magyarság	24
– A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája	35
– Ukrajna törvénye A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Euró-	
pai Kartája (1992) ratifikációjáról (1999)	51
– Ukrajna törvénye A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek	
Európai Kartája ratifikációjáról (2003)	54
A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége a gyakorlatban	55
Magyar neve? Az ukrainai földrajzi nevek magyar használatáról ..	71
– Ukrainian–English Transliteration table	83
– A kárpátaljai magyarok és magyar vonatkozású település-	
nevekhez kapcsolt viszonyragok	85
Megfélemlített anyanyelvhasználat	90
Az ukrán nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: nyelvpedagógiai	
és nyelvi emberi jogi vonatkozások	97
III. A magyar nyelv határon inneni és túli változatai	109
Gondolatok a nyelvi egységről és a nyelvi változatosságról	110
Különböző, mégis azonos. Néhány adat a magyarországi, kárpátaljai és	
más kisebbségi magyar nyelvváltozatok közötti hasonlóságokról és kü-	
lönbségekről	118
Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára ...	127
– Kárpátaljai szójegyzék (az ÉKsz. ² -ben megjelent kárpátaljai sza-	
vak és szójelentések)	137
IV. Nyelv, nyelvészet és iskola	139
Nyelvjárási jelenségek szociolingvisztikai vizsgálata: a nyelvjárások és	
a kárpátaljai magyar iskola	140
Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező?	155
A magyar nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: nyelvészeti,	
nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi problémák	168

A kárpátaljai magyar beszélt nyelv tudományos vizsgálata: előzetes egy most induló kutatás anyagából	174
– Az irányított beszélgetések témakörei	178
– Élőnyelvi szövegek fonematikai elvű átírása	181
– „Felemelt fővel járhatnak a magyarok”. Egy irányított beszélgetés lejegyzett szövege	186

Előszó

Az emberi nyelvet még a huszadik század jelentős részében is (sőt: sokan ma is) elvont, csak a beszélők tudatában létező szabályrendszerként kezelték, és a nyelvészetet általában aszociális tudománynak tekintették, a nyelvészt pedig olyan kutatónak, aki a tudomány elefántcsonttornyában misztikus bölcsélettel foglalkozik. Bár máig is többen úgy vélik, hogy a nyelvésznek nincs vagy kicsi a társadalmi felelőssége, és feladata csupán a nyelvi jelenségek szakszerű, pontos leírásában és értékelésében, szabályok, szabályszerűségek megfogalmazásában, vagy éppen mások nyelvhasználatának bírálataiban merül ki, a szociolingvisztika (társasnyelvészet) megjelenése óta – a nyelv és a társadalom szoros kapcsolatából adódóan – a nyelvet szociális beágyazottságában vizsgáló nyelvészek kutatásaik során számtalan olyan társadalmi problémával találják szembe magukat, amelyek nyelvi, nyelvészeti vonatkozással is bírnak, s amelyek megoldása csak akkor lehetséges, ha a nyelvet nem elvont rendszernek, hanem kisebb-nagyobb közösségeket alkotó hús-vér emberek használata által létezőnek tekintjük. A nyelv társas jelenségeit alapvető fontosságúnak tartó szemléletből kiindulva lett a nyelvészeti kutatások tárgya például a nyelvi emberi jogok kérdésköre, a kisebbségi nyelvhasználat problematikája, nyelv és hatalom kapcsolata és tükröződése a nyelvben, az iskolai anyanyelvi oktatás és a nyelvi alapon működő diszkrimináció témája stb.

A társasnyelvészet talán egyik legismertebb alakja, az amerikai William Labov két fontos elvet fogalmazott meg a nyelvészek társadalmi felelősségéről (Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11/1982: 165–201). Ez a két elv a tévedések korrigálásának és az adósságnak az elve. Az első szerint, ha a kutató olyan széles körben elterjedt elképzeléssel, nézettel találkozik, amelynek helytelenségét kutatásokkal igazolni tudja, kötelessége ezt nyilvánosságra hozni. A második szerint pedig annak, aki nyelvi adatokat gyűjtött egy beszélőközösségben, az így szerzett tudást kamatoztatnia kell a közösség javára.

Immáron több mint egy évtizede kutatjuk a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatát. Ez idő alatt számos olyan társadalmi problémával találtuk szembe magunkat, amelyeknek nyelvi, nyelvészeti vonatkozásuk is van; rengeteg közkeletű, ám tudományosan megalapozatlan nyelvi babonával, téveszmével találkoztunk; és mindeközben jelentős mennyiségű nyelvi adatot is sikerült összegyűjtenünk. Ennek egyfajta összefoglalásaként született e tanulmánygyűjtemény. Könyvünkben foglalkozunk társadalmi (demográfiai, politikai) kérdések nyelvi vonatkozásaival (például az I. és II. fejezetben); meg-

próbálunk tudományos érvekkel eloszlatni néhány konszenzuális tévedést (mint mondjuk a III. és IV. fejezetben), és közben viszonylag nagy mennyiségű, a kárpátaljai magyar beszélőközösségben gyűjtött adatot sorakoztatunk fel mondandónk alátámasztására. A többi már az Olvasókon múlik.

Beregszász, 2004. szeptember 10.

A szerzők

I. Kik és hányan használják a magyar nyelvet Kárpátalján?

A kárpátaljai magyarok demográfiai helyzete a nyelvesere/nyelvmegtartás szemszögéből¹

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

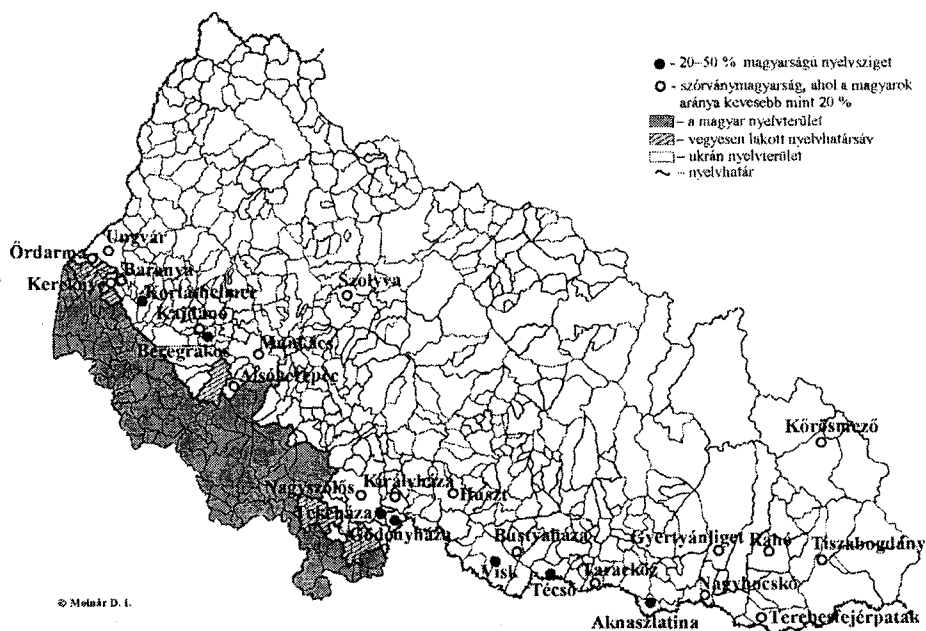
A szociolingvisztikában (társasnyelvészetben) egy-egy közösség nyelvi helyzetének leírása során (természetesen számos egyéb tényező mellett) megkülönböztetett figyelmet szentelnek a csoport demográfiai viszonyainak. A nyelvcseré/nyelvmegtartás szempontjából ugyanis lényeges az adott nyelvet beszélők száma, településterületének nagysága, illetve kiterjedése. A beszélők száma például meghatározó lehet a tekintetben, hogy képes-e a csoport saját anyanyelvi intézményeket fenntartani, képes-e a reprodukcióra; a településterület nagysága és kiterjedése pedig azért fontos, mert egy nagy területen, de szétszórta élő közösségben nagyobb a nyelvcseré előfordulásának esélye, mint egy olyan csoport esetében, amely kompakt tömbben él (vö. pl. Bartha 1999: 138–145).

Az 1991-ben független állammá lett Ukrajnában 2001-ben rendezték az első népszámlálást. A census adatai folyamatosan válnak ismertté. Az alábbiakban a kárpátaljai magyar közösség nyelvi helyzete kapcsán tekintjük át röviden a csoport demográfiai jellemzőit a legfrissebb népszámlálás eredményei alapján.²

Az 1989-es népszámlálás adatai szerint Ukrajnában 163.111 magyar nemzetiségű személy élt, ebből 155.711 fő (95,5%) Kárpátalján. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint az ukrainai magyarok száma 156,6 ezer fő (az ország összlakosságának 0,3%-a), ebből Kárpátalján él 151.516 (96,7%). Az 1989. évi előző népszámláláshoz viszonyítva a csökkenés 4.195 fő, 2,7%. A magyarok Ukrajnában csak Kárpátalján őshonosak, és csak ebben a megyében élnek nagy számban.

Kárpátalja területén főként az Ungvári, a Beregszászi, a Nagyszőlősi és a Munkácsi járásban, továbbá Beregszász, Ungvár és Munkács megyei jogú városokban élnek magyarok (itt élt 1989-ben a kárpátaljai magyarok 89,3%-a, 2001-ben 90,8%-a), de a Técsői, a Huszti és a Rahói járásban is jelentős a számuk (1. térkép, 1. táblázat és 1. ábra). A többi járásban a magyarok száma nem érte el az egy százalékot (a Szolyvaiban 383, az Ilosvaiban 114, a fennmaradó négy járásban 100-nál kevesebb magyar élt).

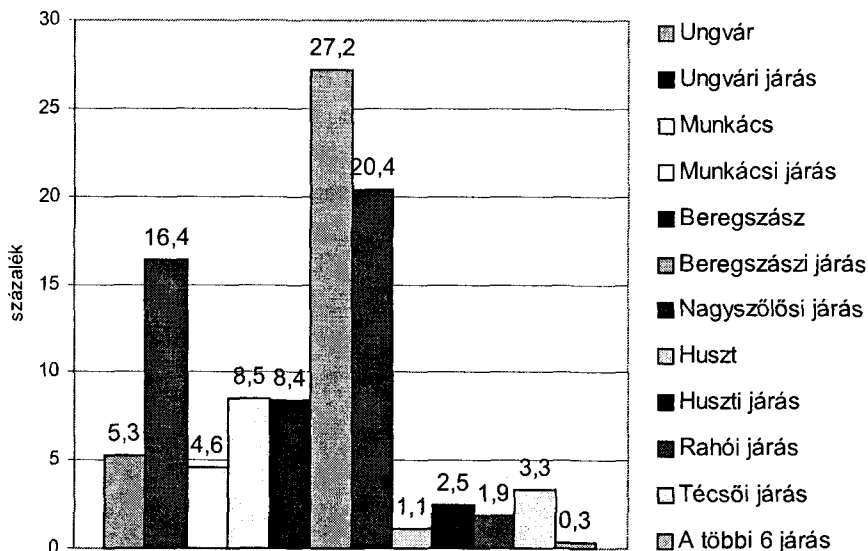
1. térkép. A kárpátaljai tömbmagyarság településterülete a 2001.

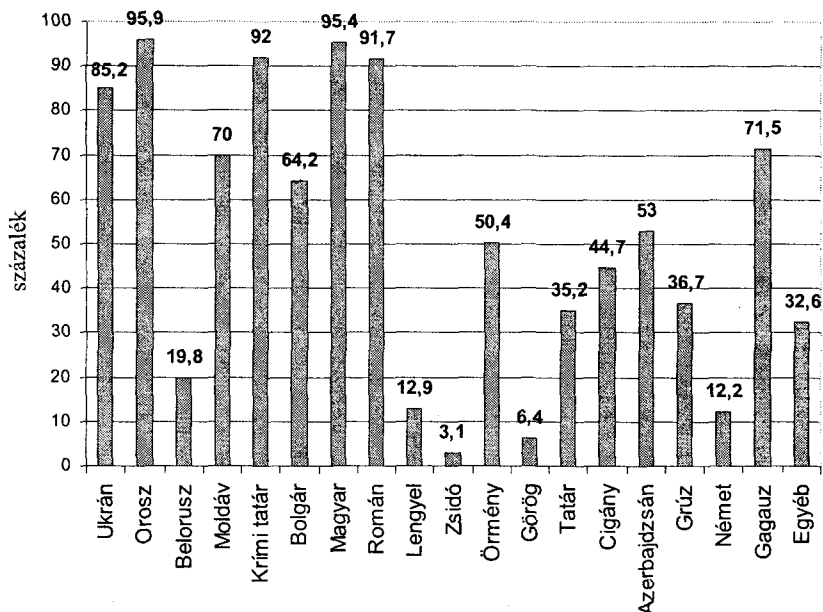
1. táblázat. A magyar nemzetiségűek Kárpátalján (1989, 2001)

	Összes lakos		Ebből magyar		A magyarok aránya, %		A kárpátaljai magyarok %-ában	
	1989	2001 ³	1989	2001 ³	1989	2001	1989	2001
Ungvár	116101	115,6	9179	8,0	7,9	6,9	5,9	5,3
Ungvári járás	73306	74,4	25541	24,8	34,8	33,4	16,4	16,4
Munkács	83308	81,6	6713	7,0	8,0	8,5	4,3	4,6
Munkácsi járás	104826	101,4	12897	12,9	12,3	12,7	8,3	8,5
Beregszász	29221	26,6	15125	12,8	51,7	48,1	9,7	8,4
Beregszászi járás	55894	54,0	41846	41,2	74,8	76,1	26,8	27,2
Nagyszőlősi járás	112611	118,0	27896	30,9	24,7	26,2	17,9	20,4
Huszt	30716	31,9	1759	1,7	5,7	5,4	1,1	1,1
Huszt járás	95632	96,9	3988	3,8	4,2	3,9	2,6	2,5
Rahói járás	85624	90,9	3511	2,9	4,1	3,2	2,3	1,9
Técsői járás	165057	171,9	6156	5,0	3,7	2,9	3,9	3,3
A többi 6 járás	290170	291,4	1100	0,5	0,4	0,2	0,7	0,3
Összesen	1245618	1254,6	155711	151,5	12,5	12,1	100	100

1. ábra. A magyarok megoszlása Kárpátalja közigazgatási egységei szerint %-ban (2001)

2. ábra. Anyanyelv és nemzetiség egybeesése Ukrajna különböző nemzetiségű állampolgárainál a 2001. évi népszámlálás adatai alapján: nemzetisége és anyanyelve azonos (Ilytyo szerk. 2003 alapján)

2. táblázat. Ukrajna lakossága 1989-ben nemzetiség és anyanyelv szerint

Nemzetiség	Száma	Nemzetisége és anyanyelve azonos		Más nyelvet tart anyanyelvének. Ebből:					
				Ukránt		Oroszt		Más nyelvet	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Ukrán	37419053	32825373	87,7	–	–	4578390	12,2	15290	0,04
Orosz	11355582	11172508	98,4	177534	1,6	–	–	5540	0,05
Zsidó	486326	34635	7,12	10081	2,1	440747	90,6	863	0,18
Belorusz	440045	156200	35,5	40761	9,3	242713	55,2	371	0,08
Moldáv	324525	253024	77,9	19934	6,1	50429	15,5	1138	0,35
Bolgár	233800	162586	69,5	6293	2,7	63676	27,2	1245	0,53
Lengyel	219179	27500	12,5	146026	66,6	44420	20,7	1233	0,56
Magyar	163111	156011	95,6	4233	2,6	2604	1,6	263	0,16
Román	134825	83966	62,3	13203	9,8	4607	3,5	32986	24,5
Görög	98594	18269	18,5	2308	2,3	77717	78,8	300	0,30
Krími tatár	46807	43334	92,6	83	0,2	1868	3,4	1522	3,22
Összesen	51452034	45202380	87,8	446492	0,8	5725765	11,1	77397	0,15

3. táblázat. Ukrajna lakossága nemzetiség és anyanyelv szerint (2001)

Nemzetiség	Száma (ezer főben)	Aránya (%)	Anyanyelvének vallotta (%)		
			saját nemzetiségének nyelvét (egybeesik a nemzetisége és az anyanyelve)	az ukránt	az orosz
Ukrán	37541,7	77,8	85,2	–	14,8
Orosz	8334,1	17,3	95,9	3,9	–
Belorusz	275,8	0,6	19,8	17,5	62,5
Moldáv	258,6	0,5	70,0	10,7	17,6
Krími tatár	248,2	0,5	92,0	0,1	6,1
Bolgár	204,6	0,4	64,2	5,0	30,3
Magyar	156,6	0,3	95,4	3,4	1,0
Román	151,0	0,3	91,7	6,2	1,5
Lengyel	144,1	0,3	12,9	71,0	15,6
Zsidó	103,6	0,2	3,1	13,4	83,0
Örmény	99,9	0,2	50,4	5,8	43,2
Görög	91,5	0,2	6,4	4,8	88,5
Tatár	73,3	0,2	35,2	4,5	58,7
Cigány	47,6	0,1	44,7	21,1	13,4
Azerbajdzsán	45,2	0,1	53,0	7,1	37,6
Grúz	34,2	0,1	36,7	8,2	54,4
Német	33,3	0,1	12,2	22,1	64,7
Gagauz	31,9	0,1	71,5	3,5	22,7
Egyéb	177,1	0,4	32,6	12,5	49,7

Ha nemcsak a nemzetiségi, hanem az anyanyelvi mutatókat is figyelembe vesszük, láthatjuk, hogy az ukrainai magyarok legnagyobb részének azonos az anyanyelve és a nemzetisége (2. ábra). Sőt, sok nem magyar nemzetiségű

is magyar anyanyelvűnek tartja magát. Az országban élő nemzetiségek közül (kivéve az oroszokat, akik a szovjet időkben kivételezett helyzetet élveztek), beleértve az ukránokat is, a magyarok körében a legmagasabb azok aránya, akiknek nemzetisége és anyanyelve egybeesik (2. és 3. táblázat).

4. táblázat. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1989-ben

1	2	3	4	5	6	7	8
Ukrán	976749	78,41	961489	98,4	—	9333	4.605
Magyar	155711	12,50	151384	97,2	3200	991	—
Orosz	49458	3,97	47378	95,7	1871	—	172
Cigány	12131	0,98	2491	20,5	1487	119	7973
Román	29485	2,36	28964	98,2	198	153	73
Szlovák	7329	0,58	2555	34,8	2433	388	1890
Német	3478	0,27	2576	74,0	641	212	36
Zsidó	2639	0,21	663	25,1	365	1307	298
Egyéb	8638	0,69	4531	52,4	1143	2629	269
Összesen	1245618	100	1202031	96,5	11338	15132	15316

1. Nemzetiség. 2. Száma. 3. Százalékos aránya. 4. Anyanyelve és nemzetisége azonos. 5. Százalékban. 6–8.: Nem azonos. Ebből: 6. Ukrán. 7. Orosz. 8. Magyar.

5. táblázat. Kárpátalja egyes nemzetiségeinek anyanyelvi összetétele, 2001 (Molnár 2004: 121, 2. táblázat)

Nemzetiség	Lélekszám	Közülük anyanyelvként nevezte meg, %					
		saját nemzete nyelvét	az ukránt	a magyart	a román	az orosz	egyéb nyelvet
ukránok	1010127	99,2	—	0,2	0,0	0,5	0,1
magyarok	151516	97,1	2,6	—	0,0	0,2	0,1
románok	32152	99,0	0,5	0,1	—	0,1	0,2
oroszok	30993	91,7	7,9	0,2	0,1	—	0,1
cigányok	14004	20,5	16,7	62,4	0,1	0,2	0,2
szlovákok	5695	43,5	41,5	11,3	0,0	2,6	1,0
németek	3582	50,5	39,6	4,2	0,1	4,8	0,8
beloruszok	1540	37,4	18,4	0,6	0,1	43,2	0,3
egyebek	5005	36,1	26,8	3,9	1,6	24,9	6,7
összesen	1254614	97,1	1,1	0,9	0,0	0,6	0,1

Azok közül, akiknek Kárpátalján nem esik egybe az anyanyelve és a nemzetisége, a legtöbben a magyart tekintik anyanyelvüknek, és közülük a legtöbben cigány nemzetiségűek. A magyar anyanyelvűek száma így összesen 166.700 fő volt 1989-ben, ami a megye lakosságának 13,4%-át tette ki.

A magyar anyanyelvűek száma 2001-ben is meghaladta a magyar nemzetiségűek számát: 163.057-en tekintették anyanyelvüknek a magyart. Az első ukrainai népszámlálás adatai szerint Kárpátalján a lakosság 12,7%-a vallotta magyar anyanyelvűnek magát (szemben a magyar nemzetiségűek 12,1%-os arányával). A magyar anyanyelvű nem magyarok többsége cigány (74,8%), ukrán (15,9%) és szlovák (5,5%) nemzetiségű. A nem magyar anyanyelvű, de magyar nemzetiségű személyek 88,2%-a az ukránt, 8,5%-a az oroszot tekinti anyanyelvének (Molnár 2004: 123).

A kárpátaljai magyar lakosság tehát ragaszkodik anyanyelvéhez. Vaszil Bedzir (1998: 8) szintén erre a következtetésre jut tanulmányában. Még inkább látszik a magyarok ragaszkodása a magyar nyelvhez a 6. táblázatból. A nemzetiség és az anyanyelv eltérését az asszimilációs folyamatok egyik fontos mutatójának tekintik Ukrajnában (lásd pl. Móricz 1989, Molnár 2004).⁴

6. táblázat. A kárpátaljai magyarok anyanyelvi mutatói járásonként (1989)

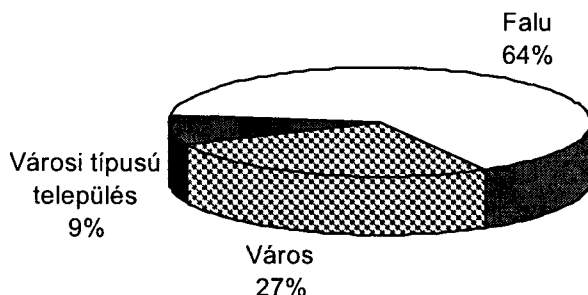
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ungvár	9179	8394	91,4	405	354	3390	11784	10,0
Munkács	6713	6069	90,4	450	142	3211	9280	11,1
Ungvári j.	25541	25301	99,1	126	102	2423	27724	37,8
Munkácsi j.	12897	12741	98,8	117	29	723	13464	12,8
Nagyszőlősi j.	27896	27447	98,4	376	61	1625	29072	25,8
Beregszászi j.	56971	56710	99,5	124	134	3319	60029	70,5
Nagybereznai j.	40	29	72,5	8	3	33	62	0,2
Szolyvai j.	433	265	61,2	157	11	52	317	0,6
Técsői j.	6156	5837	94,8	249	53	256	6093	3,7
Husztói j.	5747	5258	91,5	439	50	167	5425	4,3
Volóci j.	55	42	76,4	9	4	0	42	0,1
Ilosvai j.	265	213	80,4	41	9	5	218	0,2
Ökörmezői j.	111	87	78,4	12	12	6	93	0,2
Perecsenyi j.	196	161	82,1	29	5	13	174	0,5
Rahói j.	3511	2830	80,6	658	22	93	2923	3,4
Kárpátalja	155711	151384	97,2	3200	991	15316	166700	13,4

1: Város, járás. 2: Magyar nemzetiségű. 3: Nemzetisége és anyanyelve magyar. 4: A magyarok %-ában. 5: Magyar nemzetiségű, de ukrán anyanyelvű. 6: Magyar nemzetiségű, de orosz anyanyelvű. 7: Más (nem magyar) nemzetiségű, de magyar anyanyelvű. 8: Összesen magyar anyanyelvű. 9: A magyar anyanyelvűek aránya.

A magyar nyelv fennmaradását segíti az a tényező is, hogy a kárpátaljai magyarok többsége (64%-a) faluban él, nem pedig városban (27%) vagy városi típusú településen (9%) (3. ábra). A városokban nagyobb a veszélye

az asszimilációnak, mert ott intenzívebb a nemzetiségek érintkezése. Erre utal az is, hogy míg a faluban élő magyar nemzetiségűeknek 99,2%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, a városban élőkénél ez az arány kisebb: 93,2% (lásd Molnár 2004: 123).

3. ábra. A kárpátaljai magyarok megoszlása településtípusok szerint (2001)

Kocsis és Kocsis-Hodosi (1998: 95) szerint az 1989-es népszámlálási adatok alapján a kárpátaljai magyarok 71,8%-a élt olyan településen, ahol abszolút többséget alkottak a magyarok, 56,8%-uk pedig olyan helységben, ahol a magyarok aránya meghaladta a 75%-ot; s mindössze 16,1%-uk élt olyan településen, ahol 25% alatti volt a magyarok aránya.

Molnár József és Molnár D. István (2003a) a 2001. évi népszámlálás adatai alapján 124 olyan települést talált Kárpátalján, amelyet magyarlakta településnek tekintenek. Ezeken a településeken a magyarok aránya legalább 5% vagy pedig számuk meghaladja az 50 főt. Kárpátalja 124 magyarlakta települését hét csoportba sorolták (a nyolcadik csoportba azokat a településeket sorolták, amelyek a fenti szempontok alapján nem tekinthetők magyarlakta helységnek, mert ott elenyésző a magyarok száma és aránya):

1. Majdnem tisztán magyarlakta települések.
2. Magyar többségű, de jelentős más nemzetiséggel rendelkező települések.
3. Közel felerészben magyarlakta nagy települések.
4. Kis arányú magyarsággal rendelkező nagy települések.
5. Közel felerészben magyarok által lakott kis települések.
6. Kis létszámú, illetve szórvány magyarsággal rendelkező települések.
7. Kiszámú, de jelentős arányú magyar lakossággal rendelkező aprófalvak.
8. Számottevő magyar közösséggel nem rendelkező települések.

Az első csoport a majdnem tisztán magyarlakta településekből áll. Itt a magyarok az összlakosság több mint 80%-át teszik ki. Kárpátalján 52 ilyen település van, melyekben 72.095 magyar él, azaz a kárpátaljai magyarság 47,6%-a. Ezek (Tiszaújlak kivételével) mindegyike falu, és a síkvidéki járá-sokban (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi) találhatók.

A második csoport tagjai döntően magyar többségűek, de más nemzetisé-gek (elsősorban ukránok és cigányok) is élnek a településeken. Olyan hely-ségek tartoznak ebbe a csoportba, mint Bátyú, Bótrágy, Szürte stb. Számuk Kárpátalján 26, magyar összlakosságuk 20.808. Az ezeken a településeken élő magyarok a kárpátaljai magyarság 13,7%-át teszik ki.

A harmadik csoportba azok a népesebb települések kerültek, melyek la-kosságának közel felét magyar nemzetiségűek alkották. Négy ilyen telepü-lés van Kárpátalján: Beregrákos, Beregszász, Csap és Visk. Ezen a négy településen 21.467 magyar élt, ami a Kárpátalján élő magyarság 14,2%-a.

A negyedik csoportba szintén nagy települések kerültek, de ezekben a magyarok aránya jóval alacsonyabb volt, kevesebb, mint 25%. Öt helység alkotja ezt a csoportot: Ungvár, Munkács, Nagyszőlős, Técső és Aknaszlatina. Ezen települések mindegyikében több mint kétezer, együttvéve 23.079 ma-gyar élt, akik a kárpátaljai magyarság 15,2%-át alkották.

A harmadik és negyedik csoportba tartozó településeken a magyarok ará-nya kisebb, de összlétszámuk nagy. Így a magyarok szintén képesek arra, hogy nemzetiségi intézményeket tartsanak fenn, olyanokat is, amelyek je-lentősége túlterjed a településhatárokon. A helységek vegyes nemzeti össze-tétele ugyan elősegíti az asszimilációt, viszont azok nagyobb mérete a fejlő-dés és az infrastruktúra szempontjából kedvező.

Az ötödik csoportban kisebb települések találhatók, melyek közel fele-részen magyarok által lakottak. Számuk 12, magyar népességük 5.304 fő. A kárpátaljai magyarság 3,5%-a él ilyen helységben. Ebbe a kategóriába tartozik többek között Fancsika, Feketeardó, Tekeháza, Nagybakta, Konc-háza, Ungtarnóc, Császlóc stb.

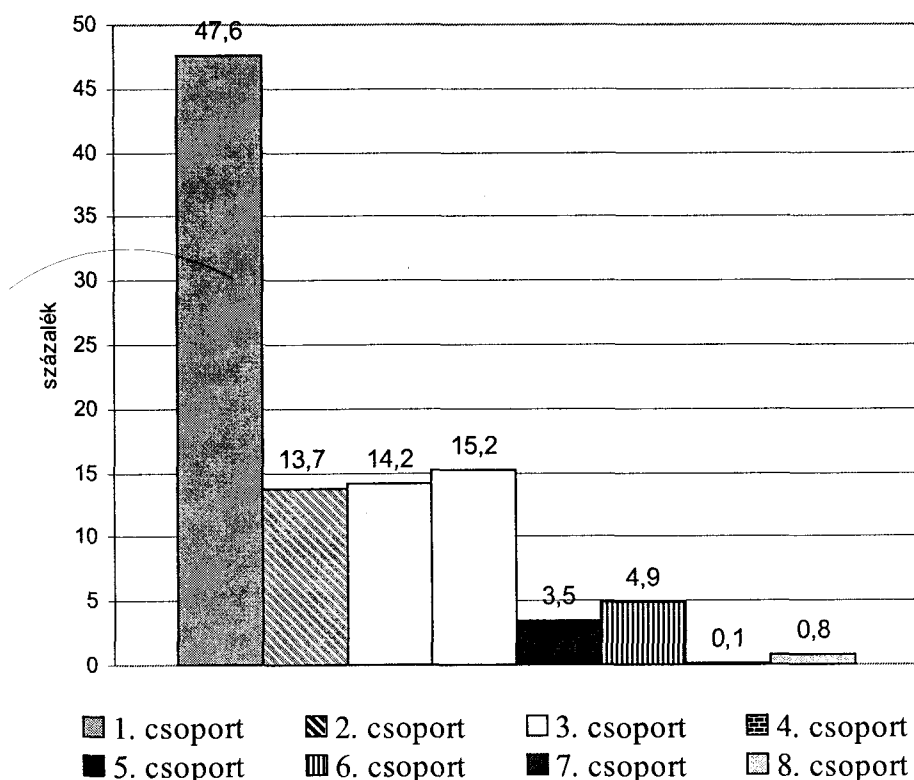
A hatodik csoportba olyan települések kerültek, amelyeken a magyarok kis létszámban, szórványként éltek. 23 ilyen település volt Kárpátalján, a magyarok száma itt 7.374, és a kárpátaljai magyar lakosság 4,9%-át foglal-ták magukba. A településtípuson élő magyarság az asszimiláció szempontjá-ból a legveszélyeztetettebb. Általában nincsenek magyar nyelvű intézmé-nyeik, illetve azok csak a rendszerváltást követően éledtek újra (lásd Orosz 2004), és az anyanyelvhasználat szórványhelyzetből adódó visszaszorulása előrehaladott állapotban van. Ide sorolható Huszt, Szolyva, Rahó, de az olyan

települések is, mint például Gyertyánliget, Kőrösmező, Királyháza, Nagybecskó stb. A tömeges betelepülés miatt ide kerültek az ungvári agglomeráció korábban vegyes lakosságú kis falvai is (Ketergény, Minaj, Órdarma). Ide sorolható továbbá néhány olyan falu is, mint pl. Cservona vagy Kovászó.

A hetedik csoportot a kis lélekszámú, de jelentős arányú magyar lakossággal rendelkező két falu, Kincses és Csikósgorond alkotja. Itt összesen 104 magyar él, és ez a megye magyar lakosságának 0,1%-a. Ebben a két faluban nincsenek magyar intézmények.

A nyolcadik csoportot azok a települések alkotják, melyekben a magyarok aránya nem érte el a település összlakosságának 1%-át. Összesen 485 ilyen helység van Kárpátalján, ahol 1.285 magyar nemzetiségű él, akik a kárpátaljai magyaroknak mindössze a 0,8%-át teszik ki.

4. ábra. A különböző településcsoportokban élő kárpátaljai magyar lakosság aránya (2001)

Mindent egybevetve tehát azt mondhatjuk, hogy a Kárpátalján élő magyar lakosság demográfiaiilag kedvező helyzetben van az anyanyelve megtartása szempontjából, mert:

a) nem szétszórtnak, hanem egy tömbben élnek a magyarok az ország területén;

b) nagyrészt olyan településeken élnek, ahol a magyar lakosság abszolút többséget alkot;

c) lakóterületük közvetlenül érintkezik Magyarországgal.

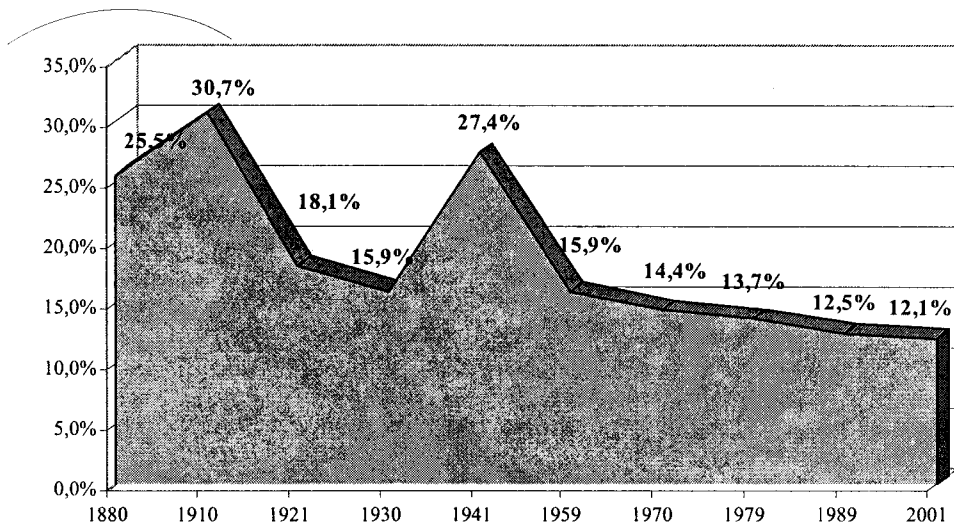
Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy:

a) a magyar településterület folyamatosan csökken a mai Kárpátalja területén (lásd Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998: 77–98);

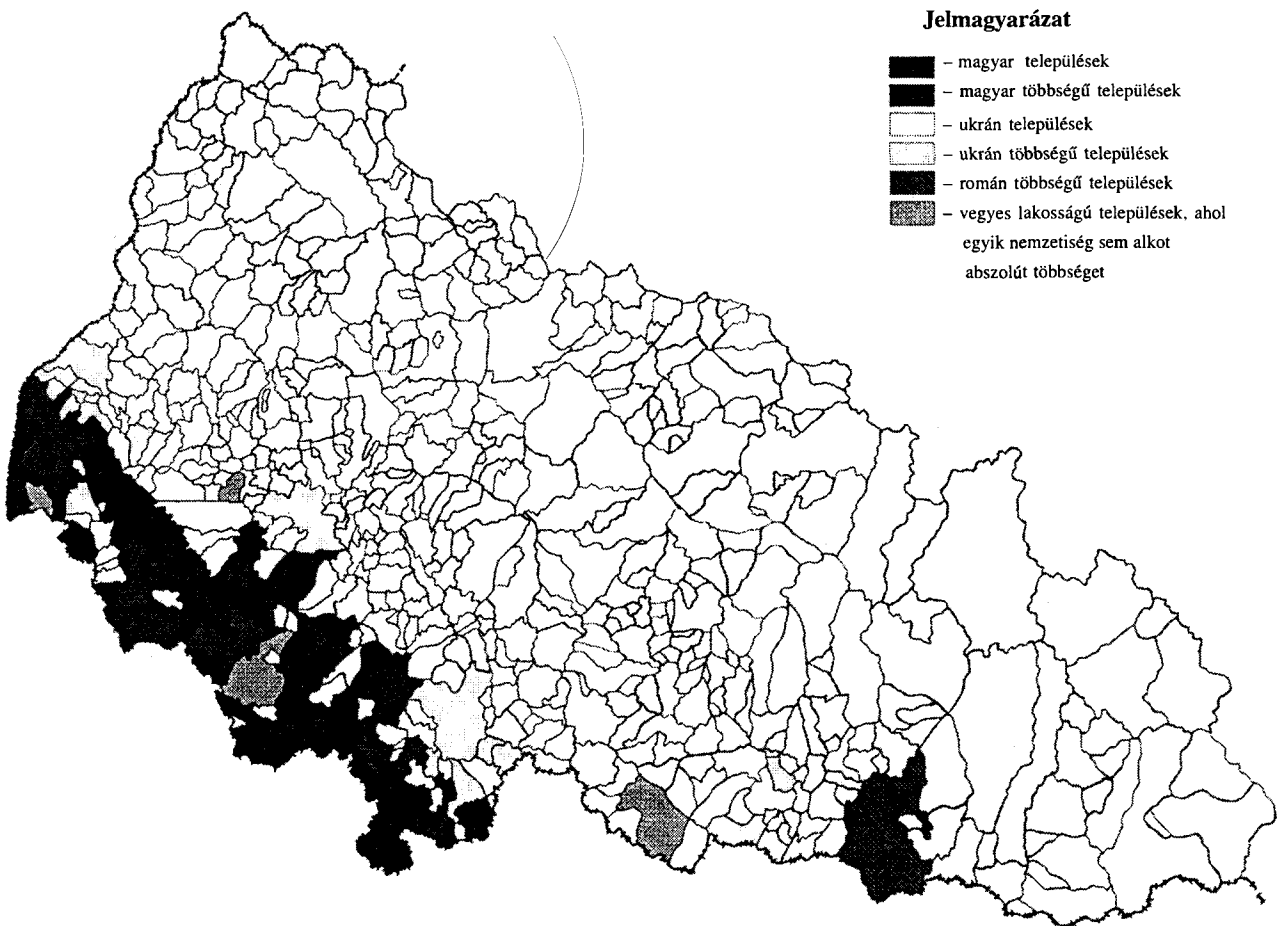
b) a magyarok aránya is folyamatosan esik 1941 óta (5. ábra).

A kárpátaljai magyarság demográfiai helyzetéről megállapíthatjuk tehát, hogy – akárcsak a legtöbb tényező (vö. Kloss 1966: 209–210, Gal 1979: 3, Bartha 1999: 137, Csernicskó 1998) – a nyelvcsere/nyelvmegtartás szempontjából szemlélve ambivalens faktor: bizonyos tekintetben a nyelvcsérének, ugyanakkor más szempontok alapján a nyelvmegtartásnak kedvez egyszerre.

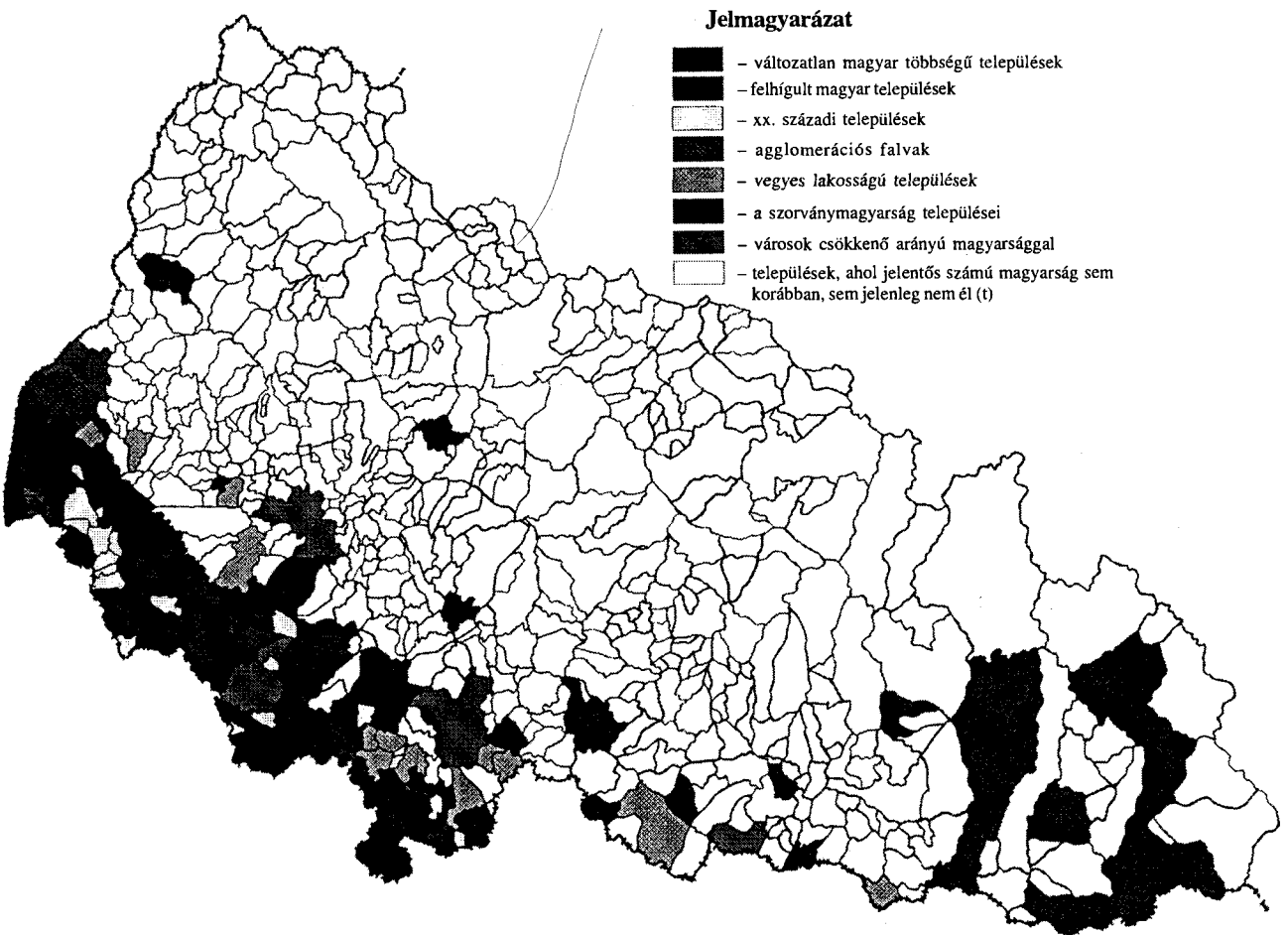
5. ábra. A magyar lakosság százalékos arányának változása Kárpátalja mai területén (1880–2001)

2. térkép. Kárpátalja nyelvterülettérképe, 2001
(Molnár-Molnár 2003a: 93, 5. ábra)

3. térkép. A nemzetiségi arányok dinamikája alapján elkülönített településtípusok Kárpátalján (Molnár–Molnár 2003a: 103, 13. ábra)

Jegyzet

¹ Köszönetünket fejezzük ki Molnár Józsefnek a tanulmányhoz fűzött értékes szakmai megjegyzéseiért és tanácsaiért, valamint Molnár D. Istvánnak a térképek elkészítéséért és rendelkezésünkre bocsátásáért.

² A 2001. évi népszámlálási adatok fő forrása: Ilytyo szerk. 2003.

³ Ezer főben

⁴ Az anyanyelv és nemzetiség közötti kapcsolat elemzésére Kárpátalján a 2001. évi népszámlálás adatai alapján lásd pl. Molnár József tanulmányát (Molnár 2004), ill. lásd még Molnár–Molnár 2003b.

Irodalom

- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bedzir, V. (Бедзір В.) 1998. Особливості функціонування рідної мови угорців Закарпаття в іноетнічному середовищі (етносоціологічний аспект). *Acta Hungarica* VII/VIII: 8–15.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Ілтыо, І. В. (Ільтьо І. В.) szerk. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.
- Kloss, Heinz 1966. German-American language maintenance efforts. In: Fishman, J. A. – Nahirny, J. – Hayden, R. eds. *Language Loyalty in the United States*, 206–252. The Hague: Mouton.
- Kocsis, Károly – Kocsis-Hodosi, Eszter 1998. *Ethnic geography of the Hungarian minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: Geographical Research Institute, Research Centre for Earth Sciences, Minority Studies Programme, Hungarian Academy of Sciences.
- M. K. (Móricz Kálmán) 1989. A kárpátaljai magyarság helyzete a számok tükrében. *Hatodik Síp. Próbaszám* 14–16.
- Molnár József – Molnár D. István 2003a. A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai a 2001-es ukrainai népszámlálás eredményei tükrében. *Pro Minoritate* 2003/Ősz: 83–107.
- Molnár József – Molnár D. István 2003b. Kárpátalja népessége és magyarsága a 2001. évi ukrainai népszámlálás hozzáférhető eredményeinek a tükrében. In: Gyurgyik László és Sebők László szerk. *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*, 62–79. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Molnár József 2004. Kárpátalja lakosságának nyelvi összetétele a 2001-es ukrainai népszámlálás adatai alapján. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 119–130. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2004. Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás a kárpátaljai magyar szórványban. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 55–76. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, PoliPrint.

II. A nyelvi jogok elméletben és a gyakorlatban

Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell!

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája és a kárpátaljai magyarság¹

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája az Európa Tanács 1992-ben elfogadott ajánlása tagállamai felé az azok területén élő, hivatalosnak nem elismert veszélyeztetett nyelvek védelme érdekében.² A Karta újdonsága az egyéb kisebbségvédelmi ajánlásokhoz és egyezményekhez képest, hogy nem a kisebbségi közösségeket, hanem azok nyelvének használatát védi és támogatja, felismerve, hogy *egy nyelv csak használatában élhet és maradhat fenn*. A dokumentum célja a kisebbségi nyelvhasználat intézményesítése, a kisebbségi nyelveknek az oktatásban, a hivatalos és közéletben való használatának elősegítése, az állam hivatalos nyelvének (nyelveinek) elsajátítása, ismerete és használata mellett. A Karta ajánlásai – ahogyan a dokumentum fogalmaz – csak „Európa történelmi regionális vagy kisebbségi nyelvei”-re terjednek ki, a huszadik század bevándorlóinak nyelveire nem.

A Karta voltaképpen annak a felemás helyzetnek a legalább némi ellensúlyozására jött létre, mely szerint más jogok illetik meg egy állam többségi és kisebbségi polgárait. Az európai (és amerikai) szokásjog szerint ugyanis a többségi polgároknak evidens, s éppen ebből következőleg implicit, nyíltan meg sem fogalmazott joga, hogy minden helyzetben használhatják anyanyelvüket. Ezzel szemben a fennálló általános gyakorlat alapján a kisebbségeket alanyi jogon nem illetik meg ugyanezen jogok, s ez egyértelmű diszkrimináció. A kisebbségi állampolgároknak csak akkor adatik meg anyanyelvük használatának joga, ha azt külön törvényben, rendeletben, mintha többletjogok lennének, azaz explicit módon megfogalmazzák, kinyilvánítják. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája a kisebbségek nyelvi jogainak explicit megfogalmazása, amely „mintegy száz pontban foglalja össze [a regionális vagy kisebbségi nyelvek] védelmében ajánlott kötelezettség-vállalásokat (...), amelyek (...) valójában a hivatalos nyelvek ellensúlyát képezik, s végső soron a kisebbségi nyelvek használóit sújtó hátrányos megkülönböztetés ésszerű mérséklődéséhez vezethetnek” (Andrássy 1998: 179).

Ám azt is észre kell vennünk, hogy a Karta – még akkor is, ha az azt ratifikáló államok a legszélesebb ajánlások elfogadásával és végrehajtásával a legjobb szándékuk szerint járnak is el – csupán mérsékelhetik a kisebbségek fennálló hátrányos megkülönböztetését. Ettől ugyanis még nem változik meg az a helyzet, hogy ami a többségi állampolgár számára magától értődő természetes jog (az anyanyelv szabad használata a társadalmi élet valamennyi területén), az a kisebbségi polgártársa számára csak akkor lehetséges, ha azt külön rögzítik; ez pedig úgy tünteti fel a kisebbségeket, mint valamiféle többletjogokat követelő és ilyen plusz jogokkal rendelkező közösséget, amely megterheli az állami költségvetést (erre vonatkozólag lásd még Szilágyi 1994, illetve Kontra–Szilágyi 2002).

A Karta Preambulumból és öt részből áll. Az I., általános rész fogalom-meghatározásokat és a kötelezettségvállalásokra, gyakorlati intézkedésekre vonatkozó tudnivalókat tartalmazza. Az I. Rész 2. Cikkének 1. pontja például leszögezi, hogy a Kartát ratifikáló felek vállalják, hogy a dokumentum II. részének rendelkezéseit valamennyi, a Karta hatálya alá eső nyelvre alkalmazzák. A 2. pont pedig meghatározza a felek számára a vállalások minimumát: minden állam „a Karta III. Részének rendelkezései közül legkevesebb harmincöt bekezdést vagy pontot alkalmaz, és pedig legalább három-hármat a 8. és 12. Cikkből és egyet-egyet a 9., 10., 11. és 13. Cikkből”. A II. Részben a követendő irányelvek találhatók. A konkrét kötelezettségvállalásokat a III. Rész tartalmazza. A IV.-ben a végrehajtásra vonatkozó rendelkezéseket találjuk.

Vagyis A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája tulajdonképpen olyan Európa Tanácsi ajánlás, amelynek célja a tagállamok területén őshonos kisebbségek által beszélt nem hivatalos nyelvek védelme. A Kartában megfogalmazott ajánlások közül azonban a dokumentumot ratifikáló államok (a fent említett megkötéseket figyelembe véve) szabadon válogathatnak. A Karta ugyanis *a la carte* rendszerben kínál különböző fokozatokat a kisebbségi és regionális nyelvek használatára vonatkozóan. Sőt: az egyes konkrét kötelezettségvállalások megfogalmazása során olyan kifejezéseket építettek be védelmi gátként, amelyek lehetőséget teremtenek az államoknak arra, hogy elszabotálják a vállalat gyakorlati alkalmazását. A III. Rész 10. Cikkének 1. pontja, amely a közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek nyelvhasználatáról szól, például a következőképpen kezdődik: „Az állam azon közigazgatási területén, ahol a regionális vagy kisebbségi nyelvet használó személyek száma az alábbi intézkedéseket indokolja, a Felek a nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, abban a mértékben, ahogy az ésszerűen lehetséges, vállalják...” Az általunk kiemelt szövegrészek talán érzékeltetik, mekkora az államok mozgástere a vállalat teljesítése során. Ki állapítja meg, mekkora az a szám, ami

indokolja a vállalás végrehajtását? Mely fórum határozza meg, hogy a nyelvek milyen helyzete az, amikor alkalmazni kell a rendelkezést? Vagy mekkora az az ésszerű mérték, amelyben lehetséges az egyes rendelkezések gyakorlatba való átültetése? A döntés nyilvánvalóan nem a kisebbség, hanem az állam kezében van. Nem véletlen, hogy a nemzetközi szakirodalomban többen úgy vélekednek, a kisebbségvédelmi dokumentumok jelentős része gyakran kevesebb jogot biztosít a kisebbségek számára, mint sok állam belső rendelkezései (lásd pl. Phillipson–Skutnabb-Kangas 1997: 22, Skutnabb-Kangas, 1998: 17, Alfredson 1998: 16; lásd még Csernicskó 1998, 2000). Robert Phillipson és Tove Skutnabb-Kangas (1997: 21), neves nyelvi emberi jogi szakértők például a következőképpen fogalmaztak A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájával kapcsolatban: „A charta (...) lehetővé teszi a vonakodó állam számára, hogy a követelményeknek csak minimálisan feleljen meg, s ezzel azt legitimálhatja, hogy nem volt 'lehetőség' vagy 'alkalom' az oktatás beindítására, a diákok száma nem volt 'elegendő' vagy nem 'indokolta' a beindítást, 'megengedte' a kisebbségnek, hogy az saját költségén megszervezze nyelvének tanítását”. S mindehhez vegyük még figyelembe, hogy a vállalt kötelezettségek végrehajtásáról az államok saját maguk készítenek háromévente jelentést, és ezeket független szakértői bizottság vizsgálja meg. Az esetleges szankció pedig a következő: az állam jelentését és a szakértői bizottság beszámolóját nyilvánosságra hozzák a Karta hivatalos honlapján (<http://local.coe.int/>). Valljuk meg: nem ez a leg súlyosabb szankció, amit el lehet képzelni.

Mindennek ellenére – bár Ukrajna már 1996. május 2-án Strasbourgban aláírta A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját – az államok számára szinte teljes szabad kezet biztosító dokumentum Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa általi ratifikációjára csak három évvel később, 1999. december 24-én, az Európa Tanács végső határidejének lejárta előtt egy héttel került sor. Az 1350-XIV. számú 1999-es törvény a következő kisebbségi közösségek nyelveire terjeszti ki a Karta Ukrajna által vállalt rendelkezéseit: orosz, zsidó, belorusz, moldáv, román, krími tatár, bolgár, lengyel, magyar, görög, német, gagauz és szlovák (2. pont). A törvény három fokozatban határozza meg, milyen jogok illetik meg az egyes nyelvek beszélőit. Más-más vállalások érvényesek azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol:

- a) az adott kisebbségi közösség aránya meghaladja a 20%-ot (2.1. pont);
- b) 10 és 20% közötti (2.2. pont);
- c) illetve azokon az adminisztratív-közigazgatási területeken belül, ahol a kisebbségiek aránya jelentős, de nem éri el a 10%-ot (2.3. pont).³

A törvény 3. pontja azt is leszögezi, hogy a Krími Autonóm Köztársaság és az egyes helyi önkormányzatok, amennyiben a nevezett nemzetiségek

képviselői a törvény 2.1. és 2.2. pontjában meghatározott mértékben élnek határaikon belül, és ha erre az anyagi források rendelkezésre állnak, a törvényben megfogalmazott jogoknál szélesebb jogköröket is biztosíthatnak az adott regionális vagy kisebbségi nyelvek beszélői számára.

Mivel Ukrajnában a függetlenné válás (1991) után csak 2001-ben rendezték az első népszámlálást, a Karta rendelkezéseit az 1989. évi szovjet census adatai alapján hajthatták végre. Az utolsó szovjet összeírás adatai szerint Ukrajnában csak egyetlen nemzetiség képviselői, mégpedig az oroszok érték el a 20%-os határt, és a 10%-ot sem érte el egyetlen kisebbség sem (1. táblázat).

1. táblázat. Ukrajna nemzetiségi összetétele az 1989. évi népszámlálás adatai szerint

Nemzetiség	Száma	%-ban
Ukrán	37 419 053	72,7
Orosz	11 355 582	22,1
Zsidó	486 326	0,9
Belorusz	440 045	0,9
Moldáv	324 525	0,6
Bolgár	233 800	0,5
Lengyel	219 179	0,4
Magyar	163 111	0,3
Román	134 825	0,3
Egyéb	675 588	1,3
Összesen	51 452 034	100

А Бюллетень Статистики 1990/10: 76–79. alapján.

Ha az ország megyéit, továbbá Kijev és Szevasztopol városát, valamint a Krími Autonóm Köztársaságot vesszük figyelembe, akkor (ismét csak az oroszokat kivéve) szintén nem találunk olyan kisebbségi közösséget, amely aránya meghaladja az összlakosság egyötödét. Az oroszok ellenben Kijevben, Szevasztopolban, a Krímen és hét megyében haladják meg a 20%-os küszöböt (vö. Tur 1996). A 2001. évi census adatai alapján azonban már csak a Krímen, Szevasztopolban és öt megyében haladja meg az orosz nemzetiségűek aránya a 20%-ot, továbbá a fővárosban (Kijevben) és három megyében a 10%-ot (Ilytyo szerk. 2003).

Kárpátalján belül 1989-ben egyetlen kisebbség aránya sem haladta meg a 20%-os küszöböt, és csak a magyarok érték el a 10%-os határt (2. táblázat).

2. táblázat. Kárpátalja lakossága 1989-ben

Nemzetiség	Száma	%-ban
Ukrán	976 749	78,41
Magyar	155 711	12,50
Orosz	49 458	3,97
Cigány	12 131	0,98
Román	29 485	2,36
Szlovák	7 329	0,58
Német	3 478	0,27
Zsidó	2 639	0,21
Egyéb	8 638	0,69
Összesen	1 245 618	100

Forrás: Статистичний збірник. Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Ужгород, 1990, 1–16. *Vö. még Botlik–Dupka 1993: 284.*

Ha az egyes kárpátaljai járások nemzetiségi összetételét vesszük figyelembe, akkor kiderül, hogy az (a megyei jogú Ungvár város nélküli) Ungvári, a Beregszászi és a Nagyszőlősi járásban haladja meg a magyar nemzetiségűek aránya a 20%-ot, a (szintén megyei jogú Munkács város nélküli) Munkácsi járásban pedig a 10%-ot (3. táblázat). Az említett közigazgatási egységeken belül élt 1989-ben a kárpátaljai magyarok 89%-a, az ukrainai magyaroknak pedig a 85%-a.⁴

3. táblázat. A kárpátaljai magyar lakosság járásonként 1989-ben

Járás	Összes lakos	Ebből magyar	A magyarok aránya (%-ban)
Ungvár	116 101	9 179	7,9
Ungvári járás	73 306	25 541	34,8
Munkács	83 308	6 713	8,0
Munkácsi járás	104 826	12 897	12,3
Beregszász	29 221	15 125	51,7
Beregszászi járás	55 894	41 846	74,9
Nagyszőlősi járás	112 611	27 896	24,7
Husztai járás	126 348	5 747	4,6
Rahóí járás	85 624	3 511	4,1
Técsői járás	165 057	6 156	3,7
A többi 6 járás	290 170	1 100	0,4
Kárpátalja összesen	1 245 618	155 711	12,5

Mindez azt jelenti, hogy az Ungvári, a Beregszászi és a Nagyszőlősi járásban élő magyar lakosság a Karta Ukrajna által vállalt kötelezettségei közül a legszélesebb jogokat, a többi kárpátaljai magyar pedig a törvény 2.2. pontjában megfogalmazott jogokat *élvezhette volna*.

Élvezhette volna – fogalmaztunk az előző bekezdés végén, s nem véletlen a feltételes mód. Ugyanis az 1999. december 24-én életbe lépett törvény alkalmazását az Alkotmánybíróság 2000. július 12-i határozatával (a ratifikáció ügyrendi hibáira hivatkozva; lásd az Alkotmánybíróság 9–pn/2000 számú határozatát) felfüggesztette. Vagyis hiába vállalt viszonylag széles jogköröket Ukrajna a Karta ratifikálásával, annak életbe lépésére, gyakorlati alkalmazására már nem kerülhetett sor.

2000 óta Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa elé számos, a Karta ratifikálására vonatkozó újabb törvényjavaslat került (a tervezeteket lásd az ukrán parlament honlapján: alpha.rada.kiev.ua). Ezek közül az egyiket 2003-ban végre elfogadta a Legfelsőbb Tanács, és 2003. május 15-én Kucsma köztársasági elnök aláírásával hatályba is lépett.

Az N 802-IV. számú törvény már sokkal szűkebb jogokat határoz meg a törvény hatálya alá eső 13 nyelv (belorusz, bolgár, gagauz, görög, zsidó, krími tatár, moldáv, német, lengyel, orosz, román, szlovák és magyar) beszélői számára, mint az előző, 1999-ben elfogadott és 2000-ben hatályon kívül helyezett változat. Szó sincs például a törvényben arról, hogy mely közigazgatási egységeken belül alkalmazandók a Karta Ukrajna által vállalt és a törvényben megnevezett rendelkezései, hány százalékos arányt kell elérnie az adott régión belül az egyes kisebbségeknek. Azaz: az előző törvénnyel ellentétben a 2003-as verzió azonosan kezeli a 13, egyébként egymástól jelentős mértékben különböző helyzetben lévő kisebbségi közösséget. Illetve: azzal, hogy nem nevezi meg, minimálisan milyen arányt kell elérnie ahhoz egy kisebbségi közösségnek egy adott adminisztratív területen belül, hogy a Karta rendelkezései alkalmazandók legyenek, az állam nyitva hagyja annak a lehetőségét, hogy az ajánlások gyakorlati alkalmazása során arra hivatkozzon, hogy a kisebbségi nyelveket használók száma nem indokolja az intézkedés bevezetését, nem volt megfelelő igény a végrehajtására stb. Feltűnő ugyanakkor az is, hogy a fentiek ellenére a Karta 2003-ban ratifikált változatában⁵ sokkal kevesebbet vállal az ország, mint 1999-ben.

Érdekes az is, hogy 13, egymástól jelentős mértékben különböző helyzetű közösségre és azok nyelvére terjed ki a törvény. A 4. táblázatban láthatjuk például, hogy a 2001. évi népszámlálás adatai alapján az egyes nemzetiségek-nél milyen arányban esik egybe az anyanyelv és a bevallott nemzetiség. A táblázatból kitűnik, hogy egyes közösségek szinte teljes egészében őrzik anya-

nyelvüket, másoknál ellenben már előrehaladott a nyelvcsere folyamata, valamint az is látható, hogy egészen más súlya van az országban például az oroszoknak és a gagauzoknak. Ennek ellenére valamennyi közösséget és nyelvet azonosan kezel a törvény, figyelmen kívül hagyva, hogy egészen más nyelvi, nyelvhasználati igényei vannak például a teljes nyelvcsere küszöbén álló görögöknek, lengyeleknek, beloruszoknak és a kiterjedt anyanyelvi intézményháálózattal rendelkező oroszoknak, románoknak, magyaroknak.

4. táblázat. Ukrajna lakossága nemzetiség és anyanyelv szerint (2001)

Nemzetiség	Száma (ezer főben)	Aránya (%)	Anyanyelvének vallotta (%)		
			saját nemzetiségének nyelvét (egybeesik a nemzetisége és az anyanyelve)	az ukránt	az orosz
Ukrán	37541,7	77,8	85,2	–	14,8
Orosz	8334,1	17,3	95,9	3,9	–
Belarusz	275,8	0,6	19,8	17,5	62,5
Moldáv	258,6	0,5	70,0	10,7	17,6
Krími tatár	248,2	0,5	92,0	0,1	6,1
Bolgár	204,6	0,4	64,2	5,0	30,3
Magyar	156,6	0,3	95,4	3,4	1,0
Román	151,0	0,3	91,7	6,2	1,5
Lengyel	144,1	0,3	12,9	71,0	15,6
Zsidó	103,6	0,2	3,1	13,4	83,0
Örmény	99,9	0,2	50,4	5,8	43,2
Görög	91,5	0,2	6,4	4,8	88,5
Tatár	73,3	0,2	35,2	4,5	58,7
Cigány	47,6	0,1	44,7	21,1	13,4
Azerbajdzsán	45,2	0,1	53,0	7,1	37,6
Grúz	34,2	0,1	36,7	8,2	54,4
Német	33,3	0,1	12,2	22,1	64,7
Gagauz	31,9	0,1	71,5	3,5	22,7
Egyéb	177,1	0,4	32,6	12,5	49,7

Nézzük konkrétan, mit vállal Ukrajna a Karta ajánlásai közül! Az ország vállalja, hogy a Karta I., II., IV. és V. Részét teljes egészében alkalmazza, kivéve a II. Rész 7. Cikkének 5. pontját, amely a Karta rendelkezéseinek a területhez nem köthető nyelvekre való kiterjesztésére vonatkozik. Így például a cigányok, illetve a cigány nyelv nem kerül a Karta hatálya alá, bár a 4. táblázatból kiderül: a csaknem 48 ezres ukrainai cigány közösség közel 45%-a a cigány nyelv valamely változatát tekinti anyanyelvének.

A Karta III. Részéből, amely a konkrét vállalásokat tartalmazza, mint már említettük, sokkal „óvatosabban”, „megfontoltabban” válogat Ukrajna, mint tette azt 1999-ben.

A 8. Cikk az oktatásügyről szól. Ezen belül csak azok számára teszi lehetővé Ukrajna az anyanyelvi oktatást az oktatási folyamat különböző szintjein, akik családjá ezt kívánja és létszámuk elegendőnek bizonyul, illetőleg a felsőoktatási intézmények esetén „bátorítják és/vagy engedélyezik a regionális vagy kisebbségi nyelveken folyó egyetemi oktatást, vagy egyéb felsőoktatási intézményekben történő tanulást, vagy megteremtik a feltételeket, hogy e nyelveket mint egyetemi vagy felsőoktatási tárgyat tanulhassák”. Amíg tehát 1999-ben például azokon a területeken, ahol a kisebbségi nyelv beszélői 20% fölötti arányban élnek, azt vállalta Ukrajna, hogy számukra elérhetővé teszik az iskola-előkészítő, az általános és középiskolai, valamint szak-középiskolai oktatást és az egyetemi és más felsőoktatási képzést, addig 2003-ban már csak azok számára lehetséges mindez, akiknek családjá ezt kéri, és számuk elegendő ehhez.

Az igazságszolgáltatásban mindössze azt vállalja az állam, hogy a törvény hatálya alá eső nyelveken készült és benyújtott írásokat, bizonyítékokat, jogi okmányokat nem minősíti pusztán azért érvénytelennek, mert azok regionális vagy kisebbségi nyelven készültek.

Rendkívül szembeutó a Karta 1999-ben és 2003-ban ratifikált változata közötti különbség a közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek munkájának nyelvéről szóló 10. Cikk esetében. Az első változatban még azt vállalta a dokumentumot aláíró ország, hogy gondoskodik arról, hogy a kisebbségek által legalább 20%-ban lakott területeken a közigazgatási hatóságok alkalmazzák a regionális vagy kisebbségi nyelveket is, illetve hogy a tisztviselők ezeket a nyelveket is használják a kisebbségi polgárokkal való érintkezésben, valamint a nemzetiségiek ezeken a nyelveken szóbeli és írásbeli kérényeket nyújthassanak be és anyanyelvükön kaphassanak választ. 2003-ban ellenben már csak azt, hogy megengedi és/vagy bátorítja a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban. Joga van ahhoz is a helyi önkormányzatoknak, hogy a hivatalos dokumentumokat a kisebbség nyelvén is közzétegyék, és hogy a vitákban a helyi nyelveket is használják.

A tömegtájékoztatási eszközök nyelvéről szóló 11. Cikkben Ukrajna arra vállal kötelezettséget, hogy bátorítja vagy megkönnyíti a regionális és kisebbségi nyelvek bekerülését a médiumokba, illetve hogy nem akadályozzák az ilyen nyelvű adásokhoz, sajtótermékekhez való hozzáférést, beleértve a külföldi médiumok közvetítette anyagokat is.

A 12. Cikk a kultúrára vonatkozik. Ebben a részben vállalja a legtöbbet az állam a felkínált lehetőségek közül.

Sokkal kevesebbet engedélyez viszont a 13. Cikkben, amely a gazdasági és társadalmi élet nyelvhasználatáról rendelkezik. Tulajdonképpen csak arra nézvést kötelezi el magát az állam (természetesen a megszokott tompító formulák megtartása mellett, mint pl. „az ésszerűen lehetséges mértékben”), hogy a közvetlen ellenőrzése alá tartozó gazdasági és társadalmi szektorokban bátorítja a kisebbségi nyelvek használatát. Lényeges vállalás ugyanakkor, hogy a kórházakban, nyugdíjas otthonokban lehetőséget biztosítanak a gondozásra szoruló kisebbségieknek arra, hogy anyanyelvükön fogadják és kezeljék őket (13. Cikk, 2. pont c bekezdése).

A III. Rész utolsó, 14. Cikkében a határokon átnyúló cserekapcsolatról esik szó, és ennek a cikknek a végrehajtását teljes egészében vállalta Ukrajna.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája Ukrajna által 1999-ben és 2003-ban ratifikált változata között lényegi különbségek vannak: az utóbbi verzióban sokkal szűkebb mértékben kötelezi el magát az állam a területén élő kisebbségi nyelvek védelme terén. Azal pedig, hogy nem nevesíti expliciten, milyen körülmények között, mely feltételek teljesülése esetén alkalmazandók a vállalatok, meghagyja a lehetőséget a vállalt kötelezettségek teljes szabotálására. Az is eltérés a két változat között, hogy az 1999-es verzió az adott nemzetiség egy-egy adminisztratív egységen belüli részarányához kötötte az egyes pontok alkalmazását, s ezzel különbséget tett a különböző helyzetben lévő kisebbségek között, az újonnan elfogadott változat egységesen kezeli az ország területén élő kisebbségeket, függetlenül azok helyzetétől és igényeitől.

Rajtunk, kisebbségeken is múlik, hogy a Karta ratifikálásról szóló törvényben megjelölt vállalatok közül mennyi kerül alkalmazásra a mindennapokban. Ha ugyanis nem foglalmazzuk meg nyilvánosan, minden lehetséges fórumon igényeinket, ha nem ragaszkodunk ahhoz, hogy élhessünk a törvény adta jogainkkal, és ha nem használjuk minden lehetséges szituációban anyanyelvünket, akkor ne csodálkozzunk azon, ha mások nem szorgalmazzák mindezt. Tartsuk szem előtt, hogy az anyanyelvet nem megőrizni és megvédeni kell, hanem használni! A kárpátaljai magyarságnak nem az anyanyelv szakrális célokra való megőrzése a célja, hanem az, hogy anyanyelvén is teljes életet élhessen saját szülőföldjén.

Azzal, hogy Ukrajna (és vele együtt számos egykori szocialista állam) a nyugati integráció jegyében a nemzetközi normákhoz igazítja többek között a kisebbségekre vonatkozó törvénykezését, nem szűnik meg a jogaink érvényesítéséért való kiállásunk szükségessége. Naivitás lenne ugyanis azt hinnünk, hogy az Európába igyekvő államok szeme előtt a demokrácia és jogállamiság lebeg célként; sokkal inkább a jóléti állam nyugati modellje vonzó. Ezért azon sem

csodálkozhatunk, hogy más a papíron olvasható jog és annak gyakorlatban alkalmazott változata. Ragaszkodjunk tehát jogainkhoz, és használjuk anyanyelvünket minden törvény adta szituációban.

Jegyzet

¹ A kárpátaljai magyarság nyelvi, nyelvhasználati jogairól lásd még: Beregszászi-Csernicskó 2003, Csernicskó 1998, 2002, Csernicskó szerk. 2003: 87–119.

² A Karta szövegét lásd a tanulmány végén!

³ A Karta ratifikálásáról szóló 1999. évi törvény szövegét az írás végén közöljük. A Karta 1999-es verziójáról lásd még Gulácsy 2000.

⁴ A kárpátaljai magyarság demográfiai helyzetéről lásd még Molnár (2004) és Molnár–Molnár (2003) tanulmányát, valamint a jelen kötet előző írását.

⁵ A Karta ratifikálásáról szóló törvényt az írás végén közöljük.

Irodalom

- A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája.* (A Karta szövegének a Magyar Közlöny 1999/34. számában kihirdetett hivatalos magyar nyelvű fordítása.) Budapest: Az Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központja, 2000.
- Alfredsson, Gudmundur 1998. Kisebbségi jog: nemzetközi standardok és ellenőrzési mechanizmusok. *Regio* 1998/4: 5–31.
- Andrássy György 1998. *Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra.* Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Európa Központja.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003. A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 110–122. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Botlik József – Dupka György 1993. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Budapest: Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2000. Jogok és jogtalanságok. A kisebbségek anyanyelvi oktatásához való jog a nemzetközi és az ukrajnai kisebbségvédelmi dokumentumokban. *UngBereg* 2000: 114–118.
- Csernicskó István 2002. A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában. In: Kontra Miklós és Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*, 11–23. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Gulácsy Géza 2000. Egy újabb lépés Európa felé. *Kárpáti Igaz Szó* 2000. január 6., 2. <http://alpha.rada.kiev.ua>
<http://local.coe.int/>
- Ilytyo, I. V. (Ільтьо І. В.) szerk. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки. Статистичний бюлетень.* Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.

- Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*, 3–10. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Molnár József 2004. Kárpátalja lakosságának nyelvi összetétele a 2001-es ukrainai népszámlálás adatai alapján. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 119–130. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, PoliPrint.
- Molnár József – Molnár D. István 2003. Kárpátalja népessége és magyarsága a 2001. évi ukrainai népszámlálás hozzáférhető eredményeinek a tükrében. In: Gyurgyík László és Sebők László szerk. *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*, 62–79. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 97/1: 12–30.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1998. Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad piac”. *Fundamentum* II/1-2: 7–25.
- Szilágyi N. Sándor 1994. Tervezet. Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. *Korunk* 1994. március: 131–150.
- Tur, Jevgenyij (Тур, Евгений) 1996. Карта национальностей Украины или национальная карта. *Регион* 16 января 1996 г., 17.
- Бюлетень Статистики 1990/10: 76–79. Москва.
- Статистичний збірник. Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Ужгород, 1990: 1–16.

EURÓPA TANÁCS

Európa Szerződések

ETS No. 148

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája¹

Strasbourg, 1992. X. 2.

Preambulum

Az Európa Tanácsnak a jelen Kartát aláíró tagállamai,
figyelembe véve, hogy az Európa Tanács célja a tagjai közötti mind szorosabb egység létrehozása, különösen a közös örökségüket alkotó eszmények és elvek védelme és elősegítése végett,

figyelembe véve, hogy Európa történelmi regionális vagy kisebbségi nyelveinek – amelyek közül néhányat az esetleges eltűnés veszélye fenyeget – védelme hozzájárul Európa kulturális gazdagságának és hagyományainak megővéséhez és fejlesztéséhez,

figyelembe véve, hogy valamely regionális vagy kisebbségi nyelv magánéleti és közéleti gyakorlásának joga az Egyesült Nemzeteknek a Polgári és Politikai Jogokról szóló Nemzetközi Egyezségokmányában foglalt elveknek megfelelően és az Európa Tanácsnak az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Védelméről szóló Egyezménye szellemében elidegeníthetetlen jog,

tekintettel az EBEÉ keretei között végzett munkára, különösen az 1975. évi Helsinki Záróokmányra és az 1990. évi Koppenhágai Találkozó dokumentumára,

hangsúlyozva a kulturális kölcsönhatás és a többnyelvűség értékét, és tekintettel arra, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelvek védelme és támogatása nem történhet a hivatalos nyelvek és azok megtanulása szükségességének a hátrányára,

tudatában annak, hogy Európa különböző országaiban és régióiban a regionális vagy kisebbségi nyelvek védelme és fejlesztése fontos hozzájárulás egy olyan Európa felépítéséhez, amely a nemzeti szuverenitás és a területi integritás keretei között a demokrácia és a kulturális sokrétűség elvein alapul,

figyelembe véve az európai országok különböző régióiban létező sajátos feltételeket és történelmi hagyományokat,

az alábbiakban állapodtak meg:

I. Rész

Általános rendelkezések

1. Cikk – Meghatározások

A jelen Karta vonatkozásában:

a. „regionális vagy kisebbségi nyelvek” kifejezés alatt azon nyelvek értendők

i. amelyeket valamely állam adott területén az állam olyan polgárai hagyományosan használnak, akik az állam fennmaradó népességénél számszerűen kisebb csoportot alkotnak, és

ii. amelyek különböznek ezen állam hivatalos nyelvétől/nyelveitől, azonban ez nem foglalja magába sem az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek dialektusait, sem a bevándorlók nyelveit;

b. a „regionális vagy kisebbségi nyelv használatának területén” az a földrajzi körzet értendő, ahol ez a nyelv olyan számú személy kifejezési eszköze, amely indokolja a jelen Karta által előírt különböző védelmi és ösztönző intézkedések meghozatalát;

c. a „területhez nem köthető nyelveken” az állam polgárai által beszélt olyan nyelvek értendők, amelyek különböznek az állam lakosságának többi része által beszélt nyelvtől vagy nyelvektől, de amelyeket, bár az állam területén hagyományosan beszélnek, nem lehet egy külön földrajzi körzethez kapcsolni.

2. Cikk – Kötelezettségvállalások

1. Mindegyik Fél vállalja, hogy a II. Rész rendelkezéseit valamennyi, a területén használt és az 1. Cikk definícióinak megfelelő regionális vagy kisebbségi nyelvre alkalmazza.

2. Minden Fél a 3. Cikknek megfelelően a megerősítés, elfogadás vagy jóváhagyás időpontjában megjelölt minden nyelv kapcsán vállalja, hogy a jelen Karta III. Részének rendelkezései közül legkevesebb harmincöt bekezdést vagy pontot alkalmaz, éspedig legalább hármat-hármat a 8. és 12. Cikkből és egyet-egyet a 9., 10., 11. és 13. Cikkből.

3. Cikk – Gyakorlati intézkedések

1. Minden Szerződő Állam megerősítő, elfogadó vagy jóváhagyó okiratában megjelöl minden olyan regionális vagy kisebbségi nyelvet, illetve területe egészén vagy annak részén kevésbé elterjedt hivatalos nyelvet, amelyekre a 2. Cikk 2. bekezdésének megfelelően kiválasztott bekezdéseket alkalmazták.

2. Minden Fél, bármely későbbi időpontban értesítheti a Főtitkárt, hogy a Karta bármely más, a megerősítő, elfogadó vagy jóváhagyó okiratában meg nem jelölt bekezdéseinek rendelkezéseiből fakadó kötelezettségeket elvállalja, továbbá, hogy a jelen Cikk 1. bekezdését más regionális vagy kisebbségi nyelvvel

ségi nyelvekre, illetve más, területének egészén vagy annak részén kevésbé elterjedt hivatalos nyelvekre is alkalmazza.

3. Az előző bekezdés szerinti kötelezettségvállalások a megerősítés, elfogadás vagy jóváhagyás elválaszthatatlan részét képezik, és közlésük időpontjától ugyanolyan joghatást váltanak ki.

4. Cikk – A fennálló védelmi rendszerek

1. A jelen Karta egyetlen rendelkezése sem értelmezhető úgy, mint amely korlátozza vagy lerontja az Emberi Jogok Európai Egyezménye által biztosított jogokat.

2. A jelen Karta rendelkezései nem érintik azoknak a valamely Fél területén létező, illetve megfelelő kétoldalú vagy sokoldalú nemzetközi megállapodások által előírt rendelkezéseknek az érvényét, amelyek a regionális vagy kisebbségi nyelvek helyzetét vagy a kisebbségekhez tartozó személyek jogi státusát kedvezőbben szabályozzák.

5. Cikk – Fennálló kötelezettségek

A jelen Kartában semmi sem lehet oly módon értelmezhető, mintha az feljogosítana bármely olyan tevékenység kezdeményezésére vagy lépés megtételére, amely sérti az Egyesült Nemzetek Alapokmányának céljait vagy egyéb nemzetközi jogi kötelezettségeket - ideértve az államok szuverenitásának és területi integritásának elvét.

6. Cikk – Tájékoztatás

A Felek gondoskodnak arról, hogy az érintett hatóságok, szervezetek és személyek a jelen Karta által létesített jogokról és kötelezettségekről tájékoztatást kapjanak.

II. Rész

A 2. Cikk 1. bekezdésének megfelelően követett célok és elvek

7. Cikk – Célok és elvek

1. A Felek a regionális vagy kisebbségi nyelvek vonatkozásában azokon a területeken, ahol ezeket a nyelveket használják, mindegyik nyelv helyzetének megfelelően politikájukat, jogalkotásukat és gyakorlatukat az alábbi célokra és elvekre alapítják:

a. a regionális vagy kisebbségi nyelveknek mint a kulturális gazdagság kifejezésének az elismerése;

b. minden egyes regionális vagy kisebbségi nyelv földrajzi körzetének tiszteltben tartása annak érdekében, hogy a fennálló vagy később létesítendő közigazgatási felosztás ne képezze e regionális vagy kisebbségi nyelv támogatásának akadályát;

c. a regionális vagy kisebbségi nyelvek megóvása érdekében, azok fejlesztését szolgáló, határozott támogató lépések szükségessége;

d. a regionális vagy kisebbségi nyelveknek a magánéletben és közéletben, szóban és írásban való használatának megkönnyítése és/vagy bátorítása;

e. a jelen Karta által szabályozott területeken, valamely regionális vagy kisebbségi nyelvet használó csoportok és ugyanannak az államnak azonos vagy hasonló nyelvet használó egyéb csoportjai közötti kapcsolatok megőrzése és fejlesztése, valamint az államnak eltérő nyelveket használó egyéb csoportjaival kulturális kapcsolatok létesítése;

f. a regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatása és tanulása megfelelő formáinak és eszközeinek biztosítása minden megfelelő szinten;

g. olyan eszközök biztosítása, melyek lehetővé teszik valamely regionális vagy kisebbségi nyelvet használó körzetben lakók, de e nyelvet nem beszélők számára, hogy amennyiben kívánják, elsajátíthassák e nyelvet;

h. a regionális vagy kisebbségi nyelveknek egyetemeken vagy ezzel egyenértékű intézményekben történő tanulásának és kutatásának támogatása;

i. a jelen Karta által szabályozott területeken a nemzetközi cserék megfelelő formáinak támogatása két vagy több államban azonos vagy hasonló formában használt regionális vagy kisebbségi nyelvek vonatkozásában.

2. A Felek vállalják, hogy ha azt még nem tették volna meg, megszüntetnek minden indokolatlan megkülönböztetést, kizárást, megszorítást vagy előnyben részesítést, amely valamely regionális vagy kisebbségi nyelv használatát érinti, és célja az, hogy e nyelv megőrzésétől vagy fejlesztésétől elbátortalanítson, vagy azt veszélyeztesse. A regionális vagy kisebbségi nyelvek érdekét szolgáló különleges intézkedések meghozatala, melyek célja, hogy az ezeket a nyelveket használó és a lakosság többi része közötti egyenlőség kiteljesedjen, vagy hogy különleges helyzetüket figyelembe vegyék, nem minősül az elterjedtebb nyelveket használókkal szemben hátrányos megkülönböztetésnek.

3. A Felek vállalják, hogy a megfelelő eszközökkel elősegítik az ország összes nyelvi csoportjai közötti kölcsönös megértést, különösen azt, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelvek iránti tisztelet, megértés és tolerancia elvét az országban folyó oktatás és képzés céljai közé foglalják, és a tömegtájékoztatási eszközöket ugyanezen célok követésére bátorítják.

4. A Felek vállalják, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket illető politikájuk kialakítása során figyelembe veszik az ezeket a nyelveket használó csoportok által jelzett szükségleteket és kívánságokat. A Feleket arra bátorítják, ha szükséges, hozzanak létre olyan szerveket, amelyek a regionális vagy kisebbségi nyelveket érintő minden kérdésben tanácsokat adhatnak a hatóságoknak.

5. A Felek vállalják, hogy mutatis mutandis alkalmazzák a fenti 1-4. bekezdéseket a területhez nem köthető nyelvekre. E nyelvek esetében azonban a jelen Karta hatályosulását szolgáló intézkedések természetét és terjedelmét rugalmasan kell meghatározni, figyelembe véve a kérdéses nyelvet használó csoportok szükségleteit és kívánságait, tiszteletben tartva hagyományaikat és jellemzőiket.

III. Rész

A regionális vagy kisebbségi nyelveknek a közéletben való használatát elősegítő intézkedések a 2. Cikk 2. bekezdése értelmében vállalt kötelezettségekkel összhangban

8. Cikk – Oktatásügy

1. Az oktatásügyet illetően a Felek azokon a területeken, ahol ezeket a nyelveket használják, e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, és anélkül, hogy az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek oktatása hátrányt szenvedne, vállalják, hogy

a. i. elérhetővé teszik az **iskolaelőkészítő oktatást** az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

ii. elérhetővé teszik az iskolaelőkészítő oktatás lényegi részét az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

iii. a fenti i. és ii. szerinti intézkedések valamelyikét legalább azokra a tanulókra alkalmazzák, akiknek családja ezt kívánja, és létszáma elegendőnek minősül, vagy

iv. amennyiben a közhivataloknak nincs közvetlen hatáskörük az iskolaelőkészítő oktatás tekintetében, elősegítik és/vagy bátorítják a fenti i. és iii. szerinti intézkedések alkalmazását;

b. i. elérhetővé teszik az **általános iskolai oktatást** az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

ii. elérhetővé teszik az általános iskola lényegi részét az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

iii. biztosítják, hogy az érintett regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatása az általános iskolai tanrend integráns részét képezze, vagy

iv. a fenti i.-iii. szerinti intézkedések valamelyikét legalább azokra a tanulókra alkalmazzák, akiknek családja ezt kívánja, és létszáma elegendőnek minősül;

c. i. elérhetővé teszik a **középiskolai oktatást** az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

ii. elérhetővé teszik a középiskola lényegi részét az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

iii. biztosítják, hogy az érintett regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatása a középiskolai tanrend integráns részét képezze, vagy

iv. a fenti i.-iii. szerinti intézkedések valamelyikét legalább azokra a tanulókra alkalmazzák, akik kívánják, vagy adott esetben, akiknek családja kívánja, és létszáma elegendőnek minősül;

d. i. elérhetővé teszik a **szakközépiskolai és szakmunkásképzést** az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

ii. elérhetővé teszik a szakközépiskolai és szakmunkásképzés lényegi részét az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

iii. biztosítják, hogy az érintett regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatása a szakközépiskolai és szakmunkásképzési tanrend integráns részét képezze, vagy

iv. a fenti i.-iii. szerinti intézkedések valamelyikét legalább azokra a tanulókra alkalmazzák, akik kívánják, vagy adott esetben, akiknek családja kívánja, és létszáma elegendőnek minősül;

e. i. elérhetővé teszik az **egyetemi és más felsőoktatási képzést** az érintett regionális vagy kisebbségi nyelveken, vagy

ii. megteremtik a feltételeket, hogy e nyelveket mint egyetemi vagy felsőoktatási tárgyat tanulhassák, vagy

iii. amennyiben az állam szerepe a felsőoktatási intézményekkel fenntartott kapcsolatrendszerben nem teszi lehetővé az i. és ii. bekezdések alkalmazását, úgy bátorítják és/vagy engedélyezik a regionális vagy kisebbségi nyelveken folyó egyetemi oktatást, vagy egyéb felsőoktatási intézményben történő tanulást, vagy megteremtik a feltételeket, hogy e nyelveket mint egyetemi vagy felsőoktatási tárgyat tanulhassák;

f. i. intézkednek, hogy a **felnőttoktatásnak** és továbbképzésnek legyenek olyan tanfolyamai, melyek elsősorban vagy teljesen a regionális vagy kisebbségi nyelveken valósulnak meg, vagy

ii. e nyelveket a felnőttoktatás és a továbbképzés tárgyaiként javasolják, vagy

iii. amennyiben a közhatóságoknak nincs közvetlen hatáskörük a felnőttoktatásban, úgy előnyben részesítik és/vagy bátorítják e nyelvek használatát a felnőttoktatásban és továbbképzésben;

g. intézkedéseket tesznek annak érdekében, hogy biztosítsák annak a történelemnek és kultúrának az oktatását, amelyet a regionális vagy kisebbségi nyelvek hordoznak;

h. biztosítják az oktatók részére a Fél által az a-g. bekezdések közül elfogadottak megvalósításához szükséges alap- és továbbképzést;

i. létrehoznak felügyelő szerve(ke)t a regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatásának megteremtésében és fejlesztésében tett intézkedések és elért elő-

rehaladás figyelemmel kísérése és a kérdésekről nyilvánosságra hozandó időszaki jelentések elkészítése céljából.

2. Az oktatásügy vonatkozásában azokban a körzetekben, amelyek nem minősülnek a regionális vagy kisebbségi nyelvek által hagyományosan használt körzetnek, ha azt a regionális vagy kisebbségi nyelvet használók száma indokolja, a Felek vállalják, hogy engedélyezik, bátorítják vagy létrehozzák a regionális vagy kisebbségi nyelven történő oktatást vagy az ilyen nyelvek oktatását valamennyi megfelelő oktatási szinten.

9. Cikk – Igazságszolgáltatás

1. Az olyan igazságszolgáltatási kerületekben, ahol a regionális vagy kisebbségi nyelvet használó személyek száma az alábbi intézkedések megtételét indokolja, a Felek e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, és azzal a feltétellel, hogy a jelen bekezdés által nyújtott lehetőségek kihasználását nem minősíti a bíróság az igazságszolgáltatás rendes ügymenetét akadályozónak, vállalják, hogy

a. büntetőeljárásokban:

i. biztosítják, hogy az igazságszolgáltatási hatóságok az egyik fél kérelmére az eljárást a regionális vagy kisebbségi nyelveken folytassák, és/vagy

ii. garantálják a vádlott jogát, hogy saját regionális vagy kisebbségi nyelvét használja, és/vagy

iii. biztosítják, hogy az indítványok, az írásos és szóbeli bizonyítékok ne minősülhessenek pusztán azon az alapon elfogadhatatlanoknak, hogy regionális vagy kisebbségi nyelven készültek, és/vagy

iv. az igazságszolgáltatási eljáráshoz kapcsolódó okmányokat kérelemre a regionális vagy kisebbségi nyelveken is kiállítják, ha szükséges, tolmácsok és fordítások igénybevételével úgy, hogy az ne jelentsen az érdekelteknek külön költséget;

b. polgári eljárásokban:

i. biztosítják, hogy az igazságszolgáltatási hatóságok az egyik fél kérésére az eljárást a regionális vagy kisebbségi nyelveken folytassák, és/vagy

ii. megengedik, hogy amennyiben egy peres félnek személyesen kell megjelennie a bíróság előtt, úgy ott saját regionális vagy kisebbségi nyelvét használja anélkül, hogy az számára külön költséget jelentsen, és/vagy

iii. megengedik a regionális vagy kisebbségi nyelven készült dokumentumok és bizonyítékok benyújtását, ha szükséges tolmácsok és fordítások segítségével;

c. a közigazgatási ügyekben illetékes igazságszolgáltatási szervek előtti eljárásokban:

i. biztosítják, hogy az igazságszolgáltatási szervek az egyik fél kérésére az eljárást a regionális vagy kisebbségi nyelveken folytassák, és/vagy

ii. megengedik, hogy amennyiben egy peres félnek személyesen kell megjelennie az igazságszolgáltatási szerv előtt, úgy ott saját regionális vagy kisebbségi nyelvét használja anélkül, hogy az számára külön költséget jelentene, és/vagy

iii. megengedik regionális vagy kisebbségi nyelveken készült dokumentumok és bizonyítékok benyújtását, ha szükséges, tolmácsok és fordítások segítségével;

d. intézkednek, hogy a fenti b. és c. bekezdések i. és iii. pontjainak végrehajtása, valamint a tolmácsok és fordítások esetleges alkalmazása az érdekelt számára ne jelentsen többletköltséget.

2. A Felek vállalják, hogy

a. nem minősítik érvénytelennek az államban készült jogi okmányokat pusztán azon az alapon, hogy egy regionális vagy kisebbségi nyelven íródtak; vagy

b. nem minősítik a Felek között érvénytelennek az országban készült jogi okmányokat pusztán azon az alapon, hogy egy regionális vagy kisebbségi nyelven készültek, és biztosítják, hogy azok az érdekelt, de e nyelvet nem beszélő harmadik Féllel szemben is felhívhatók legyenek, azzal a feltétellel, hogy az okmány tartalmát az azt felhívni kívánó(k) velük megismerteti(k); vagy

c. nem minősítik a Felek között érvénytelennek az országban készült jogi okmányokat pusztán azon az alapon, hogy egy regionális vagy kisebbségi nyelven készültek.

3. A Felek vállalják, hogy kisebbségi vagy regionális nyelveken hozzáférhetővé teszik a legfontosabb állami törvényszövegeket, valamint azokat, amelyek különösen érintik e nyelvek használóit, feltéve, hogy e szövegek másként nem hozzáférhetők.

10. Cikk – Közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek

1. Az állam azon közigazgatási kerületein, ahol a regionális vagy kisebbségi nyelvet használó személyek száma az alábbi intézkedéseket indokolja, a Felek a nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, abban a mértékben, ahogy az ésszerűen lehetséges, vállalják, hogy

a. i. gondoskodnak arról, hogy a közigazgatási hatóságok a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják, vagy

ii. gondoskodnak arról, hogy a közösséggel kapcsolatban álló tisztviselők a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják azokkal a személyekkel fennálló kapcsolataikban, akik hozzájuk ezeken a nyelveken fordulnak, vagy

iii. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók szóbeli és írásbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthassanak be, és választ is ezeken a nyelveken kapjanak, vagy

iv. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók írásbeli és szóbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthassanak be, vagy

v. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók jogérvényesen nyújthassanak be ilyen nyelvű dokumentumot;

b. széles körben használt közigazgatási szövegeket és formanyomtatványokat a lakosság számára, regionális vagy kisebbségi nyelveken, illetve kétnyelvű változatokban tesznek közzé;

c. megengedik, hogy a közigazgatási hatóságok dokumentumokat regionális vagy kisebbségi nyelven készítsenek.

2. Azon helyi és regionális hatóságokat illetően, melyek területén a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók száma az alábbi intézkedéseket indokolja, a Felek vállalják, hogy megengedik és/vagy bátorítják:

a. a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban;

b. a regionális vagy kisebbségi nyelveket használóknak azt a lehetőséget, hogy szóbeli vagy írásbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthassanak be;

c. a regionális testületek hivatalos dokumentumaikat a regionális vagy kisebbségi nyelveken is közzétegyék;

d. a helyi testületek dokumentumaikat a regionális vagy kisebbségi nyelveken is közzétegyék;

e. hogy a regionális testületek közgyűlési vitáiban a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják, ami azonban nem zárja ki az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek használatát;

f. hogy a helyi testületek közgyűlési vitáiban a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják, ami azonban nem zárja ki az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek használatát;

g. a helyneveknél a regionális vagy kisebbségi nyelveken hagyományos és helyes formák használatát vagy elfogadását, ha szükséges a hivatalos nyelv(ek) szerinti elnevezésekkel együttesen használva.

3. A közigazgatási hatóságok vagy az ő nevükben tevékenykedő más személyek általműködtetett közszolgálati szerveket illetően a Szerződő Felek a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatának területein e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, abban a mértékben, ahogyan az ésszerűen lehetséges, vállalják, hogy

a. gondoskodnak arról, hogy használják a regionális vagy kisebbségi nyelveket a szolgáltatások nyújtásakor; vagy

b. megengedik a regionális vagy kisebbségi nyelveket használóknak, hogy kérelmet ezeken a nyelveken terjesszenek elő, és úgy is kapjanak rá választ; vagy

c. megengedik a regionális vagy kisebbségi nyelveket használóknak, hogy kérelmet ezeken a nyelveken terjesszenek elő.

4. Az 1., a 2. és a 3. bekezdések közül általuk elfogadott rendelkezések végrehajtására tekintettel a Felek vállalják, hogy az alábbi intézkedések közül egyet vagy többet meghoznak:

a. az esetleges szükséges fordítás vagy tolmácsolás;

b. elegendő számú köztisztviselő és más közalkalmazott foglalkoztatása, és ha szükséges, képzése;

c. azoknak az igényeknek a lehetséges mértékű kielégítése, melyek arra irányulnak, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatának területén a regionális vagy kisebbségi nyelvet ismerő köztisztviselőket nevezzenek ki.

5. A Felek vállalják, hogy megengedik a családneveknek az érdekeltek kérésére a regionális vagy kisebbségi nyelveken történő használatát és felvételét.

11. Cikk – Tömegtájékoztatási eszközök

1. A regionális vagy kisebbségi nyelvek használói számára, e nyelvek használatának területein, és e nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, abban a mértékben, ahogy a közhivatalok közvetlen vagy közvetett módon hatáskörrel, hatósági jogkörrel vagy szereppel bírnak e területen, és tiszteletben tartva a tömegtájékoztatási eszközök függetlenségének és autonómiájának elveit, a Felek vállalják, hogy

a. abban a mértékben, ahogy a rádió és televízió közszolgálatot lát el

i. biztosítják legalább egy-egy, a regionális vagy kisebbségi nyelveken sugárzó rádióállomás és televíziós csatorna létesítését, vagy

ii. bátorítják és/vagy megkönnyítik legalább egy-egy, a regionális vagy kisebbségi nyelveken sugárzó rádióállomás és televíziós csatorna létesítését, vagy

iii. megteszik a megfelelő intézkedéseket, hogy a műsorszórók regionális vagy kisebbségi nyelveken készült műsorokat is programjukba iktassanak;

b. i. bátorítják és/vagy megkönnyítik legalább egy, a regionális vagy kisebbségi nyelveken sugárzó rádióállomás létesítését, vagy

ii. bátorítják és/vagy megkönnyítik regionális vagy kisebbségi nyelven készült rádióműsorok rendszeres sugárzását;

c. i. bátorítják és/vagy megkönnyítik legalább egy, a regionális vagy kisebbségi nyelveken sugárzó televíziós csatorna létesítését, vagy

ii. bátorítják és/vagy megkönnyítik regionális vagy kisebbségi nyelveken készült televízió-műsorok rendszeres sugárzását;

d. bátorítják és/vagy megkönnyítik regionális vagy kisebbségi nyelvű audiovizuális műalkotások készítését és terjesztését;

e. i. bátorítják és/vagy megkönnyítik legalább egy, regionális vagy kisebbségi nyelveket használó sajtóorgánium létesítését és/vagy fenntartását, vagy

ii. bátorítják és/vagy megkönnyítik regionális vagy kisebbségi nyelveken készült sajtócikkek rendszeres közlését;

f. i. ha jogszabály lehetővé teszi általában a tömegtájékoztatás pénzügyi támogatását, fedezi a regionális vagy kisebbségi nyelveket használó tömeg-tájékoztatási eszközök többletköltségeit, vagy

ii. kiterjesztik a létező pénzügyi támogatási intézkedéseket a regionális vagy kisebbségi nyelvű audiovizuális műalkotásokra;

g. támogatják regionális vagy kisebbségi nyelveket használó tömegtájékoztatási eszközök számára újságíróknak és egyéb személyzetnek a képzését.

2. A Felek vállalják, hogy biztosítják a szomszédos országokból egy regionális vagy kisebbségi nyelvvel azonos vagy hasonló nyelven készült rádió- és televízióadások közvetlen vételének szabadságát, és nem támasztanak akadályt a szomszéd országok ilyen nyelvű rádió- és televízióadásainak tovább sugárzása elé. Ezen túlmenően gondoskodnak arról, hogy egy regionális vagy kisebbségi nyelvvel azonos vagy ahhoz hasonló nyelven gyakorolt szólásszabadság és az információáramlás szabadsága elé az írott sajtót illetően semminemű korlátozás ne tévessék. Fent említett szabadságjogok gyakorlása, mivel az kötelezettségeket és felelősséget is tartalmaz, a nemzetbiztonság, a területi integritás vagy a közbiztonság, a közrend védelme és a bűncselekmények elkövetésének megakadályozása, az egészség vagy a közérkölcse védelme, mások jó hírnevének és jogainak védelme, bizalmas jellegű információk kiszivárgásának megakadályozása, vagy az igazságszolgáltatás tekintélye és pártatlanságának biztosítása érdekében a törvény által előírt, egy demokratikus társadalomban szükséges eljárási szabályoknak, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak rendelhető alá.

3. A Felek gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók érdekeit képviseltessék vagy vegyék tekintetbe a törvényeknek megfelelően esetleg létrehozott, a tömegtájékoztatási eszközök szabadságát és pluralizmusát garantáló testületekben.

12. Cikk – Kulturális tevékenység és kulturális létesítmények

1. A kulturális tevékenységre és a kulturális létesítményekre - különösen a könyvtárakra, videotékákra, kulturális központokra, múzeumokra, archívumokra, akadémiákra, színházakra és filmszínházakra, valamint irodalmi és filmművészeti alkotásokra, a nép kulturális önkifejezésére, fesztiválokra és - ideértve egyebek között az új technológiák használatát - a kulturális iparra vonatkozóan, azokon a területeken, ahol e nyelveket beszélik és abban a mértékben, ahogy a hatóságoknak ezen a téren hatáskörük, hatósági jogkörük vagy szerepük van, a Felek vállalják, hogy

a. bátorítják a regionális vagy kisebbségi nyelveken történő önkifejezést, valamint az ilyen kezdeményezéseket, és elősegítik az ezeken a nyelveken készült műalkotások megismerésének különböző módjait;

b. támogatják a regionális vagy kisebbségi nyelveken készült műalkotások más nyelveken történő megismerését lehetővé tevő különböző módokat, a fordítások, a szinkronizálás, az utószinkronizálás és a feliratozás segítségével és fejlesztésével;

c. támogatják a más nyelveken készült műalkotások regionális vagy kisebbségi nyelveken történő megismerésének lehetővé tételét, a fordítások, a szinkronizálás, az utószinkronizálás és a feliratozás segítségével és fejlesztésével;

d. gondoskodnak arról, hogy a különböző fajtájú kulturális tevékenységek szervezéséért vagy támogatásáért felelős szervezetek az általuk kezdeményezett vagy támogatott tevékenységeikbe megfelelő mértékben beiktassák a regionális vagy kisebbségi nyelvek és kultúrák ismeretét és használatát;

e. gondoskodnak arról, hogy a kulturális tevékenységek szervezéséért vagy támogatásáért felelős szervezeteknek olyan személyzet álljon rendelkezésére, amely teljes mértékben ismeri az adott regionális vagy kisebbségi nyelvet, valamint a lakosság többi részének nyelvét/nyelveit;

f. támogatják a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók képviselőinek közvetlen részvételét az eszközök biztosításában és a kulturális programok tervezésében;

g. bátorítják és/vagy megkönnyítik olyan szervezet(ek) létesítését, amely(ek) a regionális vagy kisebbségi nyelveken készült műalkotások gyűjtéséért, rögzítéséért és a közönségnek történő bemutatásáért felelős(ek);

h. ha szükséges, létrehoznak és/vagy támogatnak és finanszíroznak fordítói szolgáltatásokat és terminológiai kutatásokat arra való különös tekintettel, hogy megőrizték és fejlesszék minden regionális vagy kisebbségi nyelven a kellő közigazgatási, kereskedelmi, gazdasági, társadalmi, technológiai vagy jogi terminológiát.

2. Azokat a területeket illetően, amelyek kívül esnek a regionális vagy kisebbségi nyelvek hagyományos használati területein, a Felek vállalják, hogy az előző bekezdésnek megfelelően megengedik, bátorítják és/vagy biztosítják a megfelelő kulturális tevékenységeket és kulturális létesítményeket, amennyiben azt valamely regionális vagy kisebbségi nyelvet használók száma indokolja.

3. A Felek vállalják, hogy külföldön megvalósuló kulturális politikájukban kellő helyet biztosítanak a regionális vagy kisebbségi nyelveknek és annak a kultúrának, amelyet e nyelvek hordoznak.

13. Cikk – *Gazdasági és társadalmi élet*

1. A gazdasági és társadalmi tevékenységeket illetően a Felek az ország egészére nézve vállalják, hogy

a. kiiktatnak jogalkotásukból minden olyan rendelkezést, mely igazolható okok nélkül tiltja vagy korlátozza a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát a gazdasági vagy társadalmi élet dokumentumaiban, különösen a munkaszerződésekben és az olyan technikai dokumentumokban, mint a termékek és felszerelések használati útmutatói;

b. megtiltják, hogy a vállalatok belső szabályzataiba és a magánokiratokba, legalábbis amelyek az azonos nyelvet beszélők között jöttek létre, a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát kizáró vagy korlátozó Cikkék kerüljenek;

c. fellépnek az olyan gyakorlattal szemben, mely elbátortalanít a regionális vagy kisebbségi nyelveknek a gazdasági vagy társadalmi tevékenységek keretei között történő használatától;

d. a fenti pontokban jelzettektől eltérő módokon megkönnyítik és/vagy bátorítják a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát.

2. A gazdasági és társadalmi tevékenység tekintetében, a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatának területein, abban a terjedelemben, ahogy a hatóságok hatáskörrel bírnak, és az ésszerűen lehetséges mértékben, a Felek vállalják, hogy

a. pénzügyi és bankügyi szabályzataikban meghatározzák azokat a részletszabályokat, melyek lehetővé teszik a kereskedelmi szokásokkal összhangban a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát a fizetési utalványokon (csekkek, váltók, stb.) vagy egyéb pénzügyi okmányokon, illetve adott esetben gondoskodnak az ilyen rendelkezések megvalósításáról;

b. a közvetlen ellenőrzésük alá tartozó gazdasági és társadalmi szektorokban (közszektor) a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát bátorító tevékenységet folytatnak;

c. gondoskodnak arról, hogy az olyan létesítmények, mint a kórházak, nyugdíjasházak, otthonok lehetőséget biztosítsanak arra, hogy az egészségügyi, életkori vagy egyéb okból gondozásra szorulókat regionális vagy kisebbségi nyelvükön fogadják és kezeljék;

d. megfelelő módon gondoskodnak arról, hogy a biztonsági felhívásokat a regionális vagy kisebbségi nyelveken is megfogalmazzák;

e. regionális vagy kisebbségi nyelveken is hozzáférhetővé teszik a fogyasztók jogait érintő, az illetékes hatóságok által adott információkat.

14. Cikk – *Határokon túli cserekapcsolatok*

A Felek vállalják, hogy

a. olyan módon alkalmazzák a létező és olyan államokkal szemben fennálló kötelezettséget tartalmazó két- és többoldalú megállapodásokat, ahol

ugyanazt a nyelvet azonos vagy hasonló formában használják, vagy – ha szükséges – olyanok megkötésére törekednek, hogy azok segítsék elő az érintett államokban élő, azonos nyelvet használók közötti kapcsolatokat a kultúra, az oktatás, az információ, a szakképzés és a továbbképzés területén;

b. a regionális vagy kisebbségi nyelvek érdekében megkönnyítik és/vagy támogatják a határokon túli együttműködést, különösen annak a területnek a regionális vagy helyi szervei közötti együttműködést, ahol ugyanazt a nyelvet azonos vagy hasonló formában használják.

IV. Rész

A Karta végrehajtása

15. Cikk – Időszaki jelentések

1. A Felek, a Miniszteri Bizottság által később meghatározandó formában, rendszeres időszakonként jelentést nyújtanak be az Európa Tanács Főtitkárának a jelen Karta II. Részének megfelelően követett politikájukról és a III. Rész elfogadott rendelkezéseinek végrehajtására tett intézkedéseikről. Az első jelentést a Kartának az illető állam tekintetében történt hatálybalépését követő egy éven belül, majd a többi jelentést az első jelentést követően háromévenként kell benyújtani.

2. A Felek nyilvánosságra hozzák jelentéseiket.

16. Cikk – A jelentések megvizsgálása

1. Az Európa Tanács Főtitkárának a 15. Cikk szerint benyújtott jelentéseket a 17. Cikknek megfelelően létrehozott szakértői bizottság vizsgálja meg.

2. Valamely aláíró Fél országában jogszerűen létesült testületek vagy egyesületek felhívhatják a szakértői bizottság figyelmét ezen aláíró Félnek a jelen Karta III. Része értelmében vállalt kötelezettségeit illető kérdésekre. Az érdekelt Féllel történt konzultáció után a szakértői bizottság ezeket az információkat a jelen Cikk 3. bekezdésében említett jelentés elkészítése során figyelembe veheti. Ezek a testületek vagy egyesületek az aláíró Félnek a II. Részben foglaltak értelmében követett politikájára vonatkozó nyilatkozatokat is betérjeszhetnek.

3. Az 1. bekezdésben jelzett jelentések és a 2. bekezdésben jelzett információk alapján a szakértői bizottság a Miniszteri Bizottság számára jelentést készít. A jelentéshez mellékelik a Felek megjegyzéseit, amelyek megtételére őket felkérlik, és a jelentést nyilvánosságra hozhatják.

4. A 3. bekezdésben jelzett jelentés tartalmazza különösen a szakértői bizottságnak a Miniszteri Bizottsághoz címzett javaslatait, ez utóbbi testület által, egy vagy több Félhez szükség szerint intézendő ajánlás előkészítésére.

5. Az Európa Tanács Főtitkára a Karta végrehajtásáról a Parlamenti Közgyűlésnek részletes, kétévenkénti jelentés készít.

17. Cikk – Szakértői bizottság

1. A szakértői bizottság részes Felenként egy-egy tagból áll, akiket az érintett állam által ajánlott, köztisztelőben álló és a Karta által szabályozott kérdésekben elismert szaktekintélyek listájáról a Miniszteri Bizottság nevez ki.

2. A bizottság tagjait hat évre nevezik ki, és megbízásuk megújítható. Ha valamelyik tag megbízatásának nem tud eleget tenni, helyét az 1. bekezdésben foglalt eljárásnak megfelelően töltik be, és a kinevezett utód tisztségét elődje hivatalviselési idejének hátralévő időszakában viseli.

3. A szakértői bizottság maga állapítja meg eljárási szabályait, Titkárságát az Európa Tanács Főtitkára biztosítja.

V. Rész

Záró rendelkezések

18. Cikk

A jelen Karta az Európa Tanács tagállamai számára áll nyitva aláírásra, megerősítést, elfogadást vagy jóváhagyást igényel. A megerősítő, elfogadó vagy jóváhagyó okiratokat az Európa Tanács Főtitkáránál kell letétbe helyezni.

19. Cikk

1. A jelen Karta az azt követő harmadik hónap lejártá utáni hónap első napján lép hatályba, amikor öt állam kifejezte az Európa Tanács Főtitkárának, hogy a 18. Cikk rendelkezéseinek megfelelően a Kartát magára nézve kötelezőnek ismerte el.

2. Minden olyan állam vonatkozásában, amely később fejezi ki arra irányuló belemegyezését, hogy a Kartát magára nézve kötelezőnek ismerje el, a Karta a megerősítő, elfogadó vagy jóváhagyó okirat letétbe helyezését követő harmadik hónap lejártá utáni hónap első napján lép hatályba.

20. Cikk

1. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága a jelen Karta hatálybalépését követően a Kartához történő csatlakozásra bármely olyan államot meghívhat, amely nem tagja az Európa Tanácsnak.

2. A Karta minden csatlakozó állam vonatkozásában a csatlakozási okiratnak az Európa Tanács Főtitkáránál történő letétbe helyezését követő harmadik hónap lejártá utáni hónap első napján lép hatályba.

21. Cikk

1. Minden állam az aláírás vagy a megerősítő, elfogadó, jóváhagyó vagy csatlakozási okirat letétbe helyezésének időpontjában a jelen Karta 7. Cikké-

nek 2-5. bekezdéseihez egy vagy több fenntartást tehet. Semmilyen más fenntartás nem megengedett.

2. Minden, az előző bekezdés szerint fenntartást tevő állam azt egészben vagy részben, az Európa Tanács Főtitkárához intézett értesítéssel visszavonhatja. A visszavonás az értesítésnek a Főtitkár által történt kézhezvételétől fogva válik hatályossá.

22. Cikk

1. Minden állam bármely időpontban a jelen Kartát az Európa Tanács Főtitkárához intézett értesítéssel felmondhatja.

2. A felmondás az értesítésnek a Főtitkár által történt kézhezvételétől számított hat hónapos időszak leteltét követő hónap első napján válik hatályossá.

23. Cikk

Az Európa Tanács Főtitkára értesíti a Tanács államait és a jelen Kartához csatlakozó minden államot:

- a. minden aláírásról;
- b. minden megerősítő, elfogadó, jóváhagyó vagy csatlakozási okirat letétbe helyezéséről;
- c. a jelen Kartának a 19. és 20. Cikkek szerinti hatálybalépésének minden időpontjáról;
- d. minden, a jelen Kartát érintő okiratról, értesítésről vagy közlésről.

Fentiek hitelül a kellő módon meghatalmazott alulírottak aláírták a jelen Kartát.

Készült Strasbourgban, az 1992. évi november hó 5. napján, angol és francia nyelven, egyetlen példányban, melyet az Európa Tanács levéltárában kell elhelyezni. Mindkét nyelvű szöveg egyaránt hiteles. Az Európa Tanács Főtitkára az Európa Tanács valamennyi tagállama és a jelen Kartához csatlakozásra meghívott minden állam részére hiteles másolatot küld.

Jegyzet

¹ A Karta szövegének magyar fordítása a Határon Túli Magyarok Hivatala (<http://www.htmh.hu>) honlapjáról.

Ukrajna törvénye

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája (1992) ratifikációjáról¹

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának határozata értelmében:

az Ukrajna által 1996. május 2-án Strasbourgban aláírt A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját (1992, a továbbiakban Karta) az alábbi kötelezettségekkel ratifikálja:

1. Ukrajna kötelezettséget vállal a Karta I., II., IV. és V. Részének betartására.

2. A III. Részben található a következő nemzetiségek nyelveire vonatkoznak: oroszok, zsidók, beloruszok, moldávok, románok, krími tatárok, bolgárok, lengyelek, magyarok, görögök, németek, gagauzok, szlovákok, az alábbiak szerint:

2.1. A jelen törvény 2. pontjában megnevezett nemzetiségek nyelveire, amennyiben az adott nemzetiséghez tartozó személyek kompakt tömbben élnek, és arányuk egy adott adminisztratív-területi egységen belül meghaladja a 20 százalékot, a Karta következő pontjai és alpontjai vonatkoznak:

a 8. Cikkből:

az 1. pont a (i), a (ii), a (iii), b (i), b (ii), b (iii), c (i), c (ii), c (iii), d (i), d (ii), d (iii), e (i), e (ii), f (i), f (ii), g, h, i alpontjai, a 2. pont;

a 9. Cikkből:

az 1. pont a (ii), a (iii), b (ii), b (iii), c (ii), c (iii) alpontjai, a 2. pont c alpontja, a 3. pont;

a 10. Cikkből:

az 1. pont a (i), a (ii), a (iii), c alpontjai, a 2. pont a, b, d, e, f alpontjai, a 3. pont a, b, c alpontjai, a 4. pont c alpontja, 5. pont;

a 11. Cikkből:

az 1. pont a (ii), a (iii), b (ii), c (ii), d, e (i), e (ii), g alpontjai, a 2. és 3. pont;

a 12. Cikkből:

az 1. pont a, b, c, d, f, g alpontjai, a 2. és 3. pont;

a 13. Cikkből:

az 1. pont a, b, c, d alpontjai, a 2. pont b, c alpontjai;

a 14. Cikkből:

az a és b alpontok.

2.2. A jelen törvény 2. pontjában megnevezett nemzetiségek nyelveire, amennyiben az adott nemzetiséghez tartozó személyek kompakt tömbben élnek, és arányuk egy adott adminisztratív-területi egységen belül meghaladja a 10 százalékot, a Karta következő pontjai és alpontjai vonatkoznak:

a 8. Cikkből:

az 1. pont a (ii), a (iii), b (ii), b (iii), b (iv), c (ii), c (iii), d (ii), d (iii), e (ii), e (iii), f (ii), g, h alpontjai, a 2. pont;

a 9. Cikkből:

az 1. pont a (ii), a (iii), b (ii), c (ii), c (iii) alpontjai, a 2. pont c alpontja;

a 10. Cikkből:

az 1. pont a (iii), a (iv) alpontjai, a 2. pont b, d, e, f, g alpontjai, a 3. pont b, c alpontjai, a 4. pont c alpontja, 5. pont;

a 11. Cikkből:

az 1. pont a (ii), a (iii), b (ii), c (ii), e (ii), g alpontjai, a 3. pont;

a 12. Cikkből:

az 1. pont a, b, c, d, f, g alpontjai, a 2. és 3. pont;

a 13. Cikkből:

az 1. pont b alpontja, a 2. pont c alpontja;

a 14. Cikkből:

a b alpont.

2.3. Azon adminisztratív-területi egységeken belül, ahol az adott nemzetiségi nyelvet használók aránya jelentős, de nem éri el a jelen törvény 2.1. és 2.2. alpontjaiban meghatározott arányt, ésszerű lehetőségek között, nyelveikre a Karta következő pontjai és alpontjai vonatkozhatnak:

a 8. Cikkből:

az 1. pont a (iii), a (iv), b (iv), c (iii), c (iv), d (iii), e (iii), f (iii), g, h alpontjai, a 2. pont;

a 9. Cikkből:

az 1. pont a (iii), a (iv), b (iii), c (iii) alpontjai, a 2. pont c alpontja;

a 10. Cikkből:

az 1. pont a (iv), a (v) alpontjai, a 2. pont b, e, f, g alpontjai, a 3. pont c alpontja, a 4. pont c alpontja, 5. pont;

a 11. Cikkből:

az 1. pont a (iii), b (ii), e (ii) alpontjai;

a 12. Cikkből:

az 1. pont a, b, c, d, f, g, h alpontjai, a 2. és 3. pont;

a 13. Cikkből:

az 1. pont b alpontja;

a 14. Cikkből:

a b alpont.

3. Amennyiben a területükön a jelen törvény 2.1. és 2.2. alpontjában meghatározott arányban élnek a törvény hatálya alá eső nemzetiségek, illetve ha ehhez rendelkezésre állnak az anyagi források, a Krími Autonóm Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa és a helyi önkormányzati szervek a jelen törvényben foglaltaknál kedvezőbb feltételeket is teremthetnek a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatához.

4. A Karta 7. Cikke 2. pontjában foglaltak alkalmazása során azok a lépések, amelyek az ukrán mint államnyelv használatának a társadalmi élet valamennyi területén való megszilárdítására, fejlesztésére vonatkoznak Ukrajna egész területén, nem tekinthetők olyannak, mint amelyek akadályozzák vagy fenyegetik az orosz nyelv vagy más nemzeti kisebbségek nyelveinek megőrzését vagy fejlődését.

5. A Karta rendelkezéseinek végrehajtása során megengedhetetlen azon oktatási, kulturális és egyéb intézmények hálózatának csökkentése, amelyekben a kisebbségi nyelveket is használják.

6. A 7. Cikk 5. pontja Ukrajnában ideiglenesen nem kerül alkalmazásra.

7. Jelen törvény kihirdetése napjától lép hatályba.

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának elnöke, O. Tkacsenko

Kijev, 1999. december 24.

N 1350-XIV

Jegyzet

¹ A törvény alkalmazását az Alkotmánybíróság 2000. július 12-i 9–pn/2000 számú határozatával a ratifikáció ügyrendi hibáira hivatkozva felfüggesztette. Nem hivatalos fordítás.

Ukrajna törvénye

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája ratifikációjáról¹

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának határozata:

1. Az Ukrajna által 1996. május 2-án Strasbourgban aláírt A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját (a továbbiakban Karta) ratifikálja.

2. A Karta rendelkezései Ukrajna következő nemzetiségeinek nyelveire vonatkoznak: belorusz, bolgár, görög, zsidó, krími tatár, moldáv, német, lengyel, orosz, román, szlovák és magyar.

3. Ukrajna kötelezettséget vállal a Karta I., II., IV. és V. Részének betartására, kivéve a II. Rész 7. Cikkének 5. pontját

4. Valamennyi, a jelen törvény 2. pontjában megnevezett nyelvre alkalmazandók a Karta III. Részének 8–14. pontjai közül az alábbi alpontok:

a) a 8. Cikk 1. pontjának a (iii), b (iv), c (iv), e (iii), f (iii), g, h, i alpontjai, valamint a 2. pontja;

b) a 9. Cikk 1. pontjának a (iii), b (iii), c (iii) alpontja, a 2. pont c alpontja és a 3. pontja;

c) a 10. Cikk 2. pontjának a, c, d, e, f, g alpontja, a 4. pont c alpontja;

d) a 11. Cikk 1. pontjának a (iii), b (ii), c (ii), d, e (i), g alpontja, a 2. és 3. pontja;

e) a 12. Cikk 1. pontjának a, b, c, d, f, g alpontja, valamint a 2. és 3. pontja;

f) a 13. Cikk 1. pontjának b és c alpontja;

g) a 14. Cikk a és b alpontja.

5. A Karta rendelkezéseinek alkalmazása során azok a lépések, amelyek az ukrán mint államnyelv használatának a társadalmi élet valamennyi területén való megszilárdítására, fejlesztésére vonatkoznak Ukrajna egész területén, nem tekinthetők olyanoknak, mint amelyek akadályozzák vagy fenyegetik azon nemzeti kisebbségek nyelveinek megőrzését vagy fejlődését, amelyekre a jelen törvény 2. pontja értelmében a Karta rendelkezései kiterjednek.

6. Jelen törvény kihirdetése napján lép hatályba.

Ukrajna elnöke, L. Kucsma

Kijev, 2003. május 15.

N 802-IV

Jegyzet

¹ Nem hivatalos fordítás.

A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége a gyakorlatban

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

Annak ellenére, hogy „A totális kétnyelvűség vagy többnyelvűség inkább szabály, mintsem kivétel igen sok egyébként eltérő társadalomban” (Gumperz 1975: 156)¹, a bilingvizmusnak máig sincs általánosan elfogadott, a fogalom minden aspektusát átfogó definíciója (vö. Göncz 1985: 12, Bartha 1999: 34–40, Crystal 1998: 451). A meghatározások nagy száma és a bennük gyakran jelentkező ellentmondás (vö. pl. Hoffmann 1991: 15–16, Mackey 1987: 699–700) abból ered, hogy a jelenségnek számos megközelítési módja ismeretes, s az egyes tudományterületek és kutatók különböző szempontokat érvényesítenek a bilingvizmus meghatározásában (vö. Göncz 1985: 12–13).

David Crystal (1998: 451) *A nyelv enciklopédiája* című könyvében például így válaszol a *Mi a kétnyelvűség?* kérdésre.

„Az evidens válasz az: amikor valaki két nyelvet beszél. Ez a meghatározás azonban nem kielégítő: nem foglalja ugyanis magába azokat, akik csak alkalmanként használják az egyik vagy a másik nyelvet, vagy azokat, akik az egyik nyelvet már hosszú évek óta egyáltalán nem használják (ők az ún. 'alvó' kétnyelvűek). Nem foglaltatnak benne a meghatározásban azok sem, akik bár igen jól értenek, de nem beszélnek egy nyelvet, illetve akik megtanultak olvasni, de nem tudnak beszélni vagy írni egy másik nyelven. A meghatározás nem tisztázza azt sem, mi a viszony a különböző nyelvek és egy nyelv különböző dialektusai, beszédstílusai és szintjei között. És mindenekelőtt, ez a meghatározás semmit nem mond arról, a nyelvtudás milyen szintjén tekinthetünk valakit kétnyelvűnek.”

A kérdés összetettségét igazolja az alábbi, Tove Skutnabb-Kangastól (1997: 17) származó összefoglalás is (1. táblázat), melyben a kétnyelvűség számos, különböző szempontok szerinti definícióit gyűjti táblázatba.

A kétnyelvűség fogalmának definíciói a két nyelv megközelítőleg azonos fokú, az egynyelvűekét megközelítő ismeretét megkövetelő meghatározásoktól a nyelvek passzív értésének meglehetősen tág kritériumáig terjednek, s nincs konszenzus abban a tekintetben, hogy kit tekintünk kétnyelvűnek (vö. pl. Hoffmann 1991: 16–18, Göncz 1985: 13, Bartha 1996: 265). Az ma már nyilvánvaló, hogy a „klasszikus” értelemben felfogott kétnyelvűség,² azaz két nyelv azonosan vagy megközelítően magas fokú ismerete a kétnyelvűek túlnyomó többségére *nem jellemző*, az egyes beszélők másodnyelvi (sőt elsőnyelvi) ismeretüké.

rete egyazon közösségen belül is változó lehet (vö. Gal 1979: 12, Lanstyák 1991: 23, Crystal 1998: 451).³ A „klasszikus” értelemben felfogott kétnyelvűség (két nyelv azonosan magas fokú ismerete) és egynyelvűség (egyetlen nyelv ismerete) között éppen ezért egy közösségen belül számtalan átmeneti kategóriai figyelhető meg (vö. Kontra 1981: 8, Kiss 1995: 217). „A határainkon kívül élő magyarok (...) – nem sok, de nem pontosítható kivételt nem tekintve – immár mindenhol a kétnyelvűségnek alacsonyabb vagy magasabb fokú állapotában élnek. Vannak tehát, akik értik az államnyelvet, de nem beszélik, vannak, akik az államnyelvet kezdő, haladó vagy közepes fokon beszélik, s vannak, akik az anyanyelvüket és az államnyelvet is egyformán jól beszélik” – írja egyetemi tankönyvében Kiss Jenő (1995: 217). A kétnyelvűséget ebből adódóan olyan kontinuumként értelmezzük, amelynek két végpontja: egynyelvűség az egyik nyelven, ill. a másikon, a középpontban pedig a „klasszikus” kétnyelvűség áll, s az egyes beszélők a kontinuum különböző pontjain helyezkednek el (hasonló értelmezésre lásd Göncz 1985: 14; vö. még Haugen 1953, Bartha 1999: 90).

1. táblázat. A kétnyelvűség meghatározásai különböző szempontok alapján

A kétnyelvűség definíciói	
Kritérium	Definíció
Az a beszélő kétnyelvű:	
1. származás	a) aki kezdettől fogva, anyanyelvi beszélőktől két nyelvet tanult a családjában; b) aki kommunikációs céllal, kezdettől fogva, párhuzamosan két nyelvet használt;
2. azonosulás	a) aki kétnyelvűként azonosítja magát, ill. két nyelvvel és/vagy kultúrával (vagy annak részeivel) azonosul; b) akit mások kétnyelvűként vagy két nyelv anyanyelvi beszélőjeként azonosítanak;
3. a nyelvtudás foka	a) aki két nyelvet ismer tökéletesen; b) aki két nyelvet használ anyanyelvi beszélőként; c) aki két nyelvet egyformán jól ismer; d) aki egy másik nyelven is teljes és értelmes megnyilatkozásokat képes tenni; e) aki egy másik nyelv nyelvtani szerkezeit legalább részben ismeri és használja; f) aki egy másik nyelvvel is kapcsolatba került;
4. funkció	aki két nyelvet használ (vagy képes használni a legtöbb beszédhelyzetben, saját és közössége igényei szerint).

Skutnabb-Kangas (1997: 17) alapján.

„A kétnyelvű interakciók vizsgálata számos különbségre derített fényt a kétnyelvű beszélők nyelvtudásszintjével kapcsolatban. Sok kétnyelvű beszélő például képtelen anyanyelvi szinten elsajátítani akár az egyik nyelvet is. Mások csak az egyik, a 'preferált' vagy 'domináns' nyelvet beszélik ilyen szinten. A kutatók ezért napjainkban a két nyelven beszélés képességére inkább mint egy kontinuumra gondolnak: a kétnyelvű beszélők ennek a kontinuumnak különböző pontjain helyezkednének el. Csupán egy kisebbség rendelkezik mindkét nyelv ideálisan tökéletes, kiegyensúlyozott tudásával, a többség azonban ettől némileg távol van, néhányan pedig csak igen korlátozott képességekkel rendelkeznek” – írja például Crystal (1998: 452).

Úgy véljük, a kétnyelvűség számos definíciója közül számunkra a meglehetősen tág funkcionális meghatározást látszik célszerűnek elfogadni, mely szerint egyéni szinten kétnyelvű az, aki mindennapi beszédtevékenysége során anyanyelve mellett még legalább egy nyelvet használ vagy képes használni, illetve tudja, mikor kell(ene) ezt tennie saját és közössége normái, igényei szerint (vö. Weinreich 1968, Grosjean 1982, 1992, Lanstyák 1991, Bartha 1999).⁴

A beszélők nyilvánvalóan nem a társadalomtól elszigetelten használják a nyelveket, így az ilyen vagy olyan fokon kétnyelvű személyek közösséget alkotnak. Egy közösséget akkor tekintünk kétnyelvűnek, ha a közösséget alkotó beszélők túlnyomó többsége két vagy több nyelvet használ (vö. Kontra 1981: 8, Lanstyák 1993: 12). Ilyen értelemben a közösség azon tagjai is kétnyelvűnek tekintendők, akik csak gyengén beszélik az első vagy második nyelvet (vö. Göncz 1985: 14, Lanstyák 1993: 12, Bartha 1999: 64–65), a különbség közöttük csak abban áll, hogy a fenti kétnyelvűségi kontinuum melyik végpontjához állnak közelebb. Egyeseknél a nyelvtudás foka mindkét nyelven közel áll az anyanyelvihez, másoknál az egyik nyelven belül magasabb a kompetencia szintje (vö. Grosjean 1982: 307, Kontra 1990: 28).

Jelen írásunkban azt vizsgáljuk, hogyan is működik a gyakorlatban a kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége. Azaz: azt mutatjuk be, hogy mit is jelent a mindennapokban az, hogy egy közösségnek egynél több nyelvet kell (vagy kellene) használnia céljai eléréséhez.

A kétnyelvű közösségek esetében közös jellemző, hogy tagjainak nem egy, hanem több nyelv áll rendelkezésére. Így „a kétnyelvű beszélők egy-egy szituációban nemcsak anyanyelvük különböző változatai közül választhatnak, hanem anyanyelvük és egy másik nyelv között is. Kommunikatív kompetenciájuk így nemcsak arra terjed ki, hogy egy adott beszédhelyzetben anyanyelvük melyik változatát kell használniuk, hanem arra is, hogy egy adott beszédhelyzetben melyik nyelvüket kell/lehet/érdemes használni-

uk” (Sándor 1995/2001: 98). A kárpátaljai magyarok esetében ez azt jelenti, hogy a mindennapi kommunikációs helyzeteikben elvileg három nyelv (a magyar, az ukrán és az orosz) és azok változatai közül választhatnak. Vannak helyzetek, amikor a magyart, máskor az ukrán vagy az orosz nyelvet használják, és előfordulnak olyan szituációk is, amikor vegyesen használják a magyar és a többségi nyelve(ke)t. Ám ez nem azt jelenti, hogy mindenki kénye, kedve vagy hangulata szerint válogathat az általa ismert nyelvek között. A látszólagos rendetlenségben jól meghatározható szabályszerűségek vannak. A nyelvészek egyik feladata éppen az, hogy leírják egy-egy közösség nyelvhasználati normarendszerét.

Egyik gyertyánligeti adatközlőnk például így vélekedett erről:

KUTATÓ: – Az itt élő magyarok milyen nyelven beszélnek inkább?
Magyarul, vagy ukránul, vagy oroszul?

ADATKÖZLŐ: – Magyarul.

KUTATÓ: – Magyarul. Azt használják?

ADATKÖZLŐ: – Mikor hol, ahogy kell, úgy beszélnek. Van úgy, hogy beszélnek magyarul is. Hogy ha kell valahova menni, beszélni kell ukránul, mert nem értik.

Egy másik adatközlőnk pedig így foglalta össze ide vonatkozó tapasztalatait:

KUTATÓ: – Rászóltak-e már, hogy ne beszéljen magyarul?

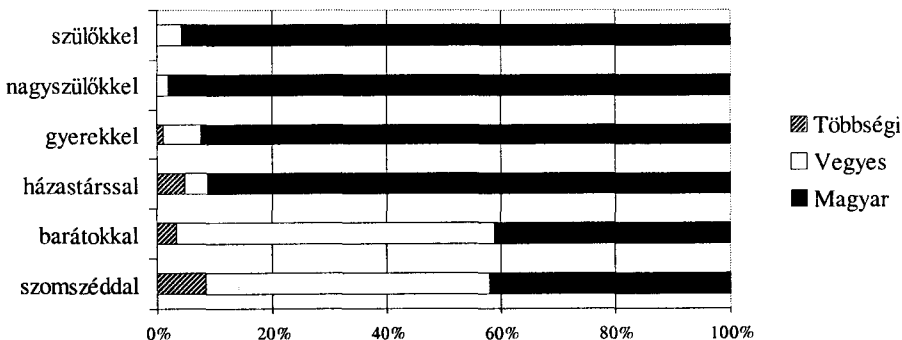
ADATKÖZLŐ: – Én mindig tudom, hogy mikor beszélhetek magyarul.
Nem is mondta senki, hogy ne beszéljek magyarul.

Vagyis: megvannak annak a „szabályai”, hol melyik nyelvet lehet használni, a nyelvek között „munkamegosztás” van (lásd Gal 1979, Borbély 2001). Egy-egy közösség nyelvhasználati, nyelvválasztási szokásai általában megragadhatók a prototipikus helyzetekben uralkodó szokások, szabályok felderítésével, ezért a kisebbségi közösségek nyelvi helyzetének leírásában megkerülhetetlen a nyelvhasználati szinterek⁵ áttekintése. Ezek a szabályok úgy írhatók le, hogy megválaszoljuk a Fishman (1965) által feltett kérdéssort: *ki beszél, milyen nyelvet, kivel és mikor?* A nyelvválasztás szinterek szerinti elrendezésének felmérése értékes információkat szolgáltathat egy-egy nyelv funkcióiról, státusáról, s a kétnyelvűségi szituációban lényeges mennyiségi eloszlásáról egyaránt (vö. Bartha 1993: 63, Borbély 2001). A nyelvhasználati szintér „a tipikus résztvevők, tipikus témák, az ezekhez kötődő tipikus helyszínek alapján próbálja modellálni egy beszélőközösség nyelvválasztási normáit” (Bartha 1999: 97), vagyis tulajdonképpen nem más, mint „a beszédhelyzettípusokat megragadó hasznos elvonatkoztatás” (Bartha 1999: 93). A releváns nyelvhasználati szinterek száma közösségenként eltérő lehet (Bartha 1999: 92–95).

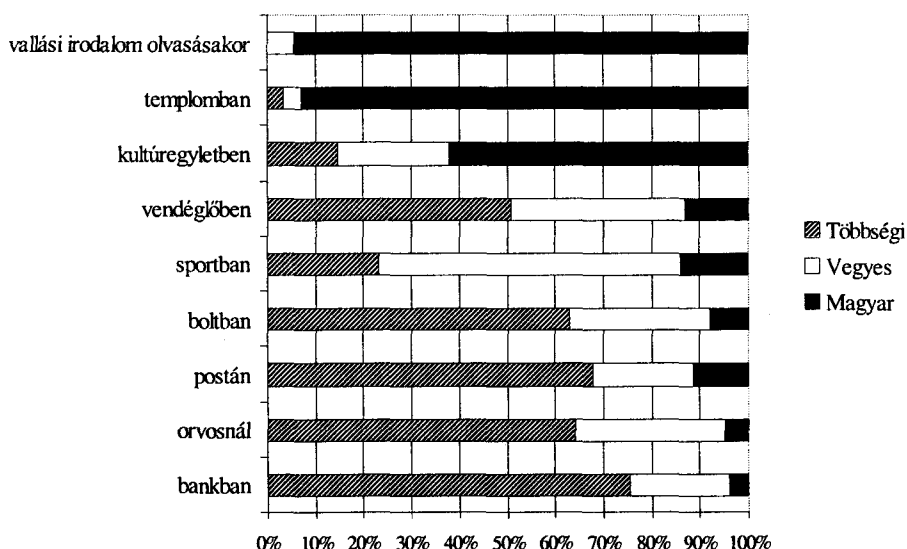
A többnyelvű közösségben használatos nyelvek használata alapján következtethetünk például a közösségben zajló folyamatokra is. A nemzetközi szakirodalomban közismert például a magyar származású Susan Galnak az ausztriai Felsőőrben a magyar és a német nyelv szinterek szerinti megoszlásáról készített alábbi táblázata (2. táblázat). A táblázathoz fűzött magyarázata alapján világosan megragadható a nyelvcsere folyamata a közösségben: „A táblázat egy implikációs skálát mutat, amit megfigyelések és azokat követő szisztematikus rákérdezés alapján állítottam össze. Függetlenül a beszélők vannak feltüntetve, nagyjából életkor szerint, vízszintesen pedig a beszédpartnerek, kategóriák szerint, például: a beszélők szülei, gyerekei, hivatalnokok. Így leolvasható a táblázatról, hogy melyik nyelvet használja valaki melyik beszédpartnerrel. Megfigyelhetjük, hogy minél fiatalabb a beszélő, annál több beszédpartnerrel használja a németet. De a beszédpartnereket is sorrendbe lehet állítani. Az a kategória, ami szimbolikusan a német világhoz kötődik, inkább a jobb oldalon látható. Ezekkel a beszédpartnerekkel többen beszélnek németül. Fontos, hogy a református istentisztelet áll legmesszebb a német világtól. Ha most ezt a képet nem csak életkor szerinti leírásnak tekintjük, hanem elfogadjuk, hogy az öregek nyelvhasználata régebbi mintát követ a fiatalokénál, ahogy ezt a nyelvre vonatkozó történelmi adatok sugallják, akkor a táblázat világosan bemutatja, hogyan jött használatba a német nyelv fokozatosan és szituáció szerint; hogyan szorítja ki a magyart, szinte szabályszerűen”(lásd 2. táblázat).

De térjünk vissza saját közösségünkhöz! A magyar nyelv használata Kárpátalján is csak a magánszférában dominál. A közéleti szintereken a közösségben előforduló három nyelv (a magyar, az ukrán és az orosz) használati aránya csaknem kiegyenlítődik, a hivatalos életben pedig a legkisebb a magyar nyelv előfordulási aránya (lásd 1–3. ábra).

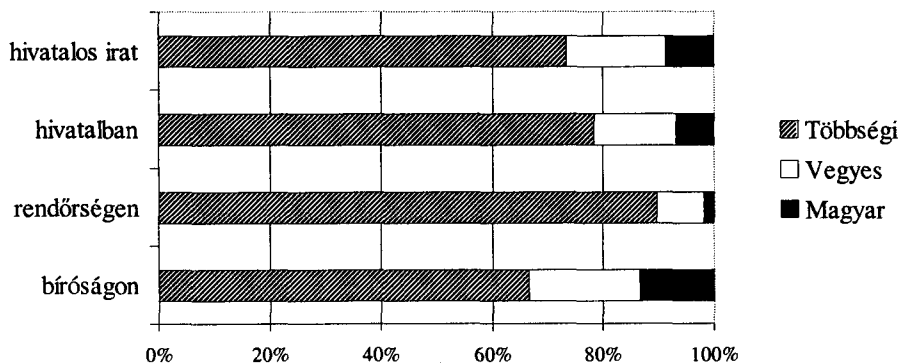
1. ábra. Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása a családban (N = 144)⁶

2. ábra. Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása a közéleti színtereken (N=144)

3. ábra. Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása hivatalos színtereken (N=144)

A nyelvek ilyen elrendeződése azonban nem kárpátaljai magyar sajátosság. Ha megvizsgáljuk a 4. és 5. ábrát, láthatjuk, hogy a Kárpátalján tapasztalt helyzethez hasonló módon oszlik meg a magyar és a többségi nyelv használata más országok őshonos magyar kisebbségei körében is. Valamennyi adatközlőnk arra a kérdésre válaszolt, hogy milyen nyelvet vagy nyelveket használ az adott szituációban.

2. táblázat. Felsőőri férfiak és nők nyelvválasztása (Gal 1991: 70)

Beszé- lők	Élet- kor	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
A	14	H	GH		G	G	G			G		G
B	15	H	GH		G	G	G			G		G
C	17	H	GH		G	G	G			G		G
D	25	H	GH	GH	GH	G	G	G	G	G		G
E	27	H	H		GH	G	G			G		G
F	25	H	H		GH	G	G			G		G
G	42		H		GH	G	G	G	G	G		G
H	17	H	H		H	GH	G			G		G
I	20	H	H	H	H	GH	G	G	G	G		G
J	39	H	H		H	GH	GH			G		G
K	22	H	H		H	GH	GH			G		G
L	23	H	H		H	GH	H		GH	G		G
M	40	H	H		H	GH		GH	G	G		G
N	52	H	H	H	GH	H		GH	G	G	G	G
O	62	H	H	H	H	H	H	GH	GH	GH	G	G
P	40	H	H	H	H	H	H	GH	GH	GH		G
Q	63	H	H		H	H	H	H		GH		G
R	64	H	H	H	H	H	H	H	GH	GH		G
S	43	H	H		H	H	H	H	G	H		G
T	35	H	H	H	H	H	H	H	GH	H		G
U	41	H	H	H	H	H	H	H	GH	H		H
V	61	H	HH		H	H	H	H	GH	H		G
W	54	H	H		H	H	H	H	H	H		G
X	50	H	H	H	H	H	H	H	H	H		G
Y	63	H	H	H	H	H	H	H	H	H	GH	G
Z	61	H	H		H	H	H	H	H	G	GH	G
A1	74	H	H		H	H	H	H	H	H	GH	H
B1	54	H	H		H	H	H	H	H	H	GH	H
C1	63	H	H	H	H	H	H	H	H	H	GH	H
D1	58	G	H		H	H	H	H	H	H		H
E1	64	H	H		H	H	H	H	H	H	H	H
F1	59	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H	H

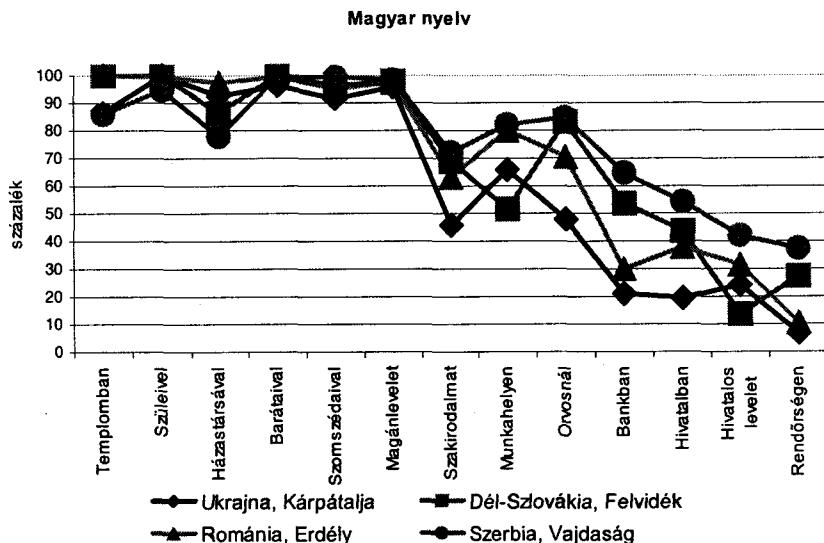
Az adatok interjúkból származnak. Az üres helyek hiányzó adatokat jelölnek ott, ahol a kérdés irreleváns (pl. egy 14 éves adatközlőnek még nincs házastársa).

Beszédpartnerek: 1. Isten, 2. nagyszülők és a velük egyidősek, 3. feketepiaci kapcsolatok, 4. szülők és a velük egyidősek, 5. barátok (kolegák), azonos korú szomszédok, 6. testvérek, 7. házastárs, 8. gyerekek és a velük azonos korúak, 9. állami tisztviselők, 10. unokák és a velük azonos korúak, 11. orvos.

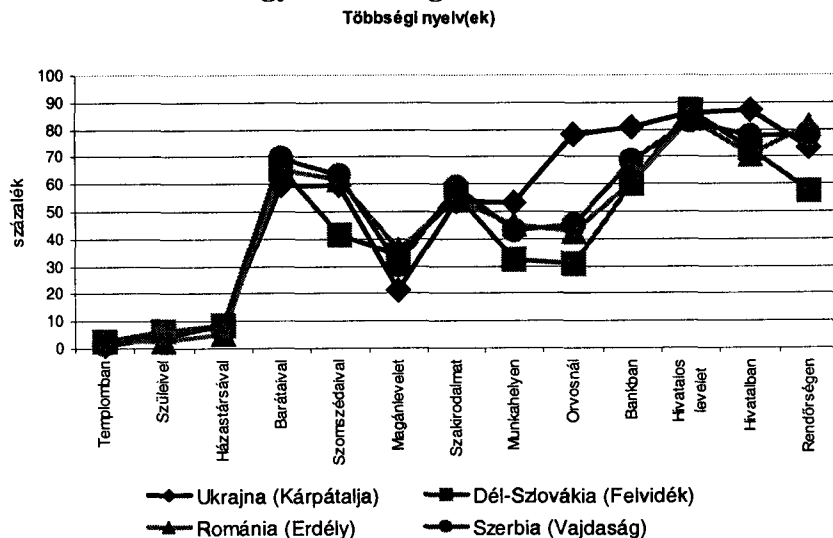
Scalability = 97%. Beszélők száma = 32 (férfiak és nők). G = német, H = magyar.

A 4. ábrán azt tüntettük fel, hogy a megkérdezettek hány százaléka használja a magyar nyelvet a megadott helyzetekben. A templomban és a családban szinte mindenki magyarul beszél, de a lakásból kilépve egyre kevesebben használják a magyart.

4. ábra. A magyar nyelv (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében

5. ábra. A többségi nyelv (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében

Nézzük meg az 5. ábrát is, ahol a többségi nyelv(ek) használatát mutatjuk be! A családban alacsony, a nyilvános helyzetekben magas az államnyelv használati aránya.

Ha egymás mellett szemléljük a 4. és az 5. ábrát, észrevehetjük, hogy valamennyi régióban azonos szintereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelv. Azt is megfigyelhetjük, hogy minél távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális szinterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használatát jelző görbe és esik a magyar nyelvet jelölő.

Bizonyos helyzetekhez tehát jellemzően az egyik, másokhoz a másik nyelv kötődik. Elképzelhető például, hogy valaki, aki családi, baráti körben csak magyarul beszél, a munkahelyén kizárólag a többségi nyelvet használja. Ez rendszerint a nyelvtudásban is megmutatkozik: vannak témák, amelyekről könnyebben és szívesebben beszélnek magyarul, illetve más helyzetek, amelyekben inkább a többségi nyelvet használják. Zelei Miklós *A kettézárt falu* című riportkötetében az egyik interjúalany így nyilatkozott erről:

„Nem tudok oroszul. (...) Beszélni tudok, értek is, de nem beszélek helyesen, nem tudok ragozni. (...) A traktoralkatrészek nevét meg magyarul nem tudom” (Zelei 2000: 16–17).

Vagyis könnyen elképzelhető, hogy az a beszélő, aki nagyon jónak tartja ukrán vagy orosz nyelvi kompetenciáját, olyan helyzetekben, amelyekben általában magyarul szokott beszélni, nehezen boldogul a többségi nyelven, és fordítva: magyar domináns kétnyelvűek sokasága számára nehéz az államnyelven elsajátított szakterminusokat magyarul használnia. Ezt példázza az alábbi interjúrészlet is:

Egy nyelv inkább szokás, mint tudás. És a szakmai szinten ez megjelentkezik. Mondjuk hit terén, vallásos, vallás terén, vallási szférába jobb a magyar. Ööö... ilyen hétköznapi szférába, mondjuk filológiai szférába, de mondjuk zenei, a zenei szakmát ukránul sajátítottam el, így mondjuk ott, mondjuk a szakterminusokat... Mer magyarul nem kicsinyített szeptakkord, hanem szűkített szeptakkord, oroszul viszont kicsinyített, tehát gondolkodnom kell, hogy nehogy tükörfordítást alkalmazzunk, és ilyen téren néha az ember megáll, hogy elgondolkozzon, hogy mit használjon. Ez, ez előáll.

Amint a fentiekben láttuk, a privát szférához, a magánélethez a magyar nyelv kötődik erősebben. Ez is okozhat nehézségeket:

KUTATÓ: Tehát ott tartottunk, hogy orvosnál, bár sose kelljen, de milyen nyelvet használnál? (...) És mondjuk, ha oroszul, oroszul el tudod mondani, hogy mi a bajod, ez nem okoz nehézséget?

ADATKÖZLŐ: Hát látod, ha ilyen területekre kerül a társalgás, akkor már nagyon nehéz megfogalmazni, hogy, hogy mit akarsz, vagy hogy mi fáj, vagy... Elmutogatja az ember, hát ezér van a keze. Vagy ha végigtapogat, akkor jajgatsz nagyokat, és akkor úgyis észreveszi.

Ahogy az imént más Kárpát-medencei magyar közösségek analógiájára utaltunk, most egy idézettel azt mutatjuk be, hogy nemcsak a kétnyelvű magyar közösségekre jellemző, hogy bizonyos regiszterekhez az egyik, másokhoz pedig a másik nyelv kötődik. Az alábbi interjúrészlet azt példázza, hogy Ukrajna 1991-es függetlenné válását és az ukrán államnyelvvé válását követően sok ukrán anyanyelvűnek is meg kell(ett) birkóznia azzal, hogy a szakterminológiát orosz nyelven sajátította el.

KUTATÓ: – És most hol tetszik dolgozni?

ADATKÖZLŐ: – Hát most az Ungvári Gépgyár mellett működik egy tervezőintézet és ebbe a tervezőintézetbe dolgozom.

KUTATÓ: – És milyen beosztásba?

ADATKÖZLŐ: – A beosztás tulajdonképpen név szerint tervezőmérnök.(...)

KUTATÓ: – A mindennapi beszédben a munkahelyén milyen nyelven beszél? (...)

ADATKÖZLŐ: – A munkahelyen, mivel ott minden ukránul vagy oroszul megy, hát eddig oroszul, az ukránt nem nagyon tudom, hát én oroszul beszélek. Mondjuk nálunk nem nagyon fordítanak arra figyelmet, hogy oroszul vagy ukránul beszélsz, lényegtelen a munkahelyen is. Úgyhogy semmi ilyen megszólítás, hogymondjad ukránul vagy ilyesmi nincsen. Mert már biztos, hogy régen megszokták [az ukránok], hogy régen oroszul volt minden. (...) Hát nem tudom, hogy mondjuk részletekbe bocsátkozni... Sőt sok olyan dolog van, hogy mivel a tervezőmunkával vagynak speciális szavak, mondjuk ott úgy az elektronikába, mint a mechanikába, és ezeknek ukrán irodalom még kevésbé van, hát úgyhogy még az ukránok is oroszul használják azt a szót, mer nem tudják a megfelelőt. Szakszótárak kellenének és kellene nekik keresni a megfelelőjét ukránul, mondjuk.

KUTATÓ: – Tehát ők maguk se tudják ukránul.

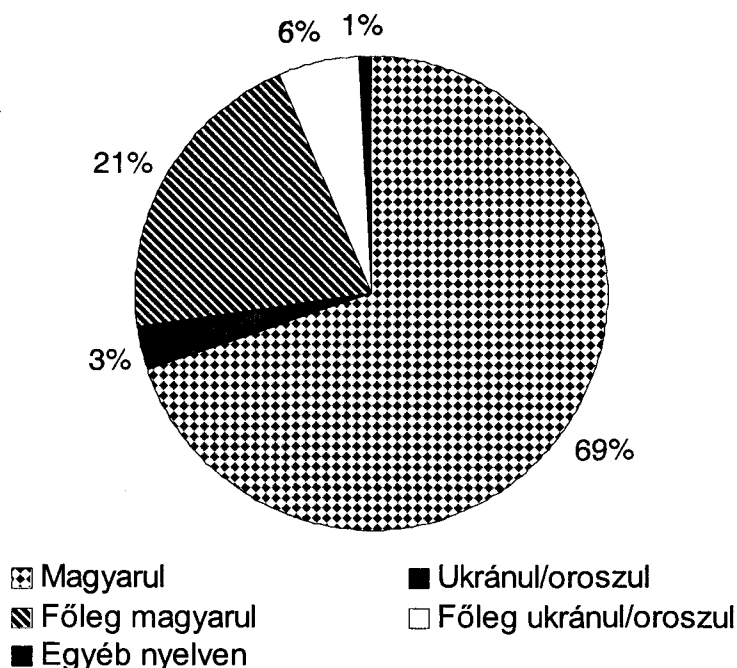
ADATKÖZLŐ: – Igen, ők maguk se tudják.

KUTATÓ: – Pedig ez nekik anyanyelvük.

A fenti ábrákon láthattuk tehát, hogy az egyházhoz és a családhoz kötődő színtereken a legmagasabb a magyar nyelvet használók aránya. Ebből azonban nem szabad olyan következtetést levonnunk, hogy minden olyan csa-

lábban, ahol magyarok is vannak, magyarul beszélnek. A 6. ábra közel 600 kárpátaljai magyar középiskolás arra a kérdésre adott válaszait foglalja össze, hogy milyen nyelven beszélnek otthon, a családban.

6. ábra. Kárpátaljai magyar középiskolások válasza a *Milyen nyelven beszéltek otthon, a családban?* kérdésre (N=595)

A többség a középiskolások között is csak magyarul beszél, de olyan családok is vannak, ahol nem kizárólag magyarul vagy pedig nem csak a többségi nyelven beszélnek.

A következő két interjúrészlet olyan családokban készült beszélgetésből származik, ahol nem csupán magyarul beszélnek.

KUTATÓ: – Itthon milyen nyelven tetszenek beszélgetni?

ADATKÖZLŐ: – Mikor hogy.

KUTATÓ: – A gyerekek?

ADATKÖZLŐ: – Gyerekekkel magyarul, de néha van, hogy ukránul is.

KUTATÓ: – Férjével inkább ukránul?

ADATKÖZLŐ: – Inkább ukránul, de van, hogy szólok hozzá magyarul is.

Nézzük a másik idézetet!

ADATKÖZLŐ: – A beszédet azt nem hagytuk el, a családban az megvan a magyar beszéd. Az unokáimat is tanítottam magyarul. Én ezt ki is kötöttem: „Ha jöttök, nem bánom, de nekem beszélni kell tudjatok magyarul!” Mind a négy unokám tud magyarul, és igyekszek is arra, hogy... Már a menyem is azért sokat ért, majd nem mindent, lehet mondani. De beszélni nem nagyon beszél.

Természetesen ezek az emberek nem azért használják a családon belül az államnyelvet is, mert rossz magyarok lennének, hanem mert a család nyelvi-
leg és nemzetiségileg vegyes, illetve a településen belül a magyarok aránya nagyon alacsony, és előrehaladott a nyelvcseré folyamata.

Ám mivel a nyelvhasználati alkalmak nemcsak a családi szférára korlátozódnak, nézzünk körül a közéleti színtereknél is!

Az 1–5. ábrán láthattuk, hogy a hivatalokban viszonylag kevesen használják a magyar nyelvet, annak ellenére, hogy a magyar többségű területeken jogilag elvben lehetséges a magyar nyelvű ügyintézés (lásd Csernicskó 1998, Csernicskó szerk. 2003). Ám erre szinte csak szóban van esély. A jóval kötöttebb, formálisabb írásbeli hivatali érintkezés nyelve jellemzően a többségi nyelv. Most néhány, a mindennapi életben készített felvétel egy-egy részlete alapján mutatjuk be Önöknek, hogyan is zajlik a hivatali ügyintézés a kárpátaljai Beregszászon. Ezek az idézetek valós helyzeteket jelenítenek meg, melyek tipikusnak tekinthetők (lásd Karmacs 2003).

Nézzük meg a következő interjúrészletet!

ÜGYFÉL: És mondjuk még egy olyat szeretnék megérdeklődni, hogy ha mondjuk valaki új házat épít, és be akarja vezetni a vizet, akkor ehhez milyen papírokat kell beadni?

HIVATALNOK: Milyen utcán?

ÜGYFÉL: Nem tudom, még nem voltam az utcán.

HIVATALNOK: Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a főmérnöknek írni, vagyis a főnöknek írni egy kérvényt, hogy прошу видати́ я послуги́ для підключення́ к городській́ сеті. [Kérem a városi hálózathoz való csatlakozás engedélyezését.]

ÜGYFÉL: És ezt csak ukránul lehet megírni?

HIVATALNOK: Természetesen.

ÜGYFÉL: És hogyha esetleg valaki magyarul írja meg, akkor?

HIVATALNOK: Magyarul, de hát az jobb lenne, ha ukránul vagy oroszul írja meg az ember, mert Ukrajnában élünk.

Kárpátaljai magyar barátunk magyar nyelven fordult a hivatalnokhoz, aki egy ideig magyarul válaszolgat neki. Vagyis a szóbeli hivatali ügyintézésben használható a magyar nyelv, ha a hivatalnok beszéli a magyart. De aztán a hivatalnok nyelvet váltva finoman az ügyfél tudtára adja, hogy milyen nyelven cél-szerű megfogalmaznia írásbeli beadványát. Ezután az akadékoskodó ügyfél nyílt kérdésére világos választ ad: a legjobb, ha nem magyarul írja a kérvényt.

Hasonló a helyzet az alábbi interjúrészletben is, ahol az ügyintéző ingerülten ismételteti: nem lehet magyarul kitölteni a formanyomtatványt.

ÜGYFÉL: Magyar nyelvű formanyomtatványuk nincsen?

HIVATALNOK: Nincsen. Én azér mondtam nektek, hogy ő magyarul nekünk nem szabad, minden ukrán. Nézzetek meg van образец [minta].

ÜGYFÉL: Aha, akkor nem szabad akkor magyarul?

HIVATALNOK: Ide leülhettek leírni. Magyarul nem szabad, min..., hát egyszerű átmásolás.

ÜGYFÉL: Tehát akkor csak ukránul lehet kitölteni?

A következő felvételrészleten egy más esettel találkozhatunk.

ÜGYFÉL: Jó napot kívánok! Ha valaki munkanélküli segélyre akar beiratkozni, akkor milyen papírokat kell beadni?

HIVATALNOK: Паспорт, трудова книжка і код ідентифікаційний. [Személyi igazolvány, munkakönyv, identifikációs kód.]

ÜGYFÉL: És zajáját [kérvényt] nem kell írni?

HIVATALNOK: То потім ми вам покажемо, тільки приходьте до нас після першого числа. [Azt majd mi megmutatjuk, csak jöjjön be hozzánk elseje után.]

Az ügyfél magyarul fordul az ügyintézőhöz, aki érti a kérdést, de államnyelven válaszol. A továbbiakban mindketten ragaszkodnak saját nyelvük-höz, és jól megértik egymást.

Nézzünk egy újabb variációt!

ÜGYFÉL: Hogy, ő, lehet-e mondjuk egy kútnak elvégezni a...

HIVATALNOK 1: Можна колодець, що? [Lehet-e a kutat, mi?]

ÜGYFÉL: Ö...

HIVATALNOK 2: Vizsgálatát?

ÜGYFÉL: A vizsgálatát mondjuk...

HIVATALNOK 2: Анализ воды. [A víz elemzése?]

HIVATALNOK 1: Колодца? [A kútnak?]

HIVATALNOK 2: Ez milyen, vert kút, vagy, vagy rendes kút?

ÜGYFÉL: Vert kútnak.

HIVATALNOK2: Это скважена. [Ez vert kút.]

Az ügyfél itt is magyarul próbálkozik, ám kiderül: csak úgy tud boldogulni, ha az egyik hivatalnok tolmácsol közte és kollégája között.

Végül lássunk még egy változatot!

ÜGYFÉL: Jó napot kívánok!

HIVATALNOK: Добрый день! [Jó napot kívánok!]

ÜGYFÉL: A kisvállalkozói engedélyeket itt lehet kiváltani?

HIVATALNOK: Давайте будем так, чтоб понимать друг друга. Я не знаю по венгерски. Знаете по русски? [Csináljuk úgy, hogy megértsük egymást. Én nem tudok magyarul. Tud oroszul?]

Az ügyfél itt is magyarul próbálkozik, ám a hivatalnok a tudtára adja, hogy nem ért magyarul.

Az utóbbi három idézet azt is jól példázza, hogy a magyar nyelvű szóbeli ügyintézés is csak akkor lehetséges, ha magyarul is beszélő (vagy legalább értő) hivatalnokkal találkozunk az ember.

Az itt bemutatottak talán ízelítőt adtak abból, hogyan is működik a gyakorlatban a kétnyelvűség, azaz két vagy több nyelv használata Kárpátalján. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a több nyelv használata mindennapos gyakorlat, ám azt is látnunk kell, hogy a nyelvek közötti „munkamegosztás”, azaz a nyelvek eloszlása a különböző helyzetek között aszimmetrikus: a magyar nyelv használata korlátozott, nem minden szituációban használható. Annak ellenére sem, hogy sok esetben a jogi keretek lehetővé tennék a magyar nyelv használatát (ide vonatkozóan lásd az előző tanulmányt).

Jegyzet

¹ Lásd még: „A többnyelvűség világszerte százmilliók számára természetes életforma. Bár nem léteznek hivatalos statisztikák, mégis azt mondhatjuk, kb. 5000 nyelv él egymás mellett a világ kevesebb mint 200 országában” (Crystal 1998: 449).

² A „klaszikus” kétnyelvűségre lásd pl. ÉKsz.: „Két nyelvet egyformán jól használó”. Vö. még Bloomfield (1933: 56), Avrorin (1960: 15). Lásd azonban az ÉKsz.² *kétnyelvű* címszavát, ill. vö. még a *kétnyelvűség* címszóval.

³ A kárpátaljai Rot Sándor a szakirodalomra hivatkozva ismerteti ezt a megközelítést (Rot 1968: 161).

⁴ Amint az a „*még legalább egy nyelvet*” utalásból kitűnik, a kétnyelvűség fogalmába a többnyelvűséget, azaz két vagy több nyelv váltakozó használatát is beleértjük (erre lásd pl. Mackey 1970: 555, Bartha 1999: 38).

⁵ Trudgill szótárának (1992) magyar fordításában az angolul *domain* szóval jelölt fogalmat a *tartomány* szóval felelteti meg a fordító (vö. Trudgill 1997: 80). A *színtér* terminus azonban elterjedtebb a magyar kétnyelvűségi szakirodalomban, ezért azt használjuk.

⁶ 1996-os adatok. Az ábrában szereplő *vegyesen* azt jelenti, hogy az adatközlő a magyar és az orosz és/vagy az ukrán nyelvet is használja az adott szintren, a *többségi* pedig azt, hogy a magyar nyelvet nem használja, csak az orosz és/vagy az ukránt

Irodalom

- Avrorin, V. (Аврорин, В.) 1960. Ленинская национальная политика и развитие литературных языков народов СССР. *Вопросы Языкознания* 1960/4: 15–29.
- Bartha Csilla 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés. Budapest: kézirat.
- Bartha Csilla 1996. A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései. *Magyar Nyelvőr* 120: 263–282.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bloomfield, L. 1933. *Language*. London: Allen and Unwin.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi román közösségében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- ÉKsz. Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor és Kovalovszky Miklós szerk. *Magyar értelmező kéziszótár I-II*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989. (8. változatlan kiadás.)
- ÉKsz.² Pusztai Ferenc főszerk. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. (Második, átdolgozott kiadás.)
- Fishman, Joshua A. 1965. Who speaks what language to whom and when. *La Linguistique* 2: 67–88.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Gal, Susan 1991. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? *Regio* 1991/1: 66–76.
- Göncz Lajos 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Grosjean, François 1992. Another View of Bilingualism. In: R. J. Harris eds., *Cognitive Processing in Bilinguals*, 51–62. Amsterdam: Elsevier Science Publications.
- Gumperz, John G. 1975. A nyelvi közösségek típusai. In: Pap Mária – Szépe György szerk. *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*, 151–168. Budapest: Gondolat.
- Haugen, Einar 1953. *The Norwegian language in America: A study in bilingual behaviour*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Hoffmann, Charlotte 1991. *An Introduction to Bilingualism*. London and New York: Longman.
- Karmacs Zoltán 2003. A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 93–100. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kontra Miklós 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*. NytudÉrt. 109. sz. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Lanstyák István 1991. Töprengések a szlovákiai magyarok kétnyelvűségéről. In: Győri-Nagy Sándor – Kelemen Janka szerk. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I.*, 20–29. Budapest: Széchenyi Társaság, Pszicholingva Nyelviskola.
- Lanstyák István 1993. *A szlovákiai magyar nyelvváltozatok nyelvkörnyezettani és kontaktusnyelvészeti kérdései*. Kandidátusi értekezés. Pozsony: kézirat.
- Mackey, William 1970. The description of bilingualism. In: J. Fishman ed. *Readings in the Sociology of Language*, 554–588. The Hague: Mouton.
- Mackey, William 1987. Bilingualism and Multilingualism. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – K. J. Mattheier eds. *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Vol. 1: 699–713. Berlin: Walter de Gruyter.
- Rot Sándor 1968. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar–keleti szláv nyelvi kapcsolatok*. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola.
- Sándor Klára 1995/2001. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. In: Sándor Klára szerk. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 83–110. Szeged: JGYF Kiadó.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Trudgill, Peter 1992. *Introducing language and society*. London: Penguin English.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Weinreich, Uriel 1968. *Languages in Contact*. The Hague: Mouton.
- Zelei Miklós 2000. *A kettézárt falu*. Budapest: Ister Kiadó.

Magyar neve?

Az ukrajnai földrajzi nevek magyar használatáról

Beregszászi Anikó

1. A településnevek kisebbségi nyelven való használatának kérdése politikai és nyelvészeti probléma is egyben (lásd Balogh 1996). Úgy is fogalmazhatnánk: a nyelvpolitika illetékességébe tartozik. A kisebbségek fontosnak tartják, hogy hagyományos településterületükön anyanyelvükön is fel legyen tüntetve falvaik, városaik neve, hiszen ezzel láthatóvá válik a közösség jelenléte az adott régióban. A többségiiek pedig gyakran éppen ezért nem szeretnék, hogy az államnyelv mellett más nyelvű feliratokkal is találkozhasson az utazó a helységnev-táblákon.¹ Az alábbi írásban az ukrajnai földrajzi nevek magyar használatának két aspektusával foglalkozunk:

- a) az ukrajnai földrajzi nevek ukránról magyarra történő átírásával; és
- b) a kárpátaljai magyar településnevek használatával.

2. 1991-ig, a független Ukrajna megalakulásáig a volt Szovjetunió valamennyi földrajzi nevét (néhány hagyományos kivételtől eltekintve, pl. *Lemberg*) az orosz-ból írtuk át magyarra *A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása* (SzlÁt.) című, 1984-ben megjelent akadémiai kiadvány alapján, amelyhez *A magyar helyesírás szabályai* 220. pontja így utalja a nyelvhasználókat: „Az egyes nem latin betűs nyelvekre vonatkozó magyar átírás szabályait a következő akadémiai kiadványok tartalmazzák: Keleti nevek magyar helyesírása. Budapest, 1981. A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása. Budapest, 1984.”

„A földrajzi nevekkal kapcsolatosan meg kell említeni azt a szabályt, hogy a soknemzetiségű Szovjetunió összes nem latin betűs nyelvének földrajzi neveit – a hagyományos névalakok kivételével – az oroszból kell átírni” – olvashatjuk a kézikönyvben (SzlÁt., 35. old.). A 77. oldalon konkrétan az ukrajnai helynevekről a következőket találjuk: „az Ukrán SZSZK földrajzi neveit orosz alakjukból kiindulva kell magyarra átírni. Ezért példatárunkban ukrán földrajzi nevek nem szerepelnek.”

Ukrajna azonban 1989-ben elfogadta nyelvtörvényét, amelynek 38. (A toponímiák és térképészeti kiadványok nyelve) cikkelye kimondja: „Az Ukrán SZSZK-ban a toponímiák (a települések, közigazgatási-territoriális egységek, utcák, terek, folyók stb. nevei) ukránul szerepelnek. A toponímiák ezenkívül

lefordíthatók az adott vidéken élő lakosság kisebbségének anyanyelvére is. Az ukrán toponímiák más nyelvekre való átültetése transzkripció² módon történik.”

A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottsága és a térképi és hivatalos alkalmazásra szánt földrajzi nevek megállapítására, ill. megváltoztatására kormányrendelet alapján a magyar Földművelésügyi Minisztériumban működő Földrajzinév-bizottság (FNB) már 1992-ben figyelembe vette a Magyarországon közvetlen szomszédságában végbement politikai változásokat, és határozott a volt szovjetunióbeli nem latin betűs nyelvek, így az ukrán földrajzi nevek átírásáról. A Földrajzinév-bizottság elnökének, Földi Ervinnek a beterjesztése nyomán az FNB 1992. október 28-i ülésén – amint arról az ülésről készített jegyzőkönyv 3. napirendi pontról készített része megjegyzi, az MTA Magyar Nyelvi Bizottságával egyetértésben – a 161. sz. határozatban a következőket mondta ki: „a bizottság a közvetlen átírás mellett foglalt állást, egyidejűleg valamennyi korábbi (nem Oroszország területére vonatkozó) orosz átírási alakot exonimává minősít, majd ezek szűrésével alakul ki a szükséges hagyományos kivételek köre.” A bizottság ülésére készített beterjesztésében Földi Ervin ilyen hagyományos kivételnek tekintette például a következő földrajzi neveket: *Kijev*, *Dnyeper*, *Dnyeszter*, *Odessza* stb.³ A bizottság üléséről Mikesy Gábor (1996: 35) így számol be a Névtani Értesítőben: „A volt Szovjetunió területén alakult, nem latin betűs országok egyéb neveivel kapcsolatban a bizottság a közvetlen, tehát a nem oroszból való átírás mellett foglalt állást, egyidejűleg – amíg ez az országonként ezres nagyságrendű névmennyiséget érintő folyamat lezajlik –, a korábbi orosz átírási alakot exonimává minősíti, és ezek szűrésével alakítja ki a szükséges és hagyományos kivételek körét. Ilyen kivétel marad pl. *Kijev* a *Kiiv*-vel szemben. Abban viszont, hogy az orosz *Lvov* név helyett nem az ukrán *Lviv*-et alkalmazzuk, hanem magyar exonimaként a német *Lemberg*-et, a kárpátaljai magyarok mai névhasználata volt a perdöntő”.

Vagyis az FNB határozata értelmében 1992-től az ukrainai földrajzi neveket már nem az oroszból, hanem közvetlenül az ukránból kell átírni. Az FNB jegyzőkönyvének 6. pontja néhány kivételről is említést tesz: „Valószínűleg elkerülhetetlen, hogy egyes orosz alakokat a magyarban való elterjedtségük miatt hagyományos kivételnek kell majd tekinteni. Ilyen lehet pl.: Nyugati-Dvina, Kijev, Dnyeper, Dnyeszter, Odessza, Déli-Bug stb.”

Ezek után joggal hihetnők azt, hogy ezzel a fennálló nyelvi tervezési probléma megoldást nyert, hiszen a magyar helyesírás utolérte a politikai változásokat és az ukrainai nyelvtörvényt. Ám ez nem egészen így van. A Földrajzinév-bizottság ezen határozata ugyanis nemhogy Kárpátalján, hanem Magyarországon sem vált közismertté. Erre számunkra úgy derült fény, hogy az ukrainai tankönyvkiadó ungvári magyar szerkesztősége 1995-ben

az Anyanyelvápolók Szövetségéhez fordult azzal a kérdéssel, hogy mi módon kell átírni magyarra az ukrainai földrajzi neveket a készülő kárpátaljai földrajz-tankönyvekben. A budapesti székhelyű szövetség ügyvezető elnöke, Grétsy László 1995. november 28-i keltezésű (iktatási szám: 418-7/2/ASZ/1995.) hivatalos levelében (amely a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség folyóiratának, a Közoktatásnak az 1996/2. száma 26. lapján meg is jelent) a következőket javasolta a kárpátaljai magyar nyelvhasználóknak: az ukrainai földrajzi nevek magyar nyelvre való átírásában „egységesen a Magyarországon használatos írásformákhoz kellene igazodni”, ami a televízió képernyőjéről Kárpátalján is ismert nyelvművelő szerint azt jelenti, hogy „mindig a név orosz változatát írjuk át, nem az ukránt”. Ám – stílszerűen Grátsy Lászlóval szólva – álljunk meg egy szóra! Ezzel a Kárpátalján közhírré tett állásfoglalással a nyelvművelő egyesület – átlépve kompetenciája határait – tájékoztatlan-ságból azt tanácsolja, ami a nyelvművelés deklarált céljaival gyökeresen ellenkezik. Azt tudniillik, hogy a kárpátaljai magyar nyelvhasználók állampolgárságuk szerinti országuk nyelvtörvényével és az illetékes bizottságnak az összmagyarság számára kötelező érvényű határozatával szemben továbbra is az oroszról írják át a földrajzi neveket.

Részben talán ebből az elhibázott tanácsból, részben pedig nyilván abból, hogy az FNB határozata kevésbé vált ismertté Kárpátalján, na meg a megszokásból fakad az, hogy a kárpátaljai magyar tollforgatók máig vegyesen, hol az oroszról, hol pedig az ukránból írják át az ukrainai földrajzi neveket. Például mind a Kárpáti Igaz Szó, mind pedig a Kárpátalja vagy a KárpátInfo című lap következetlen ezen toponímák használatában. Ezt könnyű ellenőrizni, ha tüzetesen megnézzük az ezen újságok honlapján található írásokat (hhrf.org/karpatiigazszo, www.bereginfo.ua és www.karphetlap.ua). Van például olyan lapszám, amelynek egyik hírében *Harkov*, a másokban *Harkiv* szerepel. S hogy még érdekesebb legyen a történet, arról se feledkezzünk meg, hogy a számítógépes szövegszerkesztők magyar helyesírás-ellenőrző programja a *Harkov* alakot elfogadja helyesnek, ám a *Harkiv* írásmódot (ami tehát elvileg a helyes írásmód) pirossal húzza alá, vagyis hibásként jelöli meg...

A helyzetet azonban további kérdések is bonyolítják. Ukrajna Hivatalos Terminológiai Bizottsága (Ukraininan Legal Terminology Commission) 1996. április 19-i ülésének 9. határozata kidolgozta a hivatalos ukrán–angol transliterációs rendszert. Az átbetűzési rendszer Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának Internetes honlapján (alpha.rada.kiev.ua) is hozzáférhető. Ez a transliterációs táblázat az ukránról angolra történő átírásra vonatkozik ugyan, de a nyelvtörvény említett passzusa azt mondja, hogy minden latin betűs nyelvre transliterációval kell átírni az ukrán földrajzi neveket, és ez az egyet-

len hivatalos olyan átbetűzési rendszer, amely ukránról egy latin betűs nyelvre vonatkozik. Az ábécé példatárában pedig elsősorban településnevek találhatók. Ez az átírási rendszer például Kijev átírására a *Kyiv* alakot írja elő, a Dnyepert pedig *Dnipro*-ként ajánlja. (Lásd a tanulmány végén!) Ezt az átírási rendszert használja a 2002-ben Nyíregyházán megjelent *Ukrajna* autóstérkép is, amely a borítón olvashatók szerint a földrajzi nevek hivatalos latinbetűs átírását is tartalmazza (lásd *Ukrajna 2002*).⁴

A magyar(országi) nyelvészeknek a probléma iránti érzéketlenségét és tájékozatlanságát jól példázza az alábbi, egy 2000-ben megjelent, a kárpátaljai magyar tulajdonnevek használatáról szóló tanulmányból származó idézet is: „A többi [ukrajnai – a szerző] helynév *a megszokott transliterációval használatos* (Kijev, Csernobil stb.), bár ezek *viszonylag ritkán fordulnak elő* [az én kiemeléseim – a szerző], mert a magyar nyelvű lapok újságírói szűkebb pátriájuk, Kárpátalja eseményeivel, gondjaival foglalkoznak” (P. Csige 2000: 397). Ez esetben a szerző által említett *megszokott* átírás azt jelenti, hogy az oroszból történik, hiszen sem Kijev, sem Csernobil illetően transliterálása nem felel meg az ukránból való átírás szabályainak (előbbi *Kyiv*, utóbbi *Csornobil* lenne), ami a *Kijev* írásmódnál (a Földrajzinév-bizottság állásfoglalása értelmében) elfogadható, de az atomerőművében bekövetkezett balesetéről elhíresült város nevének már nem biztos.

3. A kárpátaljai magyar településnevek használatának kérdése az 1980-as évek második felében merült fel élesen.

A probléma részben abból fakadt, hogy a kárpátaljai helységnevek a XX. század folyamán többször változtak mesterségesen. Az első helységnévreformra az 1898–1912 között lezajlott országos helynévrendezéskor került sor. Sok egyelemű helységnév – a több azonos nevű település egyértelmű azonosítása végett – ekkor kapott megkülönböztető előtagot, mint például *Déda–Beregdeda*, *Oroszi–Sárosoroszi*, *Salamon–Tizasalamon* stb.

A második névváltoztatás a trianoni békeszerződést követően, a csehszlovák fennhatóság éveiben zajlott. Ekkortól eredeztethető pl. Beregszász *Berehovo*-ként, Ungvár *Uzshorod*-ként való emlegetése.

1939-ben, amikor az első bécsi döntés értelmében Kárpátalja ismét Magyarországhoz került, újabb helynévváltoztatásokra került sor. Ekkor elvben a települések visszakapták a községnév-rendezés előtti nevüket, de a gyakorlat néhol mesterséges beavatkozást, helynévmódosítást is eredményezett (vö. Földi 1993: 106–108).

A második világháború után, 1944–45 folyamán már a negyedik tömeges helységnévreform következett, amit az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának

döntése véglegesített 1946. június 25-én, amikor is jóváhagyta és hivatalossá tette az oroszosított, majd a későbbiekben ukrán változattal is ellátott kárpát-aljai város és faluneveket. Ekkor lett *Bátyú*-ból oroszosítva *Uzlovoje*, ukránosítva *Vuzlove*, *Botfalva*-ból *Prikordonnoje*, illetve *Prikordonne*, *Bené*-ből *Dobroszelje*, ill. *Dobroszilja* stb. Ettől fogva a sajtóban és minden más formális szintén az orosz névformák használata volt a kötelező. Sőt, ha a helyi magyar nyelvű rádió vagy televízió interjút készített egy kárpátaljai magyarral, a felvétel előtt a riporter rendszerint figyelmeztette az interjúalanyt arra, hogy pl. *Beregovó*-t mondjon, ne pedig *Beregszász*-t (vö. Balla 1993: 22). Ez a helynévváltoztatás nemcsak a magyar falvakat érintette, sok ukrán/ruszin falu neve is megváltozott. Így lett például *Volové*-ből *Mezsgorje*, illetve *Mizsirja*. Sorrendben az ötödik, tulajdonképpen azóta is folyamatban lévő helységnevreform 1988-ban kezdődött.

Ahogy általában, úgy ezt a névváltoztatást is politikai változások előzték meg. A gorbacsovi szabadabbság szellemétől felbátorodott helyi magyar nyelvű sajtó 1988-ban magyar nyelven kezdte használni a kárpátaljai magyar helységneveket. „Ez azonban nem oldotta meg a problémát, hiszen hivatalosan továbbra is az 1946-ban jóváhagyott elnevezések maradtak meg” (Lizanec 1991: 4). Ezt támasztja alá a Kárpáti Igaz Szó egykori újságírójától, Móricz Kálmántól (1990: 3) származó alábbi idézet is: „Újságírók, kiadói szerkesztők, korrektorok, tanárok és általában az anyanyelv igényes, tudatos használói gyakran álltak meg egy-egy magyar helységnev leírásakor: hogy is van ez? Melyik is a helyes alak? Milyen végződést kapcsoljak a község vagy a város nevéhez? Ez a tanácstalanság abból adódott, hogy az utóbbi évtizedek folyamán ezek a helységnevek kikoptak az írott nyelvből. Ha a mindennapi beszédben használtuk is őket, ott könnyen átsiklottunk az esetleges hibás vagy hibásnak vélt alakok fölött, mivel nem volt hol utánanézni a helyes változatnak, hiszen ezeket semmilyen szótár, helységnevtár nem rögzítette”.

Vagyis valamit tenni kellett. A feladat kettős volt. Egyrészt legálissá kellett tenni a kárpátaljai helységnevek magyar nyelvű írásos használatát, másrészt kodifikációs feladatokat is el kellett látni, azaz választani kellett a szóban használatos változatok közül.

A kárpátaljai magyar helységnevek ügyével először egy 1988-ban összeült helyesírási bizottság foglalkozott, melyben az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke, a Szovjet Hungarológiai Központ, a kiadók és a magyar lapok szerkesztői, valamint (akkor még) természetesen a (kommunista) pártbizottság képviseltették magukat. A bizottság ellentmondásos határozatot hozott a kárpátaljai helységnevek magyar nyelvű használatát illetően.

Úgy döntött ugyanis, hogy a magyar falvak neve használható magyarul, továbbra is *Uzsgorod*, *Mukacsevo*, *Beregovo* és *Vinogradov* marad azonban *Ungvár*, *Munkács*, *Beregszász* és *Nagyszőlős* (vö. Balla 1993: 39).

Nyilvánvaló, hogy ezzel a döntéssel sem rendeződött a kárpátaljai magyar helységnevek magyar nyelvű használata körüli zűrzavar. 1989-ben a helyi magyar nyelvű sajtóban már gyakran két alakváltozatban szerepelnek a településnevek: a magyar név után zárójelben tüntetik fel az orosz névalakot.

Ezek után természetesnek kell tartanunk, hogy az 1989-ben megalakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), mint a régió magyarságának legnagyobb érdekvédelmi szervezete szintén fontosnak tartotta a településnevek kérdésének rendezését. E célból a KMKSZ Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottsága 1990. szeptember 25-én levélben fordult az MTA Nyelvtudományi Intézetéhez, melyben az intézet állásfoglalását kéri az alábbi négy fő kérdésben:

1. A történelmileg többtagú (pl. *Som–Beregson*), ám a beszélt nyelvben általában a rövidebb formájában használt helynevek melyik változata ajánlott a hivatalos nyelvhasználatban?

2. Helyes-e a magyar elnevezés használata azokban a községekben, ahol nem él magyar lakosság, vagy a száma elenyésző (pl. *Alsóverecke*, *Ökörmező*)?

3. A többféle helyesírású helységnevek (pl. *Borzsova–Borzava*) melyik változata részesítendő előnyben?

4. Ha egyes helységnevekhez egyaránt járulhat bel- és külviszonyrag (pl. *Csapra–Csapba*), melyik változatot kell támogatni?

A Nyelvtudományi Intézet állásfoglalása hamarosan meg is érkezett. Az állásfoglalás nyelvészeti vonatkozásban a kárpátaljai magyar helységneveknek a magyar helyesírás szabályai szerinti írását javasolja. A megkülönböztető köznévi előtaggal ellátott egyelemű nevek esetében a hosszabb névváltozatot ajánlja. A második pontra reagálva természetesnek tartja a magyar név hivatalos névként való használatát olyan községek estében, ahol számottevő magyar ajkú lakosság él. „A magyar nyelvű sajtóban és a szóbeli kommunikáció során azonban nem hivatalos névként ajánlatos a jelentős történelmi múltra visszatekintő magyar név megőrzése akkor is, ha a településnek a hivatalos közigazgatási neve nem magyar (pl. *Ökörmező*). Ilyen szempontból elfogadhatónak tartjuk, hogy a *Csinagyijevo*, *Uszty-Csorna* hivatalos név mellett a magyarok ezeket a falvakat *Szentmiklós*, *Királymező* néven emlegetik” – olvasható a Nyelvtudományi Intézet állásfoglalásában, amelyet Balogh Lajos, az Intézet Élőnyelvi Osztályának munkatársa készített (vö. Móricz 1990).⁵

A harmadik pont esetében a történeti íráshagyomány figyelembevételét javasolja az intézet, a viszonyragok használatának kérdésében pedig egyik változatot sem tartja normán kívülinek, s a helyi nyelvhasználatot tekinti döntő érvényű-

nek. Az állásfoglalás szükségesnek tartja továbbá a kárpátaljai magyar településnevek, hegy- és víznevek taxatív listájának elkészítését is.

Ezután, mint ahogy Móricz Kálmán (1990: 3) írja, „a KMKSZ Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottsága azonnal hozzálatott a Kárpátalja magyar földrajzi neveit tartalmazó jegyzék összeállításához, s a szövetség azt hamarosan szeretné megjelentetni, hogy az érdeklődőknek támpontul szolgálhasson a helyes nyelvhasználathoz.”

Ezek után azt vélhetjük, hogy miután a KMKSZ fent említett bizottsága összeállította s publikálta a beígért helységnevmutatót, a helységnevek kérdése megoldódott, és egyúttal a kárpátaljai magyarság végre megtalálta azt az intézményt, amely a nyelvi törvényhozó szerepét magára vállalva a továbbiakban is sikeresen birkózhat meg az ilyen és ehhez hasonló regionális kodifikációs feladatokkal. Ám a fentiekkel csaknem egyidőben, 1990. december 6-án a Kárpátaljai Népképviselők Területi Tanácsának elnökhelyettese levelet intézett az akkor még Szovjet Hungarológiai Központ néven tevékenykedő Ungvári Hungarológiai Intézethez, amelyben a Beregszászi járás 19 településének magyar nevéről kért állásfoglalást (vö. Lizanec 1990). A Hungarológiai Intézet sok tekintetben vitatható álláspontot alakított ki a kérdéssel kapcsolatban, majd további hivatalos felkérésnek eleget téve „elkészítették a terület minden egyes településéről azt a kimutatást, amely alapján a területi tanács bizottsága elbírálhatta (jóváhagyhatta) a visszaállítandó történelmi neveket” (Bíró 1993: 138).

Ettől kezdve Kárpátalján egyszerre két intézmény foglalkozott a kárpátaljai magyar helységnevek jegyzékének összeállításával (vö. Beregszászi 1995/1996, 1997). Ez azonban nem volt könnyű feladat. Olyan, egyáltalában nem jelentéktelen kérdések merültek fel a munka során, mint pl. az, hogy mi számít történelmi névnek; mi az, hogy hivatalos név; ki jogosult a hivatalos magyar név megállapítására: a lakosság, a hatóság, esetleg valamely tudományos testület? (vö. Móricz 1991: 4) Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a két nevezett intézmény nem képviselt azonos álláspontot. Például mindkét intézmény hangsúlyozta, hogy a történelmi nevek visszaállítása a fő feladat, másként értelmezték azonban a történelmi név fogalmát. A Hungarológiai Intézet állásfoglalásának lényeges pontja, hogy a magyar helységnevek ukrán, illetve orosz nyelvre való átírásakor figyelembe kell venni az illető nyelvek fonetikai és morfológiai szabályait (pl. *Barkaszo*–*Баркасцобе*, *Bökény*–*Бекень*), valamint az, hogy a több elemű helységnevek esetében a jelzős köznévi előtag lefordítandó, akár magyar, akár ukrán helynévről van szó (pl. *Nagydobrony*–*Велика Добронь*, *Kisberezna*–*Малий Березний*).

A KMKSZ a kettős névalakok használatában látta a megoldást. Azaz minden településnek legyen egy hivatalos államnyelvi és egy hivatalos magyar megnevezése. Az elképzelést egyébként a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Nyelvtudományi Intézete is támogatta (vö. Kárpáti Igaz Szó 1991). Ezt azonban az akkor (1991-ben) hatályos ukrán törvények nem tették lehetővé. Az más kérdés, hogy tulajdonképpen akkor is két hivatalos neve volt minden kárpátaljai településnek, egy orosz és egy ukrán nyelvű. Igaz, ezek gyakran csak egyetlen betűben különböztek egymástól (pl. *Mukacsevo*–*Mukacseve*).

A vitás kérdések tisztázása, az álláspontok közelítése céljából hívta össze a KMKSZ, a Szovjet Hungarológiai Központ és a Magyarságkutató Intézet 1991. május 11-ére Ungvárra azt a tanácskozást, amelyet teljes egészében a magyar helynevek kérdésének szenteltek. A tanácskozás eredménye egy nyolc pontos állásfoglalás lett (vö. Kárpátalja 1991: 4), melynek tételeihez a résztvevők számdékaik szerint a későbbiekben is tartják magukat. Az állásfoglalás kívánatosnak tartja a hivatalos nevek több nyelven történő párhuzamos használatát, valamint azt, hogy az adott településen belüli kisebbség hivatalosan használhassa saját névformáját, ha részarányuk eléri az 5%-ot vagy az 1000 főt. A hivatalossá tett neveket minden nyelv a maga tulajdonnév-alkotási szabályai szerint alakíthatja ki. Kívánatosnak tartja a tanácskozás továbbá, hogy elkészüljön Kárpátalja helységneveinek történeti névtára.

A nézetkülönbségek egy része a tanácskozás után is fennmaradt, s a helységnevek történeti névtára sem látott napvilágot.

Megjelent viszont a Botlik József – Dupka György szerzőpáros által összeállított *Ez hát a hon...* és a *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján* című kötetekben egy *Kárpátaljai magyar helységnevszótár*, ill. egy *Helységnevezonosító*, melyek a magyar változatok mellett az orosz és ukrán nyelvű névalakokat is feltüntetik (vö. Botlik–Dupka 1991: 261–266 és Botlik–Dupka 1993: 326–341). Előbbi az 1946-ban szentesített orosz és ukrán névalakokat és azok magyar megfelelőit közli, utóbbi a Kárpátaljai Területi Tanács hivatalos kiadványát vette alapul, ami az 1993-as állapotot tükrözi, valamint azokat a hivatalos rendeleteket, amelyek egyes magyarlakta falvak eredeti nevének visszaállítására vonatkoznak. A magyarországi Központi Statisztikai Hivatal *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)* című kiadványa (Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996) szintén tartalmaz egy a mai Kárpátalja területére kiterjedő helységnevezonosítót (magyar, szlovák és ukrán nyelvű névváltozatokkal). A Kovács Sándor szerkesztette *Kárpátalja térképe* című térkép hátlapján szintén található egy ukrán–magyar és magyar–ukrán helynévmutató (lásd Kovács szerk. 2000, 2003). Emellett a rendszerváltást követően több helynév-azonosító kiadvány látott napvilágot, amelyek tartalmazzák a kárpátaljai településneveket is (lásd pl. Sebők szerk. 1990). A 2002-ben Nyíregyházán

kiadott, *Ukrajna* című autóstérkép az ukrainai földrajzi nevek hivatalos latinbetűs átírását tartalmazza (Ukrajna 2002); a kiadvány a kárpátaljai magyar településneveket úgy írja át, ahogyan azt az ukrán–angol átírási szabályzat ajánlja, illetve néhány magyarlakta helység nevének magyar változatát is megadja (pl. *Chop–Csap, Koson’–Mezőkaszony, Yanoshi–Makkosjánosi*).

A fentiek ellenére a magyar helységek hagyományos nevének visszaállítása és hivatalos rangra emelése azóta is vontatottan halad. Az ukrán parlament még 1991-ben visszaállította két magyar falu, Eszeny és Tiszaásvány történeti magyar nevét a korábban használt *Javorovo* és *Minyeralsoje* helyett. A kárpátaljai megyei tanács 1992. december 22-i rendeletében további néhány magyarlakta település nevének visszaállításáról határozott, ugyanakkor az Ukrán Legfelsőbb Tanács csak 1995 márciusában hagyta jóvá 27 kárpátaljai, köztük 23 magyarlakta település történeti nevének visszaállítását (vö. Kőszeghy 1995). De a fentiekben vázolt elvek és álláspontok ezekben az esetekben sem mindig érvényesültek következetesen. Például míg *Szürte, Téglás, Bátfa* stb. visszakapta eredeti nevét, addig *Bátyú* továbbra is *Batyovoként* szerepel a hivatalos iratokban.

Jogilag továbbra is tisztázatlan maradt *Beregszász* hivatalos nevének kérdése, annak ellenére, hogy 1990. november 25-én népszavazást is tartottak az ügyben Kárpátalja egyetlen abszolút magyar többségű városában, s 14.478 szavazó közül 12.457-en a Beregszász név mellett voksoltak a *Beregovo* ellenében (vö. Dupka–Horváth–Móricz 1990: 128).

A helységnevek problémája a kilencvenes években folyamatosan napirenden volt a legtöbb járási, megyei, országos és kormányközi fórumon, pl. a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Ukrán–Magyar Vegyes Bizottság ülésein (vö. Kárpáti Igaz Szó 1995: 2). Ennek ellenére még mindig számos település van Kárpátalján, amely a régi, oroszosított, ill. ukránosított néven szerepel a hivatalos okmányokban. A névváltoztatást a jelenleg hatályos ukrán törvények lehetővé teszik, a kezdeményezés joga a községi tanácsok kezében van. A helynevek ügye tehát egyaránt függvénye egyéni-közösségi indítványoknak és a politikának. „A nyolcvanas évek vége óta folyik változó intenzitással és váltakozó sikerrel a harc a történelmi magyar helységnevek visszaállításáért és használatáért, hogy a magyarlakta települések határában megjelenhessenek a magyar feliratú helységnevtáblák. Ez utóbbi törekvések tekintetében jobbra annyit sikerült elérni, hogy több helyen is alig látható és olvasható feliratú aprócska táblákat helyeztek el az eredeti ukrán nyelvű felirat mellett” – olvasható a Kárpátalja Szemlében a kilencvenes évek legvégén (Kacsur 1999: 14). Hasonlóan vélekedett a kérdésről a Kárpáti Igaz Szó újságírója is: „Abban, hogy települések tucatjai kapták vissza régi nevüket, sok ember munkája van benne. (...) Csakhogy a munka még nincs befejezve. Mert mit ér az, ha papíron a határozat, ha a helységnevtáblák hiányoznak?” (Baksa 1995)

A KMTF LIMES Társadalomkutató Intézete és Hodinka Antal Intézete (nyelvész és földrajzos szakemberek részvételével, illetve figyelembe véve számos, a korábbiakban már említett helynév-azonosítót) 2002-ben elkészítette a kárpátaljai települések magyar–ukrán és ukrán–magyar névmutatóját (lásd a <http://www.kmtf.uz.ua> honlapon).

Mivel (amint azt a fentiekben már láthattuk) problémaként nemcsak a települések magyar nevének használata merült fel, hanem a magyar településnevekhez kapcsolt viszonyragoké is, elkészítettünk egy ilyen listát is. Magyarlakta településnek azokat a falvakat, nagyközségeket és városokat tekintettük, ahol a 2001. évi ukrainai népszámlálás adatai szerint az összlakosság legalább 5 százalékát magyarok alkotják, vagy ha az adott településen a magyar anyanyelvűek száma meghaladja a százat. Ezeknek a kritériumoknak Kárpátalján 124 település felelt meg. A magyarlakta helységek mellett – a Nyelvtudományi Intézet idézett állásfoglalásának megfelelően – felvettük a listába azokat a településeket is, amelyek jelentős magyar történelmi múlttal rendelkeznek, de a fenti szempontok alapján nem tekinthetők magyarlakta településnek (pl. *Alsóverecke*, *Ökörmező*, *Királymező* stb.).

A kataszterben nemcsak a település magyar és ukrán nevét tüntettük fel, hanem azt is, ha egyes települések neve rövidebb formában (köznévi előtag nélkül) is használatos. A lista tartalmazza továbbá azt is, hogy az egyes települések nevéhez milyen (az irányhármasságot kifejező) ragot kapcsolunk. Nem tüntettük fel viszont a településnevek tőtípusainak változását. Nem jelöltük tehát, ha a tövégi magánhangzó megnyúlik a rag előtt: pl. *Csepe*, de *Csepébe* (lásd a tanulmány végén; a helynév-azonosítók megtalálhatók továbbá a <http://www.kmtf.uz.ua> honlapon is).

Jegyzet

¹ Lásd pl. Horváth Sándor és Lajos Mihály (1996) cikkének címét: Nemcsak nyelvben, feliratában is él...

² Valójában transliteráció. A szláv nyelvtudomány általában nem tesz különbséget a transzkripció és a transliteráció között (lásd pl. Ahmanova 1969: 478–479, de lásd pl. Pradić 2000a és 2000b).

³ A bizottság jegyzőkönyvét Balogh Lajos jóvoltából ismerhettem meg. A kérdés részletes összefoglalását lásd Csernicskó (1997)-ben.

⁴ Az már más kérdés, hogy az így átírt névváltozatokkal szinte egyetlen helyen sem lehet találkozni Ukrajnában. A főváros neve például több útjelző táblán *Kyiv*, néhány helyen viszont *Kiiv* alakban szerepel.

⁵ Az Állásfoglalás teljes szövegét és eredeti példányának másolatát annak megfogalmazójától, Balogh Lajostól kaptam meg, amiért ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet.

Irodalom

- A magyar helyesírás szabályai. Tizenegyedik kiadás.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984.
- Ahmanova, O. Sz. (Ахманова, О. С.) 1969. *Словарь лингвистических терминов.* Москва: Советская энциклопедия.
- Baksa Lujza 1995. Ma már nem is olyan fontosak? *Kárpáti Igaz Szó* 1995. augusztus 5., 8.
- Balla D. Károly 1993. *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia.* Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó.
- Balogh Lajos 1996. A magyar településnevek használatának problémái Kárpátalján. In: Gadányi Károly – Bokor József – Guttmann Miklós szerk. *Nyelvi tudat, identitás-tudat, nyelvhasználat*, 133–137. Szombathely: A szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Szláv Filológiai és Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványa.
- Beregszászi Anikó 1995–1996. Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 43, pp. 373–380. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Beregszászi Anikó 1997. Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében. In: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály szerk. *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. szám.) I. kötet, 356–361. Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet.
- Bíró Andor 1993. Kárpátalja településeinek földrajzi neveiről. In: Lizanec Péter–Horváth Katalin szerk. *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, 134–143. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Botlik József – Dupka György 1991. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991.* Budapest–Szeged: Mandátum, Universum.
- Botlik József – Dupka György 1993. *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Csemicskó István 1997. Meddig terjed a nyelvművelés kompetenciája? *Pánsíp* V/1: 26–27.
- Dupka György – Horváth Sándor – Móricz Kálmán 1990. *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén.* Ungvár: Kárpáti Kiadó.
- Földi Ervin 1993. Kárpátalja 1939. évi hivatalos helységnevei. *Névtani Értesítő* 15: 106–108.
- Horváth Sándor – Lajos Mihály 1996. Nyelvében és feliratában is él... *Kárpáti Igaz Szó* 1996. október 24. 4.
- Kacsur Gusztáv 1999. Kisebbségi komplexus. *Kárpátaljai Szemle* 1999/1: 14.
- Kárpátalja 1991. Kárpátalja településneveiről (Állásfoglalás). *Kárpátalja*, II/9:4.
- Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941).* Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996.
- Kárpáti Igaz Szó 1991. Csak kellő tisztelettel. *Kárpáti Igaz Szó* 1991. február 6. 2.
- Kárpáti Igaz Szó 1995. Jegyzőkönyv a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Ukrán–Magyar Vegyes Bizottság V. üléséről. *Kárpáti Igaz Szó* 1995. április 4. 3.
- Kovács Sándor szerk. 2000. *Kárpátalja térképe.* Budapest: DIMAP Bt.
- Kovács Sándor szerk. 2003. *Kárpátalja térképe.* Budapest: DIMAP Bt. (2. kiadás)
- Kőszeghy Elemér 1995. Huszonhét település régi nevén. *Kárpáti Igaz Szó*, 1995. március 11. 1.
- Lizanec Péter 1990. Helységnevek Kárpátalján. *Ung-vidéki hírek*, 1990. december 25. 3.
- Lizanec Péter 1991. A nép kultúráját, hagyományát őrzik. *Kárpáti Igaz Szó*, 1991. január 19. 4.

- Mikesy Gábor 1996. A térképi névírás napjainkban és a FÖMI földrajzinév-tár adatbázisa. *Néviani Értesítő* 1996:18.
- Móricz Kálmán 1990. Hogyan helyes? Megérkezett az MTA Nyelvtudományi Intézetének állásfoglalása a kárpátaljai magyar helységnevekről. *Kárpáti Igaz Szó* 1990. december 2. 3.
- Móricz Kálmán 1991. Térjünk vissza a természetes állapothoz. *Kárpátalja*, II/9: 4.
- Pradid, J. F. (Прадід Ю. Ф.) 2000a. Транскрипція. In: Русавнівський В. М. – Тараненко О. О. ред. *Українська мова. Енциклопедія*, 638. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана.
- Pradid, J. F. (Прадід Ю. Ф.) 2000b. Транслітерація. In: Русавнівський В. М. – Тараненко О. О. ред. *Українська мова. Енциклопедія*, 638. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана.
- P. Csige Katalin 2000. Tulajdonnevek használata a kárpátaljai magyar nyelvű sajtótermékekben. In: Fábíán Miroszlava és Horváth Katalin szerk. *Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 70. születésnapjára*, 397–398. Ungvár: Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszék, Hungarológiai Központ.
- Sebők László szerk. 1990. *Magyar neve? Határainkon túli helységnevezőszótár*. Budapest: Arany Alpok.
- Szl.Át. *A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984.
- Ukrajna. Autóstérkép*. Nyíregyháza: Nyír-Karta Bt., 2002.

Ukrainian-English transliteration table¹

On 19 April 1996, an official Ukrainian-English transliteration system was adopted by the Ukrainian Legal Terminology Commission (Decision N 9).

* Use of the approved system is not mandatory for the transliteration of foreign names into Ukrainian.

* Transliteration should be made directly between Ukrainian and English without the use of any intermediary languages.

* Decision 9 9, in accordance with the Legal Terminology Commission's express authority, is binding only for the transliteration of Ukrainian names in English in legislative and official acts.

Ukrainian letter	English letter	Note	Example
А	A	-	Алушта - Alushta
Б	B	-	Борщатівка - Borschahivka
В	V	-	Вишгород - Vyshhorod
Г	H, gh	H – in most cases, gh – when recreating the combination „зг”	Гадяч - Hadiach; Згорани - Zghorany
Ґ	G	-	Ґалаган - Galagan
Д	D	-	Дон - Don
Е	E	-	Рівне - Rivne
Є	Ye, ie	Ye – at the beginning of words, ie – in other position	Єнакієве - Yenakiieve; Наєнко - Naienko
Ж	Zh	-	Житомир - Zhytomyr
З	Z	-	Закарпаття - Zakarpattia
И	Y	-	Медвин - Medvyn
І	I	-	Іршава - Irshava
Ї	I	Yi – at the beginning of words, i – in other position	Їжакевич - Yizhakevych; Кадіївка - Kadiivka
Й	Y, i	Y – at the beginning of words, i – in other position	Йосипівка - Yosypivka; Стрий - Stryi
К	K	-	Київ - Kyiv
Л	L	-	Лебедин - Lebedyn
М	M	-	Миколаїв - Mykolaiv
Н	N	-	Ніжин - Nizhin
О	O	-	Одеса - Odesa

* For brevity's sake, the system routinely allows for names such as the city of 'Zaporizhzhia' to be given as 'Zaporizhia', 'L'viv' as 'Lviv', etc. Also included is a short list of official spellings for miscellaneous terms: 'Ukraine' (no use of the article 'the'), 'Crimea' (as opposed to 'Krym'), 'Black Sea', and 'Sea of Azov'. In certain cases, 'traditional' forms may be shown in parentheses after the official form: 'Dnipro (Dnieper)'.

* In addition, apostrophe marks and softening marks may be omitted upon transliteration into English.

Jegyzet

¹ Forrás: Ukrajna Legfelsőbb Tanácsának hivatalos honlapja (<http://www.alpha.rada.kiev.ua>).

A kárpátaljai magyarlakta és magyar vonatkozású településnevekhez kapcsolts viszonyragok

Magyar név	Ukrán név	Általánosan vagy gyakran használt név	Hová?	Hol?	Honnan?
A vastag betűvel szedett településnevekhez (pl. Bátyú) a lista végén megjegyzés tartozik.					
Akli	Оклі (Клинове) ²	Lásd még: Aklihegy, Újakli!	BA	BAN	BÓL
Aklihegy	Оклі Гедь (Клиновецька Гора)	Akli	RE	EN	RÓL
Aknaszlatina	Солотвино	Szlatina	RA	N	RÓL
Alsókerepec	Нижній Коропець	Kerepec	RE	EN	RÓL
Alsóverecke	Нижні Ворота	Verecke	RE	N	RÓL
Ásvány		Lásd Tiszaásvány!			
Asztély	Астей (Лужанка)		BA	BAN	BÓL
Badaló	Бадалово		BA	BAN	BÓL
Bakos		Lásd Kisbakos, Nagybakos!			
Bakta		Lásd Nagybakta!			
Balazsér	Балажер (Кузьмине)		RA	ON	RÓL
Baranya	Баранинци		RA	N	RÓL
Barkaszó	Баркасово		RA	N	RÓL
Batár	Ботар (Братово)		RA	ON	RÓL
Bátfa	Батфа (Деревці)		RA	N	RÓL
Bátyú	Батьово (Вузове)		BA	BAN	BÓL
Bedőháza	Бедевя		RA	N	RÓL
Bégány		Lásd Kisbégány, Nagybégány!			
Bene	Бене (Добросілля)		BE	BEN	BÓL
Bereg		Lásd Nagybereg!			
Beregdéda	Дийда (Дідове)	Déda	BA	BAN	BÓL
Beregrákos	Ракошино	Rákos	RA	ON	RÓL
Beregsom	Шом (Деренковець)	Som	BA	BAN	BÓL
Beregszász	Берегове		RA/BA	ON/BAN	RÓL/BÓL
Beregszentmiklós		Lásd Szentmiklós!			
Beregűjfalu	Берегуйфалу (Нове Село)	Újfalu	BA	BAN	BÓL
Beregvár	Карпати		RA	ON	RÓL
Berezna		Lásd Kisberezna, Nagyberezna!			
Bogdány		Lásd Tiszabogdány!			
Borzsova		Lásd Nagyborzsova!			
Botfalva	Ботфалва (Прикордонне)		RA	N	RÓL
Bótrágy	Батрадь		RA	ON	RÓL
Bökény		Lásd Tiszabökény!			
Bustyaháza	Буштино		RA	N	RÓL
Csap	Чоп		RA/BA	ON/BAN	RÓL/BÓL
Csarondahát		Lásd Cservona!			
Császlóc	Часлівці		RA	ON	RÓL
Csepe	Чепа		BE	BEN	BÓL
Cservona	Червоне	Csarondahát	RA	N	RÓL
Csetfalva	Четфалва (Четово)		RA	N	RÓL
Csikőgorond	Чікош-Горонда	Gorond	RA	ON	RÓL

Csoma		Lásd Tiszacsoma!			
Csomafalva	Затисівка		RA	N	RÓL
Csongor	Чомонин		RA	ON	RÓL
Csonkapapi	Попово	Papi	BA	BAN	BÓL
Csontos	Кострино		RA	ON	RÓL
Déda		Lásd Beregdéda!			
Dercen	Дерцен (Дрисино)		BE	BEN	BÓL
Dobrony		Lásd Kisdobrony, Nagydobrony!			
Dolha	Довге		RA	N	RÓL
Dombó	Дубове		RA	N	RÓL
Eszeny	Есень (Яворово)		BE	BEN	BÓL
Fancsika	Фанчи́ково		RA	N	RÓL
Farkasfalva		Lásd Tiszafarkasfalva!			
Feketeardó	Чорнотисів	Ardó	BA	BAN	BÓL
Feketepatak	Чорний Потік	Patak	RA	ON	RÓL
Fertőszalmás	Фертешолмаш (Заболоття)	Almás	RA	ON	RÓL
Forgolány	Форголань (Дівичне)		BA	BAN	BÓL
Fornos	Форнош (Ліскове)		RA	ON	RÓL
Frigyesfalva	Кленовець		RA	N	RÓL
Gállocs	Галоч		RA	ON	BÓL
Gát	Гать		RA	ON	RÓL
Gecse		Lásd Mezőgecse!			
Gejőc		Lásd Kisgejőc, Nagygejőc!			
Gorond		Lásd Csikősgorond!			
Gödényháza	Гудя		RA	N	RÓL
Gút	Гут (Гараздівка)		RA	ON	RÓL
Gyertyánliget	Кобилецька Поляна		RE	EN	RÓL
Gyula		Lásd Szőlősgyula!			
Halábor	Галабор (Грабарів)		RA	ON	RÓL
Harangláb		Lásd Kisharangláb!			
Helmec		Lásd Korláthelmec!			
Hetyen	Гетен (Липове)		BE	BEN	BÓL
Homok	Холмок		RA	ON	RÓL
Huszt	Хуст		RA	ON	RÓL
Ilonca	Ільниця		RA	N	RÓL
Ilosva	Іршава		RA	N	RÓL
Izsnýéte	Жнятино		RE	N	RÓL
Jánosi		Lásd Makkosjánosi!			
Kajdanó	Кайданово		RA	N	RÓL
Karácsfalva	Карачин		RA	N	RÓL
Kaszony		Lásd Mezőkaszony!			
Kerekhegy	Округла		RE	EN	RÓL
Kereknye	Коритняни		RE	N	RÓL
Kerepec		Lásd Alsókerepec!			
Keresztúr		Lásd Tiszakeresztúr!			
Ketergény	Розівка		BE	BEN	BÓL
Kigyós	Кідьош		RA	ON	RÓL
Kincses	Кінчеш	Kincsestanya	RE	EN	RÓL
Királyháza	Королево		RA	N	RÓL
Királymező	Усть-Чорна		RE	N	RÓL
Kisbakos	Бакош	Bakos	BA	BAN	BÓL

Kisbégány	Мала Бийгань	Bégány	BA	BAN	BÓL
Kisberezna	Малий Березний	Berezna	RA	N	RÓL
Kisdobrony	Мала Добронь	Dobrony	BA	BAN	BÓL
Kisgejőc	Малі Геївці	Gejőc	RE	ÖN	RÓL
Kisharangláb	Горонглаб (Дзвінкове)	Harangláb	RA	ON	RÓL
Kispapi	Мале Попово	Papitanya	RA	B	RÓL
Kistéglás	Тийглаш (Цеглівка)	Téglás	RA	ON	RÓL
Kisszelmenc	Малі Селменці	Szelmenc	RE	EN	RÓL
Koncháza	Концово		RA	N	RÓL
Korláthelmec	Холмці	Helmec	RE	N	RÓL
Kovászó	Квасово		RA	N	RÓL
Kölcsény	Кольчино		BE	BEN	BÓL
Körösmező	Ясіня		RE	N	RÓL
Lucska		Lásd Nagylucska!			
Macsola	Мочола		RA	N	RÓL
Makkosjánosi	Яноші (Івановка)	Jánosi	BA	BAN	BÓL
Malomrét	Жорнава		RE	EN	RÓL
Mátyfalva	Матійово		RA	N	RÓL
Mezőgecse	Геча	Gecse	BE	BEN	BÓL
Mezőkaszony	Косонь (Косино)	Kaszonny	BA	BAN	BÓL
Mezővári		Lásd Vári!			
Minaj	Минай		BA	BAN	BÓL
Munkács	Мукачеве		RA	ON	RÓL
Muzsaly		Lásd Nagymuzsaly!			
Nagybakos	Свобода	Bakos	BA	BAN	BÓL
Nagybakta	Велика Бакта	Bakta	RA	N	RÓL
Nagybégány	Велика Бийгань	Bégány	BA	BAN	BÓL
Nagybereg	Великі Береги	Bereg	RE	EN	RÓL
Nagyberezna	Великий Березний	Berezna	RA	N	RÓL
Nagybocskó	Великий Бичків		RA	N	RÓL
Nagyborzsova	Боржава	Borzsova/Borzsova	RA	N	RÓL
Nagydobrony	Велика Добронь	Dobrony	BA	BAN	BÓL
Nagygejőc	Великі Геївці	Gejőc	RE	ÖN	RÓL
Nagylucska	Великі Лучки	Lucska	RA	N	RÓL
Nagymuzsaly	Мужієво	Muzsaly	BA	BAN	BÓL
Nagypalád	Велика Паладь	Palád	RA	ON	RÓL
Nagyszőlős	Виноградів	Szölős	RE	ÖN	RÓL
Nevetlen		Lásd Nevetlenfalu!			
Nevetlenfalu	Неветленфолу (Дякове)	Nevetlen	BA	BAN	BÓL
Nevicke	Невицьке		RE	N	RÓL
Ökemece	Кам'яниця		RE	N	RÓL
Oroszi		Lásd Sárosoroszi!			
Oroszvölgy	Руська Долина		BE	BEN	BÓL
Ökörmező	Міжгір'я		RE	N	RÓL
Őr		Lásd Őrdarma!			
Őrdarma	Сторожниця	Őr	RA	N	RÓL
Palád		Lásd Nagypalád!			
Palágy		Lásd Palágykomoróc!			
Palágykomoróc	Паладь-Комарівці	Palágy	RA	ON	RÓL
Palló	Палло (Павлове)		BA	BAN	BÓL
Papi		Lásd Csonkapapi!			

Papitanya		Lásd Kispapi!			
Perecseny	Перечин		BE	BEN	BÓL
Péterfalva		Lásd Tiszapéterfalva!			
Rafajna		Lásd Rafajnaújfalv!			
Rafajnaújfalv	Рафайлово	Rafajna, esetleg Újfalv	BA	BAN	BÓL
Rahó	Рахів		RA	N	RÓL
Rákos		Lásd Beregrákos!			
Rát	Ратовці		BA/RA	BAN/ON	BÓL/RÓL
Saján	Шаян		BA	BAN	BÓL
Salamon		Lásd Tizasalamon!			
Salánk	Шаланки		RA	ON	RÓL
Sárosroszi	Оросієво	Oroszi	BA	BAN	BÓL
Sislóc	Шишлівці		RA	ON	RÓL
Som		Lásd Beregsom!			
Szalóka	Соловка		RA	N	RÓL
Szelmenc		Lásd Kisszelmenc!			
Szentmiklós	Чинадійово	Beregszentmiklós	RA	ON	RÓL
Szerednye	Середнє		RE	N	RÓL
Szernye	Серне (Півне)		RE	N	RÓL
Szlatina		Lásd Aknaszlatina!			
Szolyva	Свалява		RA	N	RÓL
Szölös		Lásd Nagyszölös!			
Szölösgyula	Дюла (Юлівці)	Gyula	RA	N	RÓL
Szölösvégardó	Підвиноградів	Végardó	BA	BAN	BÓL
Szürte	Сюрте (Струмківка)		BE/RE	BEN/N	BÓL/RÓL
Taracköz	Тересва		RE	ÖN	RÓL
Tarnóc		Lásd Ungtarnóc!			
Tasnád	Затишне		RA	ON	RÓL
Técsó	Тячів		RE	N	RÓL
Téglás		Lásd Kistéglás!			
Tekeháza	Теково		RA	N	RÓL
Telek		Lásd Tiszaágtelek!			
Terebesfejpatak	Ділове		RA	ON	RÓL
Tiszaágtelek	Тисаагтелек (Тисянка)	Telek, Ágtelek	RE	EN	RÓL
Tiszaásvány	Тисаашвань (Минеральне)	Ásvány	BA	BAN	BÓL
Tiszabogdány	Богдан	Bogdány	BA	BAN	BÓL
Tiszabökény	Тисобикень (Бобове)	Bökény	BE	BEN	BÓL
Tiszacsoma	Чома	Csoma	RA	N	RÓL
Tiszafarkasfalva	Lásd a megjegyzést! (Бовчанське)	Farkasfalva	RA	N	RÓL
Tiszakeresztúr	Перехрестя	Keresztúr	BA	BAN	BÓL
Tiszapéterfalva	Пийтерфолво (Петрове)	Péterfalva	RA	N	RÓL
Tizasalamon	Соломоново	Salamon	BA	BAN	BÓL
Tizasásvár	Тросник	Sásvár	RA	ON	RÓL
Tiszaújfalv	Тисауйфалу	Oncsa, Újfalv	BA/RA	BAN/N	BÓL/RÓL
Tiszaújhely	Нове Село	Újhely	BE	BEN	BÓL
Tiszaújlak	Вилок	Újlak	RA	ON	RÓL
Tivadar		Lásd Tivadarfalva!			
Tivadarfalva	Lásd a megjegyzést! (Федорово)	Tivadar	RA/BA	N/BAN	RÓL/BÓL
Újakli	Нове Клинове	Akli	BA	BAN	BÓL
Újhely		Lásd Tiszaújhely!			
Újlak		Lásd Tiszaújlak!			

Ungtarnóc	Тарнівці	Tarnóc	RA	ON	RÓL
Ungvár	Ужгород		RA	ON	RÓL
Uzsok	Ужок		RA	ON	RÓL
Vári	Вари	Mezővári	BA	BAN	BÓL
Verbóc	Вербовець		RE	ÖN	RÓL
Verecke		Lásd Alsóverecke!			
Visk	Вишково		RE	EN	RÓL
Volóc	Воловець		RA	ON	RÓL
Zápszony	Запсонь (Заставне)		BA	BAN	BÓL

Megjegyzés

Bátyú	Ritkán: <i>Bátyún</i> ; de a <i>Bátyúra</i> alak nem használatos, csak a <i>Bátyúba</i> . Bátyu-ként is él.
Beregszász	A kárpátaljai magyar nyelvművelés szerint a <i>-ra</i> , <i>-on</i> rag ajánlott mint választékos, de a <i>-ba</i> , <i>-ban</i> gyakoribb. Mindkettő használható. A <i>Beregszászi</i> alak is előfordult már a sajtóban, ennek használata azonban teljesen indokolatlan.
Csap	A helyiek általában a <i>-ra</i> , <i>-on</i> ragot használják, de a környező falvakban a <i>-ba</i> , <i>-ban</i> gyakoribb. Mindkettő használható.
Kincses/Kincsestanya	A <i>Kincses</i> alakhoz természetesen másképp illeszkedik a rag, mint a <i>Kincsestanya</i> alakhoz.
Ördarma	A teljes, <i>Ördarma</i> névhez a <i>-ra</i> , <i>-n</i> ragot kapcsolják inkább, de gyakrabban használják a rövidebb névfórmát, s ahhoz pedig a <i>-be</i> , <i>-ben</i> ragot illesztik.
Mezővári	A települést <i>Váriként</i> említik, de a választékos nyelvhasználatban és írásban gyakran <i>Mezőváriként</i> szerepel, annak ellenére, hogy 1941 előtt a <i>Vári</i> alak volt hivatalos.
Palágykomoróc	A <i>Palágykomoróc</i> alakhoz a <i>-ra</i> , <i>-on</i> , ám a gyakrabban használt <i>Palágy</i> változathoz a <i>-ba</i> , <i>-ban</i> rag kapcsolódik.
Rafajnaújfalú	A <i>Rafajnaújfalú</i> alakhoz a <i>-ba</i> , <i>-ban</i> rag, de a <i>Rafajna</i> változathoz a <i>-ra</i> , <i>-n</i> rag kapcsolódik. Említik azonban <i>Újfaluként</i> is a települést, s ehhez a <i>-ba</i> , <i>-ban</i> ragot illesztik. Itt mindkét változatot feltüntettük.
Rát	Mindkét változatot használják.
Szürte	Mindkét változatot használják. A külviszonyragot (<i>-n</i>) általában a helybeliek használják.
Tiszaújfalú	<i>Oncsa</i> -ként is említik, s ilyenkor természetesen a toldalékolása is más.
Tiszafarkasfalva	A település Tiszapéterfalva része, így nincs hivatalos ukrán neve.
Tivadarfalva	A település Tiszapéterfalva része, így nincs hivatalos ukrán neve. <i>Tivadar</i> és <i>Tivadarfalva</i> néven is emlegetik, így kétféle toldalékolása is.
Szentmiklós	A települést a sajtóban gyakran említik <i>Beregszentmiklósként</i> , ám 1941-ben a <i>Szentmiklós</i> alak volt hivatalos.
Ungvár	Ritkán az <i>Ungvárt</i> , <i>Ungvárott</i> változatok is előfordulnak.
a <i>-ban/-ben</i> rag	A ragot a kárpátaljai magyar beszélt nyelvben is rendszerint <i>-ba/-be</i> alakban ejtik.

Jegyzet

¹ Köszönetünket fejezzük ki Kótyuk Istvánnak, Molnár Józsefnek és Molnár D. Istvánnak az anyagokhoz fűzött értékes tanácsaiért és javaslataiért.

² Zárójelben a településnév azon alakját közöljük, amely a rendszerváltás előtt volt használatban.

Megfélemlített anyanyelvhasználat¹

Beregszászi Anikó

A nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetésnek számos példáját ismerjük a történelemből (lásd például a *Sibboleth*-példát a Bírák Könyvében: 12., 4–6. vers). A nyelvi diszkrimináció egyik lehetséges módja a beszélő megfélemlítése. 1996-ban *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatás (lásd Kontra 1996) keretein belül használt nyelvhasználati kérdőív (mellyel 144 kárpátaljai magyar felnőttet kérdeztünk meg nyelvhasználati, nyelv-szociológiai kérdésekről) két kérdése (59. *Előfordult-e már hogy valaki rászólt Önre, hogy ne beszéljen magyarul?* 60. *Ha igen, az utóbbi néhány évből hány ilyen esetre emlékszik? Mesélje el valamelyiket!*) annak a jelenségnek a vizsgálatára vonatkozott, ami sajnos ismert a XX. század végi, XXI. század eleji Európában is, s amit a szakirodalom megfélemlített anyanyelvhasználatnak nevez (vö. Fülei-Szántó 1992: 42–44, Kiss 1994: 61–63). Ez a többségiek részéről megnyilvánuló olyan magatartás, amikor a kisebbségiek nyilvános anyanyelv-használatát nyíltan stigmatizálják, ami negatívan befolyásolhatja a kisebbségi közösség saját nyelvváltozatához való viszonyulását, s más hátrányos következményekkel is járhat (vö. Kiss 1994: 61).

A magyar kisebbségek viszonylatában ez a helyzet jellemezte például a csehszlovákiai magyarságot a kollektív jogfosztottság éveiben 1945 és 1948 között (vö. Janics 1979), vagy a romániai magyarságot akkor, amikor a 20-as évektől a magyarlakta területek hivatalaiban a „*Csak románul beszéljenek!*” tábla volt látható.

Hasonló „élményekről” tanúskodik, hogy vizsgálatunk során a 144 fős kárpátaljai magyar minta közel fele (47,9%-a) válaszolt *Igen*-nel arra a kérdésre, rászóltak-e már, hogy ne beszéljen magyarul, s a kérdőív 61. sz. kérdésére (*Tud-e olyan konkrét esetről, hogy ez valamelyik ismerőseivel történt meg?*) adott válaszokból az derül ki, hogy a minta 49%-a szerint hasonló ismerőseivel, barátaival is megtörtént.

Az adatközlők válaszait tanulmányozva alapvetően öt motívum-csoportot különíthetünk el abban a tekintetben, hogyan élik meg a kisebbségi magyar beszélők, illetve hogyan magyarázzák, milyen érvekkel indokolják a többségi beszélők a magyar nyelvű társalgás félbeszakítását, a magyar anyanyelvhasználat stigmatizálását.

Az adatközlők válaszaiból legmarkánsabban az általunk **kirekesztés-motívumnak** elnevezett indoklás rajzolódik ki, amikor is azzal magyarázzák a magyar nyelvű társalgás félbeszakítását a többségiek, hogy nem értik, miről beszélnek egymás között a magyarok, s ezáltal kirekesztődnek a kommunikációból. Ezt példázzák az adatközlők alábbi válaszai is.²

- (1) *A tanítók a képzőbe, mert nem értették, mit mondok. (43)*³
- (2) *Az egyetemen, amikor zacsotolni [beszámolózni] voltunk a medicina [egészségügyi alapismeretek] tanszékre, pedig csak egymással beszélgettünk, de a tanárok nem értették, s ez nem tetszett nekik. (48)*
- (3) *A rajonórul [járási hivatalból] voltak tanfeliügyelők az iskolába, és az egyik revizor [ellenőr] lejött a kocsagárkába [fűtőházba], és azt mondta, amikor köszöntem neki, nye rozomiju [nem értem]. Én: Dobrij deny [Jó napot!]. Ő: Nascso hovoriti po magyarszki? [Miért beszél magyarul?] (71)*
- (4) *A kolhozban az agronóm [agronómus], hogy mit csámcsogok magyarul, ha oroszok is vannak itt. (5)*

A kirekesztés-motívum azonban olyankor is elhangzik érvként, amikor teljesen idegen emberek (olyanok, akik nem részei a társalgásnak és semmilyen kapcsolatban sincsenek a beszélőkkel) tesznek megjegyzést a magyarok egymás közti beszélgetésére. Az alábbi példák ilyen eseteket mutatnak be.

- (5) *Ungváron matematika továbbképzésen az ott jelenlévő ukrán pedagógusok kérték, hogy a szünetben mindenkinek érthető nyelven beszéljünk. (30)*
- (6) *Munkába akartam menni a barátnőmmel, és vele magyarul beszéltem, és egy nő a folyosón azt kérdezte, nem tudtok tik ukránul beszélni, csak magyarul, vagy mi? (75)*
- (7) *Munkácson egy ember az utcán. Még utánunk is jött. (118)*
- (8) *Vonaton királyháziak azt mondták, hogy Hovori po násomu, ti, magyar. [Beszélj a mi nyelvünkön, te, magyar.] (122)*

Gyakori színtere adatközlőink szerint az anyanyelvi nyelvhasználat negatív megítélésének a hadsereg, ahol is leggyakrabban a felettesek, a tisztek intették „rendre” a magyarul beszélőket.

- (9) *A hadseregben a kiképző őrmester megkért, hogy ne pofázzak magyarul a barátaimmal. (44)*
- (10) *Katonaságnál volt velem két magyar, akikkel magyarul beszélgettem, és a sztársina [szakaszvezető] lebaszott, hogy ukránul beszéljünk, mert így nem érti. (74)*

(11) *Amikor a fiamat katonának vitték, a tisztek kétszer is, hogy ne szóljak hozzá magyarul. (113)*

Ugyanilyen pszichológiai terrorra (vö. Balázs 1997: 148) épülő megbélyegzéssel az adatközlők válaszaiból ítélve az ország belső vidékein is szembe kerülhetnek az anyanyelvüként nem a többségi nyelvet beszélők.

(12) *Bent oroszba volt ez. Azt mondták, milyen nyelven beszélek, beszéljek úgy, hogy mindenki értsen. Pedig csak a haverral beszéltem magyarul. (41)*

(13) *Főiskolás koromban Kijevben többen is megjegyzést tettek arra, hogy milyen nyelven makogok. (23)*

Az adatközlők válaszaiban található „makogás”, „csámcsogás”, „pofázás” stb. megfogalmazás nem a válaszadóknak saját anyanyelvükről alkotott értékítéletét tükrözi, sokkal inkább azt a lekicsinylő, negatív vélekedést próbálja visszaadni, ami a konkrét esetekben a többségi, „rájuk szóló” beszélőket jellemezte.

Az anyanyelvi nyelvhasználathoz való negatív viszonyulásnak, s ezek indoklásának második csoportja a **föld-motívum** körül rajzolódik ki. Gyakran az „*Akié a föld, azé a nyelv!*” (Cuius regio, eius lingua!) elvből kiindulva szóltak rá az általunk megkérdezettek, ami a megfélemlített anyanyelvhasználat régtől közkedvelten alkalmazott jelmondata, gondoljunk csak a *Na Slovensku po slovensky!* (Szlovákiában szlovákul!) táblákra (vö. Lanstyák 1991: 17).

(14) *Még magyarok is mondták, hogy beszéljek ukránul, tudni kell ukránul Ukrajnában. (3)*

(15) *Orosz osztályban tanítok. Valamit magyaráztam, magyar gyerekek is vannak az osztályban, annak mondtam magyarul, rám szóltak, eto russzkij klassz [ez orosz osztály]. (17)*

Ennek az indoklásnak egyik megnyilvánulása a „*Magyarok Magyarországra!*” elv is.

(16) *Vagy 4 éve. Injekciót kellett adni Csapon a rendelőbe, csak magyarul tudtam, és rám szóltak, hogy akkor menjek Budapestre. (8)*

A közelmúltban lejátszódott történelmi változások, Ukrajna függetlenné válása következtében bekövetkezett nyelvi presztízsseltolódásról tanúskodik a következő adatközlő esete:

(17) *Azt már mondták, hogy ne beszéljek oroszul, inkább ukránul, mert vi zšivete na Ukrajinyi, a nye u Rosziji. [ön Ukrajnában él, nem Oroszországban] (24)*

A föld-motívummal rokon a **kenyér-motívum** gondolköre, ami az „Amilyen kenyeret eszel, olyan nyelven beszélj!” elvre épül.

(18) *Szülfőfalum, Nagyberég a nyelvhatár szélén van, utaztam haza az autóbuszon és ránk szóltak, hogy olyan nyelven beszéljünk, amilyen kenyeret eszünk.* (13)

(19) *Maga milyen kenyeret eszik, olyan nyelven beszéljen!* (36)

Ha figyelmesen szemügyre vesszük az adatközlők válaszait, kiderül, hogy a „rám szóltak” esetek leginkább hivatalban, orvosi rendelőben, a hadseregben, tömegközlekedési eszközökön történtek, vagyis azokon a nyelvhasználati színtereken, ahonnan a magyar nyelv általában már visszaszorult, amelyeket a többségi nyelv (korábban az orosz, ma az ukrán) dominanciája jellemez. Nézzünk néhány példát!

A hivatalban:

(20) *Hivatalban figyelmeztettek, ne magyarul beszéljek.* (18)

(21) *Közjegyzői hivatalban, Beregszászban.* (27)

A munkahelyen:

(22) *Munkahelyen a munkatársaim.* (10)

(23) *Munkahelyemen az oroszok, mert nem értenek meg.* (38))

Az orvosi rendelőben:

(24) *Kórház, orvos bolt. Vi nye znajetye po russzki?* [Ön nem tud oroszul?] (28)

(25) *Az orvosnál egy szesztra [nővér].* (101)

A katonaságnál:

(26) *Vonaton, amikor Kijevbe utaztam.* (78)

(27) *Egy taxisoőr Ungváron...* (96)

(28) *Fiatalok a buszon...* (140)

Ugyancsak sokatmondó, hogy az esetek jelentős részében adatközlőinknek a magasabb beosztásúaktól, a hatalom, a rend, az állam „egyenruhásai”-tól kellett elszenvedniük a figyelmeztetést (lásd az alábbi példákat, valamint a 9–11. és 20–25. példát; lásd továbbá Csernicskó szerk. 2003: 93–104, ill. a jelen kötet *A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége a gyakorlatban* c. írását).

(29) *Valami ellenőrzés vagy komisszió [bizottság] vagy mi volt kint Ungvárról, és kérdeztek valamit, én meg magyarul feleltem, és nem tetszett nekik.* (80)

(30) *A provodnyik [kalauz] az elektricskába [a helyközi vonatjáraton]. Utána meg a milicián [rendőrségen] egy asszony.* (95)

(31) *A vonaton a revizorok [ellenőrök].* (102)

(32) *A vojenkomáton [hadkiegészítőn] egy barom lityinánt [hadnagy].* (116)

Az eddig áttekintett motívumkörök a figyelmeztető, a „rászóló” elvrendszere, gondolatmenetére épültek. Az adatközlők, a (lehetséges) elszenvedő anyanyelvi beszélők nyelv választási szokásaira és stratégiáira, valamint reakcióira épülnek az alább következő motívumok.

Mivel senki sem szívesen teszi ki magát annak, hogy rászóljanak, figyelmeztessék, esetleg elítélő véleménnyel legyenek róla beszéde miatt, az ilyen „rászoltak-e már” típusú esetek sokszor ellenreakcióként egyfajta védekezési stratégia kidolgozására készítetik a kisebbségi nyelvet beszélőket, amit alkalmazkodás-motívumnak is nevezhetünk. Az alkalmazkodás-motívum lényege abban áll, hogy „*Tudd, mikor, hol, kivel milyen nyelven beszélj!*”, elkerülve ezzel, hogy figyelmeztessenek.

(33) *Ha van közöttünk négy magyar és két orosz, már akkor inkább oroszul beszélünk.* (68)

(34) *Én mindig tudom, hogy kivel milyen nyelven lehet beszélni és hogy mikor beszélhetek magyarul. Nem is mondta senki, hogy ne beszéljek magyarul.* (87)

A megfélemlített anyanyelvhasználat eredményezheti az anyanyelv visszaszorulását, elfojtását, de vezethet ellenkező eredményre is, kiválthat például egy sajátos dacreakciót (vö. Kiss 1994: 62.), amit **csakazértis-motívumnak** nevezünk el. Ilyenkor a beszélő büszkén és csakazértis ragaszkodni fog anyanyelvének használatához, mintegy „szembeszállva” az őt ezért elítélővel.

(35) *Egy milicista [rendőr] mondta, de én kioktattam, hogy Beregszász magyar város.* (62)

(36) *Egyszer a főszakács mondta, nem érti, amit a barátnőmmel beszéltem. Jak vi hovorete? [Hogy beszélnek?] Erre én: Po magyarszki! [Magyarul!]* (77)

(37) *Fiatalok a buszon. Adtam is nekik.* (140)

Ha a fent említett 59., 60. és 61. kérdésre kapott válaszokat korreláltatjuk a vizsgálat során használt független szociológiai változókkal, megannyi következtetés levonható. Például ha magyar többségű kontra magyar kisebbségű település viszonylatában vesszük szemügyre az adatokat, akkor kiderül, hogy a magyar többségű településtípusban élő adatközlők 68,1%-ára szóltak már rá, hogy ne beszéljen magyarul, míg a magyar kisebbségű településtípusban élőknek csak 31,9%-ával történt hasonló. Az adatközlők ismerőseire vonatkozó tapasztalatokat tudakoló kérdések válaszait tekintve szinte ugyanez az arány (61,4% és 38,6%). Ez minden bizonnyal összefüggésbe hozható azzal, hogy a magyar többségű településeken élők kevésbé jól beszélik az államnyelvet, mint szórványban élő társaik. Kérdőívünk 47. kérdésére, amely

többek között azt tudakolta, milyen szinten beszélnek az adatközlők az ukrán nyelvet, a tömbben élő 78 adatközlő közül 50 a „*nem nagyon jól*” és az „*alig néhány szót*” választ adta. Nyelvtudásuk foka pedig minden bizonnyal meghatározza nyelvválasztási szokásaikat, ami sok más mellett egyik kiváltó oka lehet a „rászóltak-e már” típusú eseteknek.

A kárpátaljai minta mellett hasonló kérdőívet töltöttek ki Szlovákia, Románia, Szerbia, Szlovénia és Ausztria magyarlakta területein is. Így összesen 739 határon túli magyar válaszolt arra a kérdésre, rászóltak-e már, hogy ne beszéljen magyarul. Közülük 377-nek (45,6%) volt ilyen kellemetlen élménye (vö. Kontra 1999). Szlovákiában a megkérdezett adatközlők 61,1%-ával, Romániában 57,7%-ával, Szerbiában 33,3%-ával, Ausztriában és Szlovéniában 50–50%-ával, Kárpátalján pedig 47,9%-ával történt ilyen eset.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy sem Kárpátalján, sem a Kárpát-medence többi magyar kisebbsége esetében egyáltalán nem lényegtelen, hogy az államnyelvet beszélő többség hogyan, milyen attitűdökkel viszonyul a kisebbségi nyelvet anyanyelvként beszélőkhöz és nyelvükhöz, mert a megfélemlített anyanyelvhasználat súlyosbíthatja a határon túli magyarság nyelvileg hátrányos helyzetét. Nemzetközi jogi dokumentumok szabályozzák, hogy a szabad anyanyelvhasználat a szólásszabadság alkotórésze, s a magánszférára vonatkozó nemzetközi emberi jogok között szerepel, hogy egy nyelvi kisebbség tagjai egymás között használhassák anyanyelvüket (vö. de Varennes 1998: 26). A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló, 1998 februárjában az EBESZ által elfogadott Oslói ajánlás a következőképpen fogalmaz: „A nyelv az emberi identitás egyik alapvető komponense. Tehát az emberi méltóság tisztelete szorosan összefügg az emberi identitással, s ebből következően az ember anyanyelvével is” (Ajánlás 1998: 13).

Jegyzet

¹ A tanulmány egy korábbi változata megjelent a Pánsíp c. folyóirat 1998/2.számában (28–31. old.).

² Itt és a továbbiakban is az adatközlők válaszait eredeti formájukban, eredeti helyesírással közöljük, benne hagyva a kódváltásokat, kölcsönzéseket és más kontaktushatásokat. Szögletes zárójelben a kódváltások és kölcsönzések standard magyar megfelelőit adjuk meg.

³ Az adatközlők válaszai utáni számok az adatközlők azonosító számát jelölik.

Irodalom

Ajánlás 1998. *A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások és az ezekhez kapcsolódó értelmező megjegyzések*. The Hague: The Foundation on Inter-Ethnic Relations, 1998.

- Balázs Géza 1997. Nyelvi politika. In: *Pannon enciklopédia. Magyar nyelv és irodalom*, 144–148. Budapest: Dunakanyar 2000.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Fülei-Szántó Endre 1992. Bomló kétnyelvűség. In: Kontra Miklós szerk. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*, 35–45. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Janics Kálmán 1979. *A hontalanság évei*. Bern: Európai Protestáns Szabadegyetem.
- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kontra Miklós 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi László szerk. *Magyarságkutatás 1995–96*, 113–123. Budapest Teleki László Alapítvány.
- Kontra Miklós 1999. Don't Speak Hungarian in Public! Előadás a *Linguistic Human Rights* konferencián. Budapest, 1997. október 16–19. (A tanulmányt lásd az alábbi kötetben: Kontra Miklós – Robert Phillipson – Tove Skutnabb-Kangas – Várady Tibor eds. 1999. *Language: A right and a resource. Approaching linguistic human rights*. Budapest: Central European University Press.)
- Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv árnyékában. In: Kontra Miklós szerk. *Tanulmányok a határokon túli kétnyelvűségről*, 11–73. Budapest: Magyarságkutató Intézet.
- Varennes de, Fernand 1998. Kisebbségi jogok a nemzetközi jogban. *Fundamentum* 1998/1–2: 26–39.

Az ukrán nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi vonatkozások

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

A volt Szovjetunióban elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt, ám az orosz nyelv – mint a nemzetek közötti érintkezés nyelve – politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsósorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett (vö. Miller 1994: 613, Solchanyk 1985, Weinreich 1953 stb.). Az egyes tagköztársaságok névadó nemzetiségeinek nyelve mindenütt csak a második nyelvként lehetett használatos. A központi vezetés természetesen megtalálta a magyarázatot az orosz nyelv privilegizált helyzetére. Az egyik szovjet nyelvész például ezt írta erről: „a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet, melynek legfőbb érintkezési eszköze az orosz nyelv” (Iszajev 1982: 162). A *Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja* (Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1986, 89–90.), amelyet az SZKP XXVII. kongresszusa fogadott el 1985-ben, így ideologizálja meg az orosz nyelv mindenhatóságát: „A jövőben is biztosítani fogjuk a Szovjetunió minden állampolgára számára anyanyelvük szabad fejlesztését és egyenjogú használatát. Ugyanakkor, tekintve, hogy az orosz nyelvet a szovjet emberek önkéntesen elfogadták a nemzetek közötti érintkezés eszközeként, ennek a nyelvnek az elsajátítása a nemzeti nyelv mellett mindenki számára hozzáférhetőbbé teszi a tudomány és a technika, a hazai és a világkultúra eredményeit.” A nyelvek alkotmányosan szavatolt egyenlősége (vö. *A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánya (Alaptörvénye)*. Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1977., 14–15.) a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden nép és nemzetiség számára szavatolt volt a jog az anyanyelv használatára a privát szférában. „A nyelvek egyenlősége nem abban áll, hogy mechanikusan azonos funkcionális kötelezettségekkel terheljük őket” – olvashatjuk például egy szovjet kutató véleményét (Hazanarov 1982: 111). Szerinte „A nyelvek egyenlősége nem más, mint minden nemzeti nyelv számára biztosítani az egyenlő jogi feltételeket a szabad fejlődéshez” (Hazanarov 1982: 112). A nyelvek virtuális egyenlősége és aktuális egyenlőtlensége alaptételét (erről

lásd pl. Kiss 1995: 159–160) tehát úgy értelmezték a Szovjetunióban, hogy az orosz nyelv első volt az elvileg egyenlő többi nyelv között, s mint ilyen, kivételes helyzetet élvezett. Ebben a sajátos nyelvi egyenjogúságban a nemzetiségi nyelvek szerepe arra korlátozódott, hogy minden nemzetiséghez eljuttathatók legyenek a központi párthatározatok, közlemények (vö. Hazanarov 1982: 23, Kótyuk 1995: 13).

Kitűnően példázza az orosz nyelv kivételezett helyzetét az is, hogy az Ukrán SZSZK-ban a 40 milliós ukrán nép nyelvének oktatása a Szovjetunió fennállása idején csupán az ukrán tannyelvű iskolákban volt kötelező, az orosz nyelv tanítása viszont az ország minden iskolájában kötelező volt (vö. Miller 1994: 613). Az ukrainai orosz iskolákban az ukrán nyelv oktatása fakultatív volt, azaz a tanuló szülei eldönthették, tanuljon-e Ukrajnában ukrán nyelvet gyermekük, avagy sem. A gyermekét orosz iskolába járató ukrainai szülőnek elég volt írnia egy kérvényt, hogy gyermeke nem kíván ukránul tanulni, s kérésének eleget tettek (vö. Lizanec 1994: 125). A nemzetiségi (így például a magyar, román stb.) tannyelvű iskolákban az ukrán nyelv oktatása egyáltalán nem – fakultatíve sem – szerepelt a tantervekben. Ezekben az iskolákban is kötelezően oktatták ellenben az orosz nyelvet (Lizanec 1994: 125). „Mindez azt jelenti, hogy Ukrajnában érettségit szerezhethet olyan – ukrán vagy nem ukrán – fiatal is, aki nem beszéli a köztársaság nyelvét. És elboldogul nélküle felnőttként is: ezt a köztársaság fennálló intézményrendszere lehetővé teszi” – írta Balla D. Károly kárpátaljai magyar író (1993: 12–13).

Mindebből következik, hogy azok a kárpátaljai magyarok, akik magyar tannyelvű iskolába jártak és abszolút magyar többségű településen éltek (külön belül a kárpátaljai magyarok háromnegyede¹), nem tanulhattak meg ukránul az iskolában.

1989-ben elfogadták Ukrajna nyelvtörvényét. Elfogadása után a magyar tannyelvű iskolákban is fokozatosan bevezették az ukrán nyelv oktatását. A törvény 2. cikkelye szerint Ukrajna államnyelve az ukrán, és az állam különböző intézményei révén biztosítja az ukrán nyelv elsajátításához elengedhetetlen feltételeket. A 27. cikkely pedig azt írja elő, hogy az ország iskoláiban kötelező az ukrán nyelv oktatása. Kárpátalján 1990-ben érettségizett az utolsó olyan korosztály, amely egyáltalán nem tanulta az ukrán nyelvet, ha magyar iskolába járt.

Az államelnöke által 2002. április 17-én aláírt *Az ukrainai oktatás nemzeti fejlesztési doktrínája* IV. rész 8. pontjában olvashatjuk az alábbiakat: „Az országban megalapozódik a nyelvi oktatás rendszere, amely biztosítja Ukrajna állampolgárainak az államnyelv kötelező elsajátítását, az anyanyelv (nemzetiségi nyelv), valamint legalább egy idegen nyelv megtanulását. Az oktatás tö-

rekszik az állampolgárok magas nyelvi kultúrájának kialakítására, az államnyelv és az ukrainai nemzeti kisebbségek nyelveinek tiszteletére nevel, továbbá a különböző nyelvek és kultúrák iránti toleranciára. (...)

A nemzeti kisebbségek számára biztosított a jog az anyanyelvi oktatáshoz, népi kultúrájuk megtartásához és fejlesztéséhez, támogatásához és az állam általi védelméhez. Azokban az iskolákban, ahol az oktatási nyelv a kisebbségek nyelve, az állam megteremti a feltételeket az államnyelv megfelelő szintű elsajátításához” (*Національна доктрина розвитку освіти*).

Az államnyelv oktatásának kötelező bevezetését követően néhány évig még átmeneti állapot jellemezte a helyzetet a magyar iskolákban. Nehezítette az államnyelv oktatásának bevezetését, hogy nem voltak megfelelő tanárok a tantárgy oktatásához. A megyében 2003-ig (tehát az ukrán függetlenség 12 évén át) nem képeztek olyan ukrán szakos tanárokat, akiket a nemzetiségi iskolákban való ukránoktatásra készítenek fel. (2003-ban az Ungvári Nemzeti Egyetem kezdte el az ilyen szakemberek képzését, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola pedig a 2004/2005. tanévtől kezdve ukrán–magyar szakpárt indított, ahol a magyar mint második szak garantálja, hogy a majdani pedagógus ismerje a tanulók anyanyelvét és kultúráját.)

A pedagógushíány ahhoz vezetett, hogy sok iskolában máig olyan (gyakran nem is nyelvszakos) tanárok oktatják az államnyelvet, akik beszélnek ugyan ukránul, de nem rendelkeznek szakirányú végzettséggel. Más iskolákban az orosz nyelv és irodalom szakos tanárok tértek át az ukrán nyelv tanítására. Olyan iskolák is vannak, ahol az Ungvári Nemzeti Egyetemen végzett ukránszakosok oktatják az ukránt, ám őket nem arra készítették fel, hogy nemzetiségi gyerekeket tanítsanak, hanem arra, hogy ukrán anyanyelvűeknek anyanyelvként oktassák az ukránt. Sokan közülük nem is beszélnek a magyar nyelvet, ami jelentősen megnehezíti munkájukat (Reiplik-Horváth 2002, Póhán 1999, 2003: 52, Karmacs 2003, Milován 2002).

A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlásokban a kisebbségi oktatásról szóló részben ez olvasható: „A kisebbségi nyelvet iskolai tantárgyként, a tanterv szerves részeként kell oktatni. Az állam hivatalos nyelvét is közös iskolai tantárgyként kell oktatni; leginkább olyan – mindkét nyelvet ismerő – tanárokat bízni, akik jól ismerik a gyermekek kulturális és nyelvi hátterét” (12. pont, 7. oldal). Vagyis a magyar tannyelvű iskolákban olyan tanárokat van szükség, akik magyar–ukrán kétanyelvűek, és úgy tudják oktatni az államnyelvet, hogy ismerik a kisebbség nyelvét, kultúráját. Ezen a téren vannak még feladatai az államnak; ezt a kárpátaljai megyei oktatási főosztály egyik munkatársa is elismeri, s a megoldandó problémák között kiemelten foglalkozik a képzett szaktanárok és a tankönyvek hiányával (lásd Gulpa 2000: 189; erről lásd még

Póhán 2003). További súlyos gondot okozott ugyanis az államnyelv oktatásában a megfelelő tankönyvek hiánya. A szovjet korszakban nem készült olyan ukránnyelv-tankönyv, amelyet a magyar iskolák számára írtak. Az első ilyen tankönyvekre évekig kellett várni, ám ezek megjelenése egy lényeges módszertani problémára mutatott rá. A tankönyveket és a tanterveket ugyanis nem olyan pedagógusok állították össze, akik ismerik a kárpátaljai magyarok helyzetét. Az *ukrán nyelv* ugyanis mint tantárgy azonos néven szerepel ugyan az ukrán és a magyar tantervű iskolák órarendjében, de mást jelent az egyik és mást a másik iskolában. Az első esetben a tanulók már meglévő anyanyelvi tudással jönnek az iskolába, így az ukrán nyelvi (esetükben anyanyelvi) nevelés pedagógiai célja az írni és olvasni tudás megtanítása mellett a gyerekek anyanyelvi ismereteinek, műveltségének fejlesztése, a standard nyelvváltozat normáinak a tudatosítása, az idegen nyelvek oktatásának megalapozása. A második esetben viszont a fő cél az, hogy az ukránul nem beszélő iskolások elsajátítsák az államnyelvet, és kommunikálni tudjanak ezen a nyelven. Ha a célok különbözőségéből indulunk ki, világos, hogy nem alkalmazhatunk azonos módszereket az ukrán és a magyar tantervű iskolákban az *ukrán nyelv* című tantárgy oktatása során.

Mivel a kisebbségi iskolákban az államnyelv elsajátítása az elsődleges cél, arra kell fektetni a hangsúlyt, hogy a gyerekek megtanuljanak érteni, beszélni, írni és olvasni ukránul, tudják használni ezt a nyelvet a társadalmi élet különböző területein. A négy nyelvi készség (beszédértés, beszédletréhozás, olvasás és írás) alapvető elsajátítása tehát a fő cél. Vagyis nem a grammatika oktatására kell sok időt fordítani, hanem arra, hogy a gyerekek minél előbb és minél magasabb szinten értsék az ukrán nyelvet, és minél magasabb szinten tudjanak beszélni, kommunikálni az államnyelven. Ezzel szemben a magyar iskolákban használt tankönyvek túlzottan grammatika-központúak, a nyelvtani ismeretek elsajátítására fektetik a hangsúlyt (lásd pl. Póhán 2003). Így előfordul, hogy a magyar iskolák tanulói fel tudják ukránul sorolni az államnyelv szófaji rendszerét, ám nem tudnak ukránul kenyeret kérni a boltban vagy képtelenek elmondani panaszukat a magyarul nem értő orvosnak.

Az ukrán és a magyar iskolákban tehát nem azonos az ukrán nyelv mint tantárgy oktatásának célja. Ebből fakadóan a nyelv oktatásának módszereiben is különbségeknek kell lenniük. A magyar tantervű iskolákban nem lehet úgy oktatni az államnyelvet, mintha az a tanulók anyanyelve lenne. Sokkal inkább államnyelvként vagy környezeti nyelvként, a tanulók anyanyelvi és idegen nyelvi ismeretire alapozva, az idegennyelv-oktatás módszertana szerint kellene oktatni az ukrán nyelvet a magyar iskolákban, hiszen az iskolába kerülő magyar anyanyelvi gyermekek túlnyomó többsége az iskolába lépve egyáltalán nem beszél ukránul.

Ha pedig a célok és a módszerek különböznek, egyértelmű, hogy a követelményeknek sem szabad azonosaknak lenniük. Nem támaszthatunk azonos követelményeket azokkal szemben, akik anyanyelvként beszélték az ukránt már akkor, amikor az iskolába kerültek, és azokkal, akik csak az iskolában kezdtek ismerkedni ezzel a nyelvvel. Mindez azt jelenti, hogy amikor azonos követelmények, de gyökeresen eltérő körülmények mellett egyforma teljesítményt várunk el a 9. és a 11. osztály végén a kibocsátó vizsgákon, valamint a felvételi vizsgákon az ukrán tannyelvű és a magyar tannyelvű iskolákban végzett tanulóktól ukrán nyelvből, akkor nem biztosítjuk a többség és a kisebbség esélyegyenlőségét. Ez pedig a nemzetközi nyelvi emberi jogok alapján nyelvi alapú diszkrimináció, más néven: lingvicizmus (Skutnabb-Kangas 1997).

Nem ugyanazt jelenti tehát az ukrán nyelv mint iskolai tantárgy az ukrán tannyelvű és a magyar tannyelvű iskolákban: más a kiindulási helyzet, különbözőek a pedagógiai és társadalmi célok, mások a követelmények, ebből következően pedig a módszereknek is másoknak kellene lenniük (lásd Kontra-Szilágyi 2002). John Baugh, neves amerikai nyelvész szerint például az államnyelvnek (második nyelvnek) az anyanyelvi módszertan szerinti oktatása pedagógiai műhiba (lásd Baugh 1999).

Nem véletlen, hogy Ukrajna Pedagógiai Akadémiájának egyik tudományos munkatársa a következőkben látja az ukrán nyelv oktatásának fő problémáit a magyar tannyelvű iskolákban:

- a) kevés az államnyelv oktatására, s ezen belül főként a beszédkészség fejlesztésére meghatározott óraszám;
- b) nem megfelelőek a tantervek és a tankönyvek, amennyiben azok az elméleti anyag, a grammatikai ismeretek elsajátítását helyezik előtérbe;
- c) sok iskolában hiányoznak a megfelelően képzett ukránszakos tanárok (vö. Póhán 2003).

Nehezíti továbbá az államnyelv megtanulását a magyarok számára az is, hogy nincsenek iskolai és egyéb ukrán–magyar és magyar–ukrán szótárak. Magyarországon és Ukrajnában is megjelentek vagy kiadás alatt állnak különböző ukrán–magyar és magyar–ukrán szótárak (pl. Udvari szerk. 2000a, 2000b), de konkrét iskolai szótár mindmáig nem jelent meg. Hiánypótlónak, de nem megoldásnak tekinthető a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola által kiadott kisszótár (Margitics 2001), valamint további két kiadvány (Palkó–Palkó 1997, Lizanec szerk. 2001), amelyeket azonban tovább kellene fejleszteni.

Azok a kárpátaljai magyarok tehát, akik magyar többségű településen élnek, jelenleg nem tanulhatnak meg megfelelő szinten ukránul az iskolában. Azok a magyarok pedig, akik nem magyar többségű településen élnek, az utcán, a nyelvi környezetüktől megtanulják az ukrán nyelvet, de annak nem

a standard változatát, hanem a helyi nyelvjárást. Az iskolában azonban a standard változat elsajátíttatása a cél, így ezek a gyermekek sem számíthatnak jelentős sikerekre az ukránnyelv-órákon.

Az ukrán nyelv oktatásának módszertani kérdéseinél maradva azt is meg kell jegyeznünk, hogy a magyar tannyelvű iskolák esetében egy újabb módszertani probléma is felmerül. A magyar iskolákban nem használhatók azoknak a tankönyveknek a fordításai, adaptációi, amelyeket az orosz, a belorusz, a lengyel vagy a román iskolák számára készítettek. Az említett nyelvek ugyanis genetikailag és tipológiailag is közelebbi vagy távolabbi rokon nyelvei az ukránnak, a magyar viszont mindkét tekintetben különböző nyelv (az említett indoeurópai nyelvekkel szemben a magyar genetikailag az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartozik; tipológiailag a fenti nyelvek flektálók, a magyar ellenben agglutináló). A magyar iskolák számára készített tankönyvekben és tantervekben külön figyelmet kell fordítani a magyar és az ukrán nyelv tipológiai különbségeire, grammatikai kategóriáinak eltéréseire, hangállományának különbözőségeire, valamint arra, hogy az ukrán és a magyar szóképlet sokkal messzebb áll egymástól, mint például az ukrán és orosz nyelv szóképlete (vö. Kolyádzsin 2004). Sokkal könnyebb egy közeli rokon nyelvet elsajátítani, mint egy olyan nyelvet, amely nagyon sokban eltér a tanuló anyanyelvétől.

Említettük, hogy az ukrán nyelvből tett iskolai kibocsátó vizsgákon nem lehet azonos követelményeket támasztani az ukrán és a magyar tannyelvű iskolásokkal szemben, mert az diszkrimináció. Az is hátrányos megkülönböztetés továbbá, hogy a magyar tannyelvű iskolában érettségizett felvételizőknek ukrán nyelven és ukrán nyelvből kell felvételi vizsgát tenniük a felsőoktatási intézményekben. 2002-ig Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma *kivételesen* minden évben engedélyezte a magyar iskolát végzetteknek azt, hogy magyar nyelven felvételizzenek az Ungvári Nemzeti Egyetemre, de a kivételes engedély nem jelent törvényes garanciát, és nem jelenti azt, hogy a kérdés megoldódott. Ezt jelzi, hogy 2003-ban és 2004-ben a magyar tannyelvű iskolákból érkező felvételizők csak a felvételi tesztlapokon szereplő kérdések 80%-át kaphatták meg magyar fordításban², a maradék 20%-ot csak ukránul (lásd Kárpáti Igaz Szó 2004. június 17., 1. lap, Kárpátalja 2004. június 18., 6. lap), továbbá a jelentkezőknek kötelezően részt kell venniük egy felvételi beszélgetésen is ukrán nyelvből. Az ukrán nyelv oktatásának helyzetét ismerve nyilvánvaló, hogy a kisebbségi jelentkezők esélyegyenlőségéről ilyen körülmények között szó sem lehet. Ez pedig nyelvi alapon történő olyan megkülönböztetés, amely politikailag és gazdaságilag egyaránt sújtja a kisebbségeket, hiszen a fent ismertetett felvételi rendszer szinte csak arra nyújt esélyt a magyar iskolában érettségizők számára, hogy

önköltséges alapon nyerjenek felvételt az állami felsőoktatási intézményekbe. Ez pedig fokozatosan ássa alá az anyanyelvi oktatási rendszer tekintélyét, valamint súlyos anyagi terheket ró a közösségre (lásd Csernicskó 1998b, 1999).

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1353. számú ajánlása a kisebbségek felsőoktatásban való részvételéről 6. Cikkelyének vi. bekezdése így szól: „a kisebbségi csoportokból érkező hallgatóknak lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a felsőoktatásba való belépéshez szükséges felvételi vizsgáikat anyanyelvükön tegyék le”. Ukrajna tagja az ET-nek. Itt jegyezzük meg, hogy a nem állami II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola minden felvételiző számára lehetővé teszi, hogy saját anyanyelvén tegye le a felvételi vizsgáikat. Az ukrán anyanyelvű felvételizők tehát természetesen ukránul vizsgázhatnak.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy bár a nyelvtörvény 2. cikkelye és a nemzeti oktatás fejlesztési koncepciója szerint az állam biztosítja az ukrán nyelv elsajátításához szükséges feltételeket, Ukrajna a függetlenség eddigi 13 éve alatt sem tett meg mindent annak érdekében, hogy a kárpátaljai magyarok anyanyelvük megőrzése mellett megfelelő szinten elsajátítsák az államnyelvet (lásd még Csernicskó 2004). A nyelvi emberi jogok nemzetközi szakértői (Phillipson–Rannut–Skutnabb–Kangas 1994) szerint az alapvető nyelvi emberi jogoknak része az állam hivatalos nyelve megtanulásának joga is. A nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó hágai ajánlásban is az áll (12. cikkely), hogy a hivatalos államnyelvet tantárgyként kell oktatni a kisebbségi tanulók számára, lehetőleg kétnyelvű (a kisebbségi nyelvet is beszélő) tanárok által.

Az, hogy az ukrán állam függetlensége 13 éve alatt sem teremtette meg a feltételeket kisebbségi polgárai számára az ukrán nyelv elsajátításához, akár a kárpátaljai magyar közösség elszigetelését is szolgálhatja. Az államnyelv oktatásának jelenlegi körülményei az ún. *szegregációs oktatási modellre* emlékeztetnek. A szegregációs oktatási modell kisebbségekkel szembeni alkalmazásának lényege, hogy az oktatás a kisebbség nyelvén folyik, és nem, vagy csak nagyon alacsony határfokon oktatják a többségi nyelvet a kisebbség szegregálásának, elszigetelésének, esélyegyenlőségének megvonása céljából (vö. Göncz 1995: 68, 1999, Skutnabb–Kangas 1997; lásd még Csernicskó 1998a: 169–170, Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001: 72–115, Csernicskó szerk. 2003: 50–51). Ezt a módszert alkalmazták például sokáig a Dél-afrikai Köztársaságban az apartheid-rendszer idején a fekete lakosság esélyegyenlőtlenségének fenntartására és újratermelésére.

Talán nem véletlenül hiányoznak a feltételek az államnyelv elsajátításához a kárpátaljai magyar iskolákban. Szlovákiai magyar nyelvészek a következő következtetésekre jutottak saját országuk oktatáspolitikája kapcsán: „A beolvasztó célú politikának nem érdeke, hogy az anyanyelvű iskolában tanuló diákok jól

elsajátítsák a többségi nyelvet, ezért nem törekszenek a korszerű módszerek bevezetésére. Az idegen nyelvek oktatásában természetes, hogy a tanulókat nyelvtudásuk alapján sorolják a kezdő, haladó stb. csoportokba, s minden csoport más program szerint halad, más tankönyveket használ. Nem tudunk arról, hogy ilyenfajta differenciálás a kisebbségi oktatásban megjelenne – és pedig sem a többségi, sem pedig az anyanyelv vonatkozásában” (Lanstyák–Simon–Szabó Mihály 1999: 91). Azaz Szlovákiában – akárcsak Ukrajnában, de például Romániában is – az állami oktatáspolitikai a kisebbségeket általában homogén tömbként kezeli, és nem tesz különbséget sem az egyes kisebbségek, sem pedig az egyes közösségekben belül az eltérő nyelvismerettel rendelkező, eltérő társadalmi, nyelvi és demográfiai körülmények között élő csoportok között.

A lingvicitizmus megnyilvánulásaként kell értelmeznünk azt is, hogy miközben a nemzetiségeknek nincsenek meg a lehetőségei az államnyelv elsajátítására, számos állás, beosztás betöltését az ukrán nyelv megfelelő szintű ismeretéhez kötik. Az alkotmány rögzíti például, hogy Ukrajna elnökévé (egy sor más követelmény mellett) csak olyan személy választható, aki beszéli az államnyelvet (103. cikkely); az alkotmány 127. cikkelye értelmében bírói tisztségre a minősítő bizottság csak olyan ukrán állampolgárt javasolhat, aki huszonöt évesnél nem fiatalabb, felsőfokú jogi végzettséggel, legalább hároméves jogi gyakorlattal rendelkezik, minimum tíz éve Ukrajnában él, és *beszéli az államnyelvet*; az 1997-ben elfogadott ukrain választási törvény szerint Ukrajnában képviselő lehet az az ukrán állampolgár, aki betöltötte 21. életévét, legalább öt éve folyamatosan az országban él és *tökéletesen beszéli az államnyelvet*; a felsőoktatásról szóló 2002. évi törvény 39. cikkelye szerint Ukrajnában egyetemi és főiskolai rektor csak az lehet, aki *szabadon beszél ukránul* stb. Ezek a rendelkezések azonban ellentmondanak a nyelvtörvény 6. cikkelyének:

„6. cikkely. A tisztségviselő személyek kötelesek ismerni a szervek és szervezetek által használt nyelvet

Az állami, párt- és társadalmi szervek, intézmények és szervezetek tisztségviselő személyeinek ismerniük kell az ukrán és orosz nyelvet, szükség esetén pedig más nemzeti nyelveket, olyan mértékben, amely hivatali teendőik ellátásához szükséges.

Az ukrán vagy orosz nyelv ismeretének hiánya nem ok arra, hogy az állampolgárt visszautasítsák a munkába való felvételkor. A munkába való felvétel után a tisztségviselő személy köteles olyan mértékben elsajátítani a szervben, vagy szervezetnél használatos nyelvet, amely hivatali teendőinek ellátásához szükséges.” (Az alkotmány magasabb rendű a törvényeknél, de a választási és felsőoktatási törvény nem.)

Ha elfogadjuk azt a tényt, hogy mindenkinek van anyanyelve, és természetesen tartjuk: a) az anyanyelv és b) az államnyelv iskolai tantárgyként való tanulásának jogát, akkor észre kell vennünk: az ukrán anyanyelvű tanulók esetében az *ukrán nyelv és irodalom* tantárgy lefedi az a) és b) pontban megjelölt jogot, a magyar (és más kisebbségi) tanulóknál ellenben az a) pontnak a *magyar nyelv és irodalom*, a b)-nek pedig az *ukrán nyelv és irodalom* tantárgy felel meg. Ez azt jelenti, hogy az ukrainai ukrán és magyar anyanyelvű tanulók iskolai terhelése eltér egymástól: amíg az ukrán anyanyelvű gyermek pihen, játszik vagy épp az egyetemi felvételre készül, magyar kortársa az államnyelv elsajátításán fáradozik. Nagy luxus tehát, hogy bár sok időt, energiát és pénzt fektetünk az államnyelv elsajátításába, a jelenlegi körülmények között mégsem tanulhatjuk meg megfelelő szinten az ukrán nyelvet; ebből pedig a későbbiekben számos hátránya származhat a magyar anyanyelvű ukrán állampolgároknak.

Kontra Miklós és Szilágyi N. Sándor a romániai magyarok államnyelvi oktatása kapcsán írják az alábbiakat: „A Hágai Ajánlások kimondják, hogy 'a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek felelőssége integrálódni a szélesebb társadalmi közösségbe a hivatalos nyelv kellő mértékű elsajátítása által'. Ennek az ajánlásnak van egy fontos nyelvpedagógiai implikációja: a második nyelv (az államnyelv) elsajátításának kötelessége azzal a lehetőséggel vagy joggal kell járjon, hogy a tanuló a második nyelvet második nyelvként tanulhassa. Meg vagyunk győződve arról, hogy a második nyelv második nyelvként való tanulásának joga fontos jog. Ha ugyanis a második nyelvet tanulóknak ezt a nyelvet úgy tanítják, mintha anyanyelvük lenne – figyelmen kívül hagyva azt, hogy L2 tanulóknak az L1³ tanulókéthől lényegesen eltérő tananyagokra és módszerekre van szükségük –, akkor ennek pedagógiai következménye csak az lehet, hogy az L2-t nem sajátítják el kellő mértékben a tanulók. Tulajdonképp a második nyelvnek anyanyelvként való tanítása *pedagógiai műhiba*⁴ (l. Baugh 1999). Az ilyen pedagógiai műhibák társadalmi konfliktusokat gerjesztenek” (Kontra–Szilágyi 2002: 7–8).

Vegyük észre: bár az idézet a romániai magyarokról szól, kísérteties a hasonlóság a mi esetünkkel. Ha tehát Ukrajna nem akarja megsérteni a nemzetközi nyelvi emberi jogokat, ha nem kívánja tovább fenntartani a nyelvi alapon történő hátrányos megkülönböztetést, ha nem törekszik társadalmi konfliktusok gerjesztésére, és ha azt szeretné, hogy a területén élő magyar kisebbség valóban elsajátítsa az államnyelvet, akkor számos sürgős teendője van:

1. El kell ismerniük a politikusoknak és az oktatáspolitikai szakembereknek, hogy nem azonosak az ukrán nyelv mint tantárgy oktatásának pedagógiai és társadalmi céljai a többségi és a kisebbségi iskolákban.

2. Ebből kiindulva más módszertan szerint kell oktatni a kisebbségi, mint a többségi tanulókat.
3. Nem lehet azonos követelményeket támasztani az órákon, a kibocsátó és felvételi vizsgákon az ukrán és a kisebbségi tannyelvű iskolába járó tanulókkal szemben. A jelenleg fennálló diszkriminatív rendszert, amely sérti a kisebbségi polgárok nyelvi emberi jogait, meg kell szüntetni.
4. A fenti módszertani elvek alapján az egyes kisebbségek helyzetét, illetve anyanyelvének rendszerét figyelembe véve ki kell dolgozni azokat a tanterveket és tankönyveket, amelyeket a nemzetiségi iskolákban használni lehet, tekintettel az egyes kisebbségek helyzetére, anyanyelvének genetikai és tipológiai sajátosságaira.
5. Az egyes kisebbségi közösségek eltérő helyzetének, lehetőségeinek és igényeinek figyelembe vétele mellett az alkalmazott nyelvvoktatási módszerek megválasztása során különbséget kell tenni az egyes közösségekben belül meglévő, eltérő nyelvtudású és háttérű csoportok között is.
6. Államilag támogatni kell olyan ukránszakos pedagógusok képzését, akik a nemzetiségi iskolákban fogják oktatni az ukrán nyelvet.
7. Állami támogatással össze kell állítani egy bizottságot, amely részt vesz egy iskolai ukrán–magyar és magyar–ukrán szótár kidolgozásában.

Jegyzet

¹ A kárpátaljai magyarok demográfiai helyzetéről lásd pl. a jelen kötetben szereplő első tanulmányt, illetve az abban hivatkozott munkákat.

² A tesztek ezen részének fordítását sem az állam vagy az egyetem szorgalmazta és végezte el, hanem a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ).

³ Az L1 és az L2 rövidítés az angol *language* szóból ered. Az L1 az első nyelvet (anyanyelvet), az L2 a második nyelvet jelöli.

⁴ A dőlt betűs rész a szerzők eredeti kiemelése.

Irodalom

- A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánya (Alaptörvénye).* Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1977.
- A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja.* Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1986.
- Balla D. Károly 1993. *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia.* Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó.
- Baugh, John 1999. *Out of the Mouths of Slaves: African American Language and Educational Malpractice.* Austin: University of Texas Press.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika.* Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

- Csernicskó István 1998a. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 1998b. Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio* 1998/1: 5–48.
- Csernicskó István 1999. Egy jelenség és ami mögötte van: az ukrán nyelv és a kárpátaljai magyarság. *UngBereg* 1999: 88–102.
- Csernicskó István 2004. Egy megoldatlan probléma: az államnyelv oktatása a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. In: Huszti Ilona szerk. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*, 113–123. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, PoliPrint.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Göncz Lajos 1995. A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. In: Kassai Ilona szerk. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 65–81. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Gulpa, L. (Гульпа Л.) 2000. Особливості розвитку шкільництва національних меншин у Закарпатській області. In: Horváth Katalin – Fábíán Miroszláva szerk. *Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця*, 186–192. Ужгород: Ужгородський державний університет.
- Hazanarov, K. H. (Хазанаров, К. Х.) 1982. *Решение национально-языковой проблемы в СССР*. Москва: Издательство политической литературы.
- Iszajev, M. I. (Исаев, М. И.) 1982. *Социолінгвістическіе проблемы языков народов СССР: Вопросы языкового планирования и языкового строительства*. Москва.
- Karmacsí Zoltán (Кормочі Золтан) 2003. Stan викладання української мови з угорською мовою навчання в Закарпатській області. In: *Молодь, освіта і культурна самосвідомість*, 178–180. Київ: Видавництво Європейського університету.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kolyádzsin Natália (Коляджин Наталія) 2004. Про специфіку організації навчання української мови в угорськомовних школах. *Acta Beregsiensis* Vol. III: 76–81.
- Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. *Magyarok és nyelvtörvények*, 3–10. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Lanstyák István – Simon Szabolcs – Szabó Mihály Gizella 1999. Nyelvpolitika a kisebbségek oktatásában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1999/1: 89–98.
- Lizanec, Petro 1994. Українська мова в угорськомовних школах Закарпаття та в Угорщині. *Acta Hungarica* III: 125–130.
- Lizanec, Petro szerk. 2001. *Magyar–ukrán szótár*. Ungvár: IVA Kiadó.
- Margitics Katalin (Маргітіч, К. І.) 2001. *Методичні рекомендації по розвитку зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання (Módszertani ajánlások az ukrán nyelvi beszédkészség fejlesztéséhez a magyar tannyelvű iskolákban)*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Miller, J. 1994. Commonwealth of Independent States (CIS). In: R. E. Asher et al eds. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, 613–614. Oxford, New York, Seoul, Tokyo: Pergamon Press.
- Milován Andrea 2002. Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban. *Kisebbségkutatás* 2002/4: 984–989.
- Palkó István – Palkó Gyula 1997. *Magyar–Ukrán, Ukrán–Magyar kissoztár*. Ungvár: Tárogató Könyvek.

- Phillipson, Robert – Rannut, Mart – Skutnabb-Kangas, Tove 1994. Introduction. In: Skutnabb-Kangas, T. – Phillipson, R. eds. *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*, 1–22. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Póhán, K. (Повхан К.) 1999. Державна мова в школах національних меншин. *Українська мова і література в школі* 1999/4: 55–57.
- Póhán, K. (Повхан К.) 2003. Проблеми і перспективи навчання державної мови учнів-угорців. *Українська мова і література в школі* 2003/8: 52–55.
- Reiplik-Horváth Zsuzsanna (Райплик-Горват Жужанна) 2002. Особливості вивчення державної мови у школах з угорською мовою навчання на Закарпатті. In: *Молодь, освіта і культурна самосвідомість*, 177–179. Київ: Видавництво Європейського університету.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Solchanyk, Roman 1985. Language Politics in the Ukraine. In: Krindler, Isabelle T. eds. *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages. Their Past, Present and Future*, 57–105. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Udvari István szerk. 2000a. *Ukrán–Magyar szótári adatbázis III. Л–О*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Udvari István szerk. 2000b. *Ukrán–Magyar szótári adattár VI. Ф–Я*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Weinreich, Uriel 1953. The Russification of Soviet minority languages. *Problems of communism* 1953/2: 46–57.
- Національна доктрина розвитку освіти*. Київ, 2000.

III. A magyar nyelv határon inneni és túli változatai

Gondolatok a nyelvi egységről és a nyelvi változatosságról¹

Csernicskó István

Elöljáróban

Ahogy időről időre felvetődik a kérdés: hány magyar irodalom van, úgy a magyar nyelv egysége kapcsán is számtalanszor fogalmazódott meg: hány magyar nyelv van (lásd pl. Kontra 1993, Kemény 1993). Irodalom és nyelv egysége, összefüggése ezen a téren is megmutatkozik. Amin nem is csodálkozhatunk, hiszen tudjuk: a magyar közgondolkodás az irodalmat (s ezzel kapcsolatban a magyar irodalomtudományt) és a nyelvet (a magyar nyelvészetet) egyaránt nemzetinek tartja. Költőinket, íróinkat gyakran illetik váteszként, sámánként, szószólóként, nyelvészeinktől pedig rendszerint azt várja el a köz, hogy őrkdjenek nemzetünk egyik legfőbb szimbólumának, anyanyelvünknek a megörzésén és tisztaságán. Amikor felmerül az a kérdés, hogy egységes-e nyelvünk és irodalmunk, általában költői a felvetés: a válasz többnyire igen. A kérdező saját mellének szegezve a kérdést rendszerint igenlő válaszával a nemzeti egységre mond igent. A nyelvi és irodalmi egység problémája ily módon sokszor nem mint szakmai kérdés merül fel, amelyen vitatkozni lehet, amelyen el lehet és kell gondolkodni, hanem mint hitvallás a határoktól szétszabdalt magyar nemzet egységéről. Ezt pedig nem illik, és talán nem is célszerű megkérdőjelezni.²

A magyar irodalom és nyelv egysége kérdéskörének összefonódása kapcsán a nyelvi egység vagy különbözőség gondolata köré építem az alábbi írást.

Egy magyar nyelv van, mégpedig az, amelyik... Melyik is?

A második világháború és a rendszerváltás kezdete közötti időszakban (közel 50 évig) a magyarországi közvélemény nem sok információhoz jutott a határon túl élő magyarokról, így arról sem, hogy a környező országokban milliók beszélnek és írnak magyarul. Ez az elzárttság megtette hatását. A legtöbb határon túli magyarnak van legalább egy története arról, hogyan csodálkoztak rá Magyarországon, milyen szépen beszél magyarul, vagy arról, hogyan románították, szlovákozták, ukránozták stb. le annak ellenére, hogy ékes magyarsággal szólalt meg. Arról is sokat mesélhetnénk ugyanakkor, milyen sokan mondták nekünk, hogy mi, határon túliak beszéljük igazán szépen, archaikusan a magyar nyelvet, és mi

vagyunk az *igazi* magyarok, akik főállásban küzdünk magyarságunkért, nemzeti identitásunkért, anyanyelvünk megőrzéséért. Ezek a sztereotip történetek azért forognak közszájon, mert a magyarországi magyarok – beleértve a nemzeti elkötelezettségű értelmiségi réteg legnagyobb részét is – tájékozatlanok voltak, a sztereotípiákon kívül nem tudhattak szinte semmit sem rólunk.³ Az információhiány nem akadályozta azonban nemzettársainkat abban, hogy adandó alkalommal a segítségünkre siessenek. Amikor erre lehetőség nyílt, egyre több magyarországi kereste fel a határon túli régiókat, és egyre több kisebbségit hívtak meg különböző magyarországi fórumokra, fesztiválokra, rendezvényekre, amelyek egy része azzal foglalkozott, arról rendezett vitát, hogyan és mi módon lehetne segíteni kisebbségbe szakadt testvéreinken. A nemzetmentésből természetesen a hivatásos nemzetőrök, a magyar nyelv művelők sem maradhattak ki. Ám természetesen ők sem voltak mentesek a sztereotípiáktól, és ők sem rendelkeztek az átlagosnál több információval. Így hát nem is csodálkozhatunk azon, hogy úgy gondolták: mivel a kisebbségi sorba kényszerült magyarok nyelve hosszú évtizedekig nem részesült a magyar nyelv művelők gondoskodásában, eljött az ideje annak, hogy – a sokáig kertész nélkül maradt elvadult kerthez hasonlóan – kezelésbe vegyék a kisebbségi magyarok nyelvhasználatát, és kigyomlálják belőle mindazt, ami a többségi nyelvek nyomása révén „szennyezi”. A határon túli magyarok elé a magyarországi nyelvi eszményt vetítették példaként. Azt az eszményt, amelyet még ott sem sikerült (a nyelvészek, de nem a nyelv művelők azt is tudják: nem is sikerülhetett) senkinek sem elérnie. Mert milyen magyar nyelvet is kellett volna használnia minden magyarnak? Azt a magyar nyelvet, amelyet a művelt (magyarországi) magyarok használnak. De kik is a művelt magyarok, akiknek a nyelvi példáját követnünk kellene? Ezzel a problémával a *Nyelvművelő* kézikönyv (II: 334) sem boldogul: „Nyelvi normának az írott és beszélt nyelv használatának társadalmilag érvényes, helyesnek elismert szabályait, irányelveit, szokásait nevezzük” – olvashatjuk a vaskos kézikönyvben. Ha ezt a definíciót fogadjuk el, akkor helyes az, amit a többség annak tart. De mi, határon túli magyarok tudjuk: a kisebbségi magyarok többsége számos olyan nyelvi jelenséget használ anélkül, hogy felmerülne, helyes-e ez a forma, amelyeket a magyarországi nyelv művelés helytelennek tart.

Vagyis úgy tűnik, hogy a *Nyelvművelő* kézikönyv szerint a többség, a többség használata dönt abban, nyelviileg mi a helyes, ám a folytatás cáfolja ezt: „Nem mindenkinek, nem is a többségnek a nyelvszokása, a nyelvi ízlése, példája, hanem a nemzeti nyelv legfejlettebb formáját, a *művelt* köz- és az irodalmi nyelvet használók, a *nyelviileg iskolázottabbak, műveltebbek* nyelvhasználatára vált – a történelmi fejlődés során – követendő példává” (NyKk. II: 334; az én kiemeléseim).

Vagyis a nyelvileg iskolázottabbak és műveltebbek nyelvhasználata a perdöntő. De kik is azok, akik nyelvileg példaadók? Erre a kérdésre az alábbi választ adja (pontosabban nem adja) a kézikönyv:

Nem könnyű kérdés. Ki az, aki a helyesség alapjának tartott köznyelven beszél? Nyilván az, aki az igényes, művelt nyelvhasználat birtokában van. De ki van birtokában az igényes, művelt nyelvhasználatnak? Aki nem tájsházolásban, nem argóval, nem magyartalanul, hanem – köznyelven beszél. *Circulus vitiosus, amely látszólag megoldhatatlan*” (NyKk. II: 378).

Vagyis a magyarországi nyelvművelés olyasvalamit állít elérendő eszményként a határon túli magyar milliók elé, ami nem is létezik, amiről maga sem tudja, mi fán terem.

A nyelvművelés tanácstalansága és tájékozatlansága jól nyomon követhető abban az éles, sokszor indulatoktól sem mentes vitában is, ami a magyar nyelv egysége, a határon túli magyar nyelvváltozatok állapota kapcsán bontakozott ki. A két szembenálló tábor merőben ellentétes álláspontot képviselt. A nyelvművelők szerint minden magyar egy magyar nyelvet beszél (kellene beszélnie), és mindenkinek a nyelvi eszményhez kell igazítania saját nyelvhasználatát. Ezzel szemben a másik tábor képviselői úgy vélték: a határon túli magyar nyelvváltozatok nem véletlenül mások némileg, mint a magyarországiak, hiszen az országhatárokon kívül merőben más körülmények között használják nyelvüket, és a társadalmi, politikai, gazdasági és művelődési körülmények hatással vannak a nyelvre, nyelvhasználatra is. A kárpátaljai magyar nyelvészek, nyelvművelők egyik táborban sem kötelezték el magukat; mégpedig annál az egyszerű oknál fogva, hogy senki sem vett részt a polémiaiban (a vita anyagát összefoglalva lásd Kontra–Saly szerk. 1998).

Szilágyi N. Sándor, a kolozsvári egyetem nyelvésze a magyar nyelv egysége, a határon túli magyar nyelvváltozatok esetleges különfejlődése kapcsán az MTA-n *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban* címmel 2002. május 2-án tartott előadásában a következőket mondta:

„A nyelvet gyakran szoktuk egy élő szervezethez hasonlítani. Ebben persze sok minden sántít, az viszont helytálló benne, hogy bizonyos megkötésekkel rá is érvényesek az evolúció általános törvényszerűségei. Azok pedig azt mutatják, hogy ha egy élő szervezetnek megváltozik a környezete, akkor csak úgy tud fennmaradni, ha alkalmazkodik hozzá, ha olyan tulajdonságokat fejleszt ki, amelyek az új helyzetben lehetővé teszik a túlélést. Így egyazon fajon belül is több változat jöhet létre, és ez a változatosság nemhogy veszélyeztetné a faj egységét, hanem ellenkezőleg: az új körülmények között éppen ez teszi lehetővé a fennmaradását. Ha tehát a magyar nyelvnek 1918 után országonként egymástól némileg eltérő, a megváltozott körülményekhez is alkalmazkodó változatai alakul-

nak ki, abban én semmiképpen sem pusztulása előjelét, hanem éppen életképességének bizonyágát látom.”

Szilágyi azt is javasolta előadásában, hogy változtassunk a magyar nyelv történeti korszakolásán. A magyar nyelvtörténet periodizálásában kialakult hagyomány szerint ugyanis a kezdetektől a ma felé haladva a legutolsó nyelvtörténeti korszak az újmagyar kor. Ezt egyezményesen 1772-től számítjuk, és egyetértés van abban is, hogy ez a korszak napjainkig tart, tehát hogy ebben élünk ma is. Szilágyi N. Sándor szerint viszont „1918-cal kezdődően véget ért az a nyelvtörténeti korszak, mikor a magyar nyelvet a magyarországi magyar nyelvvel lehetett azonosítani. A nyelvész szakmában hosszú ideig elég nehezen tudtunk megbarátkozni ezzel a gondolattal, s a magyarországi nyelvváltozatra úgy tekintettünk, mint amelynek nemcsak földrajzi, hanem normatív értelemben is központi, sőt, hogy úgy mondjam, monopolhelyezete van. Ebből így talán még nem is lett volna nagy baj, de vulgárisabb megfogalmazásban ez már úgy szólt, hogy minden úgy van magyarul, ahogy Magyarországon használják, ha pedig valamit nem úgy használunk, az legalábbis kétséges, hogy egyáltalán magyarul van-e, de általában ennél csúnyábban is mondtuk” – véli Szilágyi.⁴

Ez a javaslat a magyar nyelv vonatkozásában nem más jelent, mint azt, hogy a határon túl beszélt és írott magyar nyelvváltozatokat nem tekinti a magyar nyelvészet deviáns vadhajtnak. Vagyis a magyar nyelv egységét úgy sikerült megőrizni, hogy végre elismertük a másságot, a különbözőség jogát.

Egy magyar nyelv van ugyan, de ti mégsem olyanok vagytok, mint mi

A rendszerváltozás után a magyarországi társadalom sok mindent tett azért, hogy pótolja mulasztásait: igyekezett bekapcsolni a magyarországi kulturális életbe a kisebbségbe szakadt értelmiségieket. Hamarosan ki is alakult egy-fajta kvótarendszer: minden jelentősebb fórumon képviselve illik lennie valamennyi nagyobb határon túli régiónak. Miközben folyt a vita a magyar nyelv egysége, többközpontúsága, a határon túli magyar nyelvváltozatok sajátos elemeinek elismerése körül, a nyelv művelők, nyelvvédők is mindent megtettek annak érdekében, hogy segítsék a kisebbségi magyarok nyelvi „felzárkózását”, hogy integrálják őket. Többek között azzal próbáltak segíteni, hogy a nagy hagyományokkal rendelkező magyarországi anyanyelvi versenyekbe bevonták a határon túli magyar iskolák tanulóit is. Ám ahogyan az már általában lenni szokott, egészen sajátos módon. Egy idő után ugyanis az anyanyelvi versenyek egy részén külön kategóriában versenyeztették a peremterületekről érkezőket, kialakítva ezzel a *határon túli magyar versenyző* fogalmát, mégpedig azzal az indoklással, hogy így nagyobb eséllyel in-

dulnak, több a sikerélményük. Az integrációból így lett szegregáció. Nyelv-művelőink nem azt a tanulságot vonták le a határon túli versenyzőknél a magyarországiakéhoz mérten esetleg gyengébb vagy más teljesítményéből, hogy mivel ezek a tanulók más környezetből érkeznek, talán célszerűbb lenne a követelmények kialakítása során ezt figyelembe venni, és így megteremteni az esélyegyenlőséget. Így maradtunk továbbra is csodabogarak, megjelölt különcök a magyarországiak szemében.

Vízumköteles nyelv?

Megtörtént az ÉKsz., a magyar értelmező kéziszótár felújítása.⁵ Ez természetes is, hiszen a szótáraknak az a sorsuk, hogy elavulnak: egyetlen szógyűjtemény sem képes követni a nyelv leggyorsabban változó részében, a szókészletben végbemenő folyamatokat. Az átdolgozás akkor kezdődött, amikor a magyar nyelvészek már tudták, elfogadták (a nyelv-művelők pedig úgysem fogják), hogy a külföldön beszélt és írott magyar nyelv szükségszerűen más, de se nem rosszabb, se nem jobb, mint a magyarországi. Ennek a szemléletváltásnak köszönhető, hogy az új reprezentatív kiadvány már nem csak a magyarországi magyar nyelv, hanem valóban a magyar nyelv értelmező szótára kívánt lenni. Ennek érdekében ugyanis az új kiadás már tartalmaz néhány olyan szót, szójelentést is, amelyek a magyarországi magyar nyelvhasználatban nem vagy másképp élnek, de a határon túli régiókban (vagy azok egyikében-másikában) igen. Ám itt is címkézve vannak a határon túli magyar szavak: minden egyes ilyen szó, szójelentés mellett ott van a „felségjel”: ezt a magyar nyelv szlovákiai, kárpátaljai vagy erdélyi változatában mondják így. Ahhoz hasonlatosan, mint ahogyan külön minősítés figyelmet veti a szótárhasználót arra, hogy az adott szó régies vagy nyelvjárási. Vagyis beengedtük ugyan a határon túli magyar szavakat is a magyar nyelv szótárába, de csak úgy, hogy megjelöltük őket. Úgy, mint a határátkelésnél az EU-bővítésből kimaradt nem magyar állampolgárságú magyarokat: beléphetnek, de csak ha bélyegzőt kapnak az útlevelekbe, illetve ha vízum díszleg az útiokmányukban.

Az értelmező kéziszótár határon túli magyar szavakkal, szójelentésekkel való bővítése ettől függetlenül jelentős nyelvészeti, nyelvszemléleti, sőt nyelvtörténeti esemény; egyértelmű jele annak, hogy igaza van Szilágyi N. Sándornak, amikor rögzíti a tényt: új nyelvtörténeti korszakot élünk 1918-tól.

Kiskapu, ami zárva van

Hosszas kerülővel bár, de mégis eljutottunk a vízumkérdéshez, ami – akár bevalljuk, akár nem – valamennyi vajdasági és kárpátaljai magyart érint ilyen vagy olyan módon és mértékben. A Magyarország (és Szlovákia, Szlovénia) európai integrációjával életbe lépett vízumkényszer bevezetése kapcsán felmerülő gazdasági kérdések mellett egy nyelvészben nyilván felvetődik az is: a rend-

szerváltást követően intenzívvé vált magyar–magyar kommunikáció nem sérül-e, nem válik-e nehezebbé a kapcsolattartás a vízumkötelezettség bevezetése után?

Ugyan, legyinthetnek erre a kisebbségi sirámra sokan: mit kell annyit nyavalyogni, hisz a kapcsolattartásra, az információ zavartalan áramlására kiválóan megfelelő eszköz a számítógép, az internet. És valóban: egyik kárpátjai magyar író, irodalomszervező tollából is olvashatunk arról, hogy kitárult a világ, percek alatt bárki elérhető, bármi letölthető a világháló segítségével (vö. Balla 2003). Tessék, itt az Internet-galaxis, ami kiskapuként, egyfajta kitörési pontként vízummentesen áll a kárpátjai magyar rendelkezésére. Am ha alaposabban végiggondoljuk a helyzetünket, rádöbbenünk: nemhogy az információs sztráda autópályadíját nem tudjuk megfizetni, de még járművünk sincs, amivel nekivághatnánk az útnak.

2001 végén a budapesti Nemzeti Ifjúságkutató Intézet öt határon túli kutató-intézzel közösen empirikus kérdőíves vizsgálatot végzett négy Kárpát-medencei ország magyarlakta régiója (Felvidék, Kárpátalja, Belső Erdély, Székelyföld és Vajdaság) 15 és 29 év közötti magyar fiataljainak helyzetéről (lásd Mozaik 2001). Összesen 4450 magyar fiatalot kérdeztek meg, s az adatok összehasonlítása során egyértelműen kiderült, hogy távközlési, informatikai téren a kárpátjai magyar fiatalok vannak a leginkább hátrányos helyzetben. A többi régióhoz mérten a kárpátjai magyar fiatalok körében a legalacsonyabb a számítógépet használók és az otthoni computerrel rendelkezők aránya, itt férnek hozzá a legkevesebben az internethez, de még a vezetékes és mobiltelefonnal bírók is Kárpátalján vannak a legkevesebben (vö. Csernicskó–Hires 2003: 61–62). Kárpátalja még az ukrainai átlagtól is messze elmarad a telefonvonalak és az internet-felhasználók terén.

A kutatásban Kárpátaljáról a LIMES Társadalomkutató Intézet vett részt. Az 500 főt megkérdező vizsgálat részletesebb adataiból az is kiderül, hol használhatja a számítógépet és az Internetet a kárpátjai magyar fiatalok túlnyomó többsége: fiataljaink legnagyobb része iskolai vagy egyéb közös gépet használ. Ugyanakkor a vizsgálati adatokból az is kiderül: még a 15 és 29 év közötti fiatalok esetében is igaz, hogy minél idősebb valaki Kárpátalján, annál kisebb az esélye annak, hogy használ számítógépet (vö. Csernicskó–Hires 2003: 61–62).

A kiskapu tehát a hétköznapi emberek előtt valójában zárva van.

Nyelvi gátak

Az európai felzárkózáshoz és az ukrainai társadalmi, gazdasági és politikai életben való sikeres részvételhez, de még az interneten való szörfözéshez sem árt, ha anyanyelvén kívül a kárpátjai magyarok anyanyelvük mellett beszélnek az államnyelvet és legalább egy nemzetközi világnyelvet is. Ám – amint arra számos vizsgálat adatai rámutatnak – a kárpátjai magyar közös-

ségen belül Kárpát-medencei összehasonlításban is alacsony mind az államnyelv, mind pedig az idegen nyelvek ismerete (lásd pl. Beregszászi 2004). Ebben nyilván jelentős szerepe van az iskolai ukránnyelv- és idegennyelv-oktatási módszereknek, körülményeknek.⁶

Összegzés helyett

A fentiekben néhány kiragadott gondolatot vetettem fel a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzete, nyelvi problémái, valamint a magyar nyelv és nemzet egysége kapcsán, jelezve: nyelv és társadalom szoros kapcsolata nem csupán a tankönyvekben, lexikonokban elcsépett közhely, hanem égető valóság.

Jegyzet

¹ Az írás a *Vízumköteles irodalom?* című virtuális (internetes) konferenciára készült *A kisebbségi nyelvváltozatok esete a hivatásos nemzetőrökkel, avagy: vízumköteles-e a nyelv (is)?* című „előadás” némileg átdolgozott változata (az eredetit lásd a <http://www.hhrf.org/ungparty> honlapon). Egy korábbi verzió a *Nyelvünk és Kultúránk* 2003/1. számában (44–49. oldal) jelent meg (lásd Csernicskó 2003).

² Nyelvészek, irodalmárok, laikus értelmiségiek és politikusok nyelvről való nézeteinek történeti beágyazottságú elemzésére lásd Bartha Csilla (1995) tanulmányát.

³ A határokon túli magyarokról szóló információk visszatartásában meghatározó szerepet játszott a kommunista államhatalom (vö. Bartha 1995, Csernicskó 1997, 1998: 17–19).

⁴ A magyar nyelvtörténet korszakainak hasonló megváltoztatásáról lásd még Kiss Jenő tanulmányát (Kiss 2003), valamint Kiss–Pusztai szerk. 2003:16–17.

⁵ A kéziszótár átdolgozásáról lásd a jelen kötet *Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára* című tanulmányát.

⁶ Erről lásd bővebben a kötet *Az ukrán nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi vonatkozások* című tanulmányát.

Irodalom

- Balla D. Károly 2003. Internet és identitás. *Kárpáti Igaz Szó* 2003. november 29.
- Bartha Csilla 1995. Néhány szó az illetékeségről. *Irodalmi Szemle* XXXVIII/2: 75–81.
- Beregszászi Anikó 2004. Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Ilona szerk. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*, 10–20. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, PoliPrint.
- Csernicskó István – Hires Kornélia 2003. Mi is kell a jó munkához? Munkaerő-piaci esély- és lehetőségnövelő tényezők Kárpátalján. In: Fábri István – Horváth Tamás szerk. *A magyar nyelvű oktatási intézmények munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében*, 57–67. Budapest: Márton Áron Szakkollégium, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, TLA Közép-Európai Tanulmányok Központja.
- Csernicskó István 1997. A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége. *Szívárvány* XVIII/2: 117–124.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2003. A kisebbségi nyelvváltozatok esete a hivatásos nemzetőrökkel. *Nyelvünk és Kultúránk* 2003/1: 44–49.

- Kemény Gábor 1993. Mi sem akarjuk „leválasztani” azt az ötmillió magyart. *Szivárvány* XIV/3: 123–130.
- Kiss Jenő 2003. A magyar nyelvtörténet korszakolásához. *Magyar Nyelv* XCIX/4: 385–393.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 1993. Hogyan válasszunk le ötmillió magyart a nemzet testéről? *Szivárvány* XIV/2: 123–130.
- Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris.
- NyKk. II. Grétsy László és Kovalovszky Miklós szerk. *Nyelvművelő kézikönyv* II. (1985). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szilágyi N. Sándor 2002. *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban*. Előadásként elhangzott 2002. május 2-án Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémián.

Különböző, mégis azonos

Néhány adat a magyarországi, kárpátaljai és más kisebbségi magyar nyelvváltozatok közötti hasonlóságokról és különbségekről

Csernicskó István

Közhely, hogy minden nyelv változatokban él, minden természetes emberi nyelv heterogén. A magyar nyelv sem kivétel ezen általános törvényszerűség alól. A trianoni békeszerződés után több államba került területeken beszélt és írott magyar nyelvváltozatok közötti eltéréseket felerősítette a politikai elzártság (ennek következményeiről lásd pl. P. Lakatos szerk. 2002, P. Lakatos–T. Károlyi 2002), ám a hasonlóságok, azonosságok aránya és jelentősége messze meghaladja a különbségeket. Az alábbiakban a kárpátaljai és a magyar nyelv különböző államokbeli változatai közötti hasonlóságokról, illetőleg különbségekről lesz szó.

Mivel a kárpátaljai magyarok többnyelvű környezetben élnek, illetőleg párhuzamosan több nyelvet is használnak kommunikációs céljaiknak megfelelően, a nyelvek érintkezése hatással van magyar nyelvhasználatukra. A nyelvek közötti érintkezés legszembetűnőbb hatása a szókölcsonzás (Haugen 1950, Trudgill 1997: 41). Ez a leginkább vizsgált területe a kárpátaljai magyar nyelvhasználatnak (vö. pl. Fodó 1973, Kótyuk 1973, Lizanec 1993, Borbély 2000 stb.). Számos ukrán, orosz nyelvből származó kölcsönszó él a helyi magyar nyelvhasználatban, mint például *bánka* (befőttesüveg), *blánka* (űrlap), *bulocska* (zsemle), *dohovor* (szerződés), *dovidka* (igazolás), *elektricska* (villanyvonat, a magyarországi HÉV-nek megfelelő helyközi vonatjárat), *gorszovet* (városi tanács), *grecska* (hajdínakása), *gripp* (influenza), *jászli* (bölcsőde), *kocsegár* (fűtő), *kraszovki* (edzőcipő), *kriska* (befőttesüveg fedele), *májka* (trikó, atléta), *ocseregy* (sor, sorban állás), *pácska* (csomag), *paszport* (személyazonossági igazolvány), *pedszovet* (tangentületi ülés), *práva* (jogosítvány), *prokuror* (ügyész), *provodnyik* (kalauz), *szágyik* (óvoda), *(med)szesztra* [egészségügyi] nővér), *szok* (gyümölcsle), *szoljárka* (gázolaj), *szosziszki* (virslí), *szprávka* (igazolás), *sztolova* (étkezde, kifőzde), *váfli* (ostya, nápolyi) stb. Ezekről a szavakról elmondható, hogy a kárpátaljai magyar közösség legnagyobb része által ismertek, a beszélt nyelvben gyakran előfordulnak, más régiókban viszont nem használatosak, és éppen ezért a helyi írott nyelvbe, szépirodalomba nem, vagy csak stílusesszöveggé kerül-

nek be, a nyelv művelőktől megbélyegzettek (vö. Kótyuk 1995: 8–9, Horváth 1991, 1998 stb.), s a beszélők által is rendszerint stigmatizáltak, így a választékosabb stílusváltozatokban kerülni is igyeksenek őket.

A kölcsönszavak mellett természetesen egyéb szókészletbeli eltérések is vannak. Például a *középiskola*, a *tanító* és a *terület* szó nem teljesen ugyanazt jelenti Kárpátalján, mint Magyarországon vagy a többi magyarlakta régióban. Az 1972-ben megjelent és aztán kilenc változatlan kiadást megért Magyar értelmező kéziszótár szerint például az említett szavak jelentése a következő:

középiskola fn Középfokú általános ismereteket, ill. szakképzettséget nyújtó, rendszerint egyetemi és főiskolai tanulmányokra is előkészítő iskola(típus).

tanító 3 [...] II. fn 1. Általános iskola alsó tagozatában – régen elemi iskolában – hivatásszerűen oktató személy, különösen férfi. | Erre képesített személy.

terület fn 1. Égitest, különösen a Föld felszínének valamely része. *Sík terület.* 2. Síkidom nagysága, ill. ennek mértéke. *A kör területe.* 3. Valamely hatóság, hivatal hatáskörébe tartozó földrajzi terület. *Az állami gazdaság területén.* 4. Tevékenység tere, köre. *A termelés területén (= a termelésben).*

Ha csak ezekből a jelentésekből indulunk ki, akkor a fenti három szó azon jelentései, amelyeket kárpátaljai magyarok százai, ezrei használnak nap mint nap, vajon nem részei a magyar nyelvnek? Szerencsére a Magyar értelmező kéziszótár új, 2003-ban megjelent átdolgozott kiadása már tartalmaz olyan szavakat, szójelentéseket is, amelyek Magyarországon nem ismertek. Az említett szavak értelmezése is kiegészült egy-egy plusz jelentéssel a kézi-szótár átdolgozott változatában:

középiskola <A kárp. m-ban:> alsó- és középfokú ismereteket nyújtó osztályokból álló iskola(típus); gimnázium és szakközépiskola.

tanító <A kárp. m-ban:> tanár.

terület <A kárp. m-ban:> megye (közigazgatási egység).

A sok évszázada tartó nyelvi érintkezésnek azonban a szókölcsonzésnél sokkal kevésbé szembetűnő, a szókészleten túlmutató hatásai is vannak. Ilyenek például az ún. gyakorisági eltérések, amikor (rendszerint a másodnyelv hatására) a kétnyelvű beszélők statisztikailag gyakrabban (vagy ritkábban) használnak bizonyos nyelvi elemeket (változatokat), mint egynyelvű társaik. *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatás során 144 kárpátaljai és 107 magyarországi magyar adatközlő töltött ki egy

nyelvhasználati kérdőívet, amelyben az alábbihoz hasonló feladatokat kellett megoldaniuk a megkérdezetteknek.

Karikázza be az (a)-t vagy a (b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

K_603. A repülőgépek megsértették Svájc ...

a) légterét

b) légi terét

K_612. Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy ... – mondta a háziasszony kedves mosollyal.

a) kávé

b) kávécska

A pontok helyére (ha szükségesnek érzi!), írjon egy odaillő végződést vagy szót!

K_626. Erzsi néninek fáj... a szív..., Kati néninek meg a láb... is fáj...

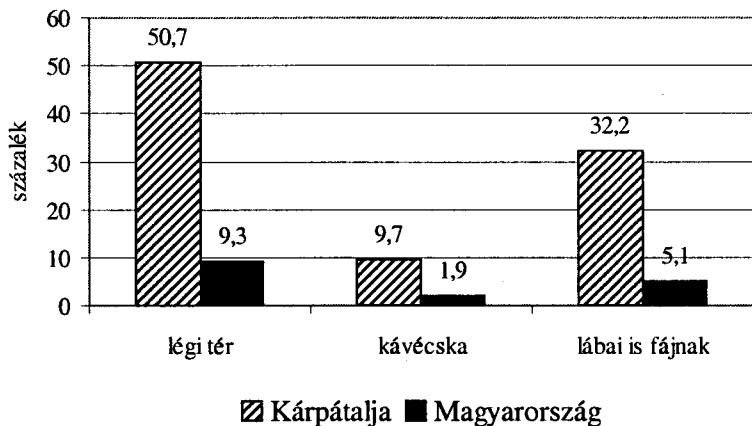
Kapott válaszok: a) lába is fáj

b) a lábai is fájnak

Valamennyi feladatban nyelvi változókat vizsgáltunk. A nyelvi változó olyan nyelvi egység, amelynek több megvalósulási formája van; ezek a változó változatai. A változó változatainak előfordulása nyelvi és/vagy társadalmi tényezőktől függ (Wardhaugh 1995: 122). Mindegyik feladatban két változat közül választhattak az adatközlők: az egyik standard, a másik kontaktushatás következtében létrejött változat. A vizsgált nyelvi változók a következők: analitikus szerkezet (K_603), kicsinyítő képző használata (K_612), valamint a főnevek egyes és többes száma (K_626). Közös tulajdonságuk, hogy egyik változatuk használatát a magyarral érintkező szláv nyelvek erősítik. A magyar például a szintetikus, az ukrán és az orosz ellenben az analitikus nyelvek közé tartozik; a szláv nyelvek egyik jellemző tulajdonságának tartják a kicsinyítő képzők gyakori használatát; a magyar és a környező szláv nyelvek közötti eltérések egyik jellegzetes példájának tekintik a főnevek egyes és többes számú használatában mutatkozó különbségeket: például a magyar a páros testrészeket egyes számban, a szláv nyelvek viszont többes számban nevezik meg. Mindezek alapján feltételeztük, hogy a kárpátaljai adatközlők a magyarországiaknál jelentősen magasabb arányban választják azokat a változatokat, amelyeket a kontaktusnyelvek is támogatnak: vagyis többen választják az analitikus szó szerkezetet az összetett szó helyett; magasabb arányban illesztik a kicsinyítő képzős szóalakot a mondatba; illetőleg többen használják a többes számú főnevet, mint a magyarországi kontrollcsoport tagjai.

Az eredmény az 1. ábrán látható: a kárpátaljai mintában valóban statisztikailag szignifikánsan magasabb arányban fordultak elő a kontaktusnyelv által támogatott változatok ($p < 0,01$; $f = 2$; khi-négyzet-próba: 47,4193; 6,3432; 25,5327).

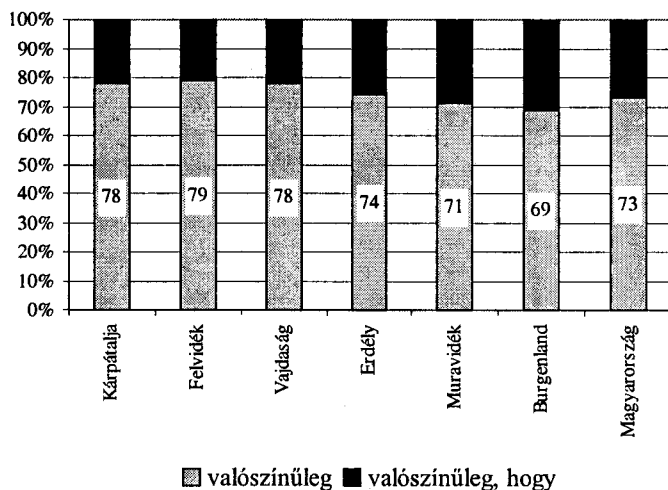
1. ábra. Kontaktushatásra visszavezethető változatok gyakorisága a kárpátaljai (N=144) és a magyarországi (N=107) mintában

Nincs ellenben számottevő eltérés Kárpátalja és az egyes kisebbségi régiók, valamint Magyarország között egy olyan változó változatainak megítélésben, amely nem vezethető vissza kontaktushatásra, vagyis amely független attól, hogy egy- vagy kétnyelvű magyarok használják. Amikor a vizsgálat során az adatközlőknek a *Valószínűleg külföldre fognak költözni* és a *Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni* mondatok közül kellett kiválasztaniuk azt, amelyik szerintük természetesebb, megközelítőleg azonos arányban választották a nem-standard *valószínűleg, hogy* változatot (lásd a 2. ábrát).

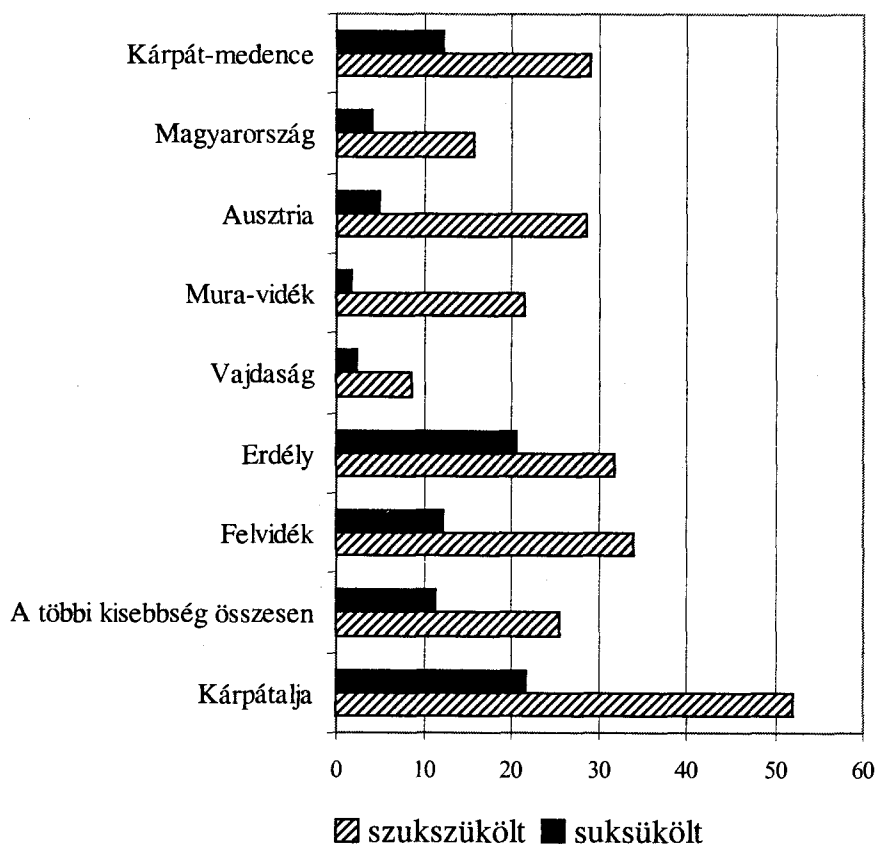
2. ábra. A standard *valószínűleg* és nem standard *valószínűleg, hogy* változatok aránya hét ország magyar adatközlői körében

Khi-négyzet-próba ($f=5$): 4,393, p = nem szignifikáns

Egyetemes változó (lásd Lanstyák–Szabó Mihály 1997), azaz országhatároktól függetlenül egyformán működik a *-t* és *-sz* végű igék kijelentő és felszólító módja egybeesésének (közismertebb nevén a suksükölésnek és a szukszükölésnek) a megítélése is a Kárpát-medencei magyarok körében. A 3. ábra tanúsága szerint Magyarországon és valamennyi kisebbségi régióban stigmatizáltabb a suksükölés, mint a szukszükölés, tehát a suksükölő változatoknál magasabb arányban fordulnak elő a szukszükölők (vö. Csernicskó 2002, Csernicskó szerk. 2003: 170–179, Kontra szerk. 2003: 139).

3. ábra. A nem standard suksükölő és szukszükölő változatok gyakorisága különböző régiókban a Kárpát-medencei kutatásban (N=846)

A Magyarországon kívül élő kisebbségi magyarokra nagyon gyakran mint homogén, egymástól semmiben sem különböző csoportra szokás tekinteni. A valóság azonban ennél sokkal bonyolultabb: nemcsak a különböző államokban élő magyar közösségek nyelvpolitikai és nyelvi helyzetében vannak eltérések,

de az egyes nyelvi változók változatainak megítélésében, használatában sem teljesen egységesek a kisebbségi nemzetrészek. Az alábbiakban erre hozunk fel néhány példát.

Ha alaposabban megnézzük a 3. ábrát, akkor nem csak azt láthatjuk, hogy valamennyi közösségben magasabb a szukszükölő változatok előfordulása. Azt is megfigyelhetjük, hogy az egyes régiókban nem egyforma a suksükölők (2%-tól 22%-ig) és a szukszükölők (9%-tól 52%-ig) aránya. Vagyis: a suksükölés és szukszükölés társadalmi megítélése azonos a Kárpát-medencei magyarok körében, ám abban már jelentős különbségek vannak az egyes régiók között, hogy az adatközlők mekkora hányada adott nem standard választ.

A 4. ábra hasonló elrendezést mutat: jelentős különbség figyelhető meg az egyes régiók között a tekintetben, hogy fontosnak tartották-e a *-nő* utótag kitételét a K_631, 632 és 633 feladatban.

A pontok helyére írjon egy odaillő foglalkozásnevet!

K_631. Anyám egy középiskolában tanít, őt tehát ...

Kapott válaszok: a) *tanár* b) *tanárnő*

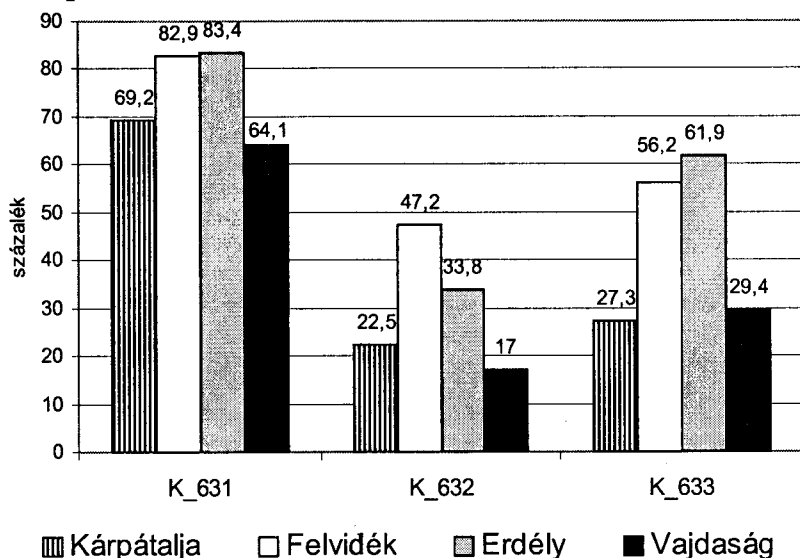
K_632. Tavaly kinevezték az iskola élére, most tehát már ... is.

Kapott válaszok: a) *igazgató* b) *igazgatónő*

K_633. Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a ...

Kapott válaszok: a) *fodrászom* b) *fodrásznőm*

4. ábra. A nem standard (-nő utótagos) változatok aránya a Kárpát-medencei kutatásban a feminizálás típusváltozónál

Az 5. ábra hasonló eltéréseket mutat öt ország adatközlői között a K_507, 605, 613 számú feladatoknál.

Az alábbi mondatok közül karikázza be az egyiket, azt, amelyiket természetesebbnek érzi!

K_507. (1) Unom már ezt a sok utazást busszal.

(2) Unom már ezt a sok buszozást.

Karikázza be az (a)-t vagy a (b)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

K_605. Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután ...

a) hegedűn játszott

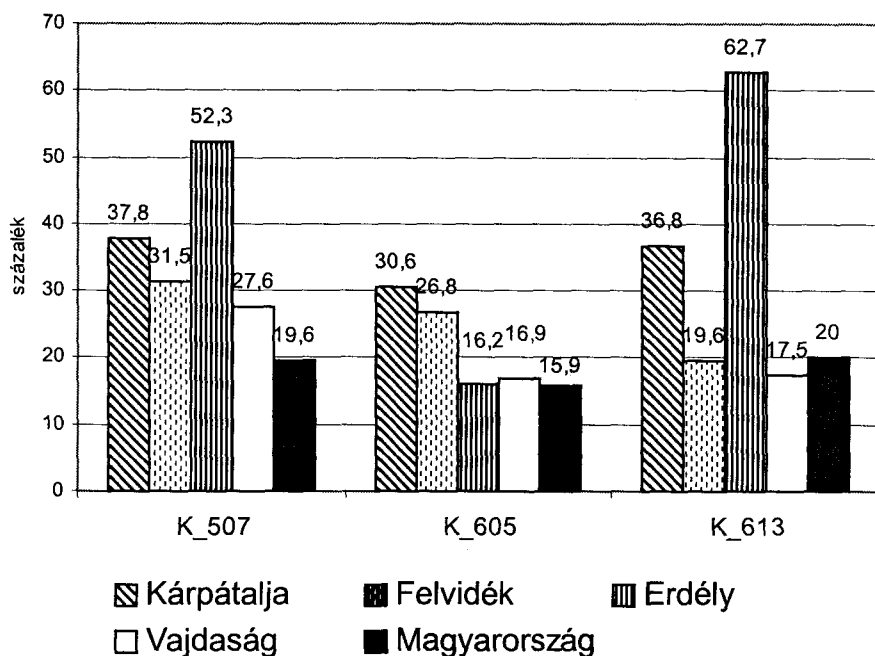
b) hegedült

K_613. A tükör előtt hosszan ...

a) szépítette magát

b) szépítkezett

5. ábra. Néhány nyelvi változó változatainak megítélése közötti különbségek öt ország magyar beszélői körében

Ami mindebből következik

A kutatások adatai alapján nyilvánvaló: vannak különbségek a magyar nyelv Magyarországon, Kárpátalján és a többi határon túli régióban használt változatai között, ám jóval több a közös vonás, a hasonlóság. A nyelvi, nyelvhasználatbeli eltérések a különböző társadalmi, politikai, gazdasági körülmények között élő nemzetrészek esetében természetesek (vö. Lanstyák 1995). A különbségek okait egyrészt ezekben a szociális, másrészt pedig nyelvi (például nyelvjárási) tényezőkben kell keresnünk (lásd pl. Kontra 2003: 311–312).

A magyar nyelv egyes regionális változatai közötti különbségeket azonban nem szabad tragikusként értékelnünk. A különfejlődés ugyanis „kettőn áll”: nyilvánvaló, hogy a határon túli magyar közösségek nyelve kicsit másképpen, másfelé változott az elmúlt évtizedekben, mint a magyarországi, de a trianoni Magyarországon belül sem maradt meg a magyar nyelv 1918 előtti állapotában. Amíg azonban a határon túli magyar közösségek (és köztük a kárpátaljai) fenn akarják tartani a nyelvi egységet, amíg ragaszkodnak nyelvükhöz, a kisebb-nagyobb nyelvi különbségek ellenére sem szakad több nyelvre a magyar, és a nyelvváltozatok közötti különbségek nem lehetnek akadályai ennek.

Irodalom

- Borbély Edit 2000. Adalék a lexikai kölcsönzés tanulmányozásához. In: Fábíán Miroszláva és Horváth Katalin szerk. *Ювілейний збірник на честь 70 річчя від дня народження професора Петра Лизанця*, 113–119. Ungvár: Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszék Hungarológiai Központ.
- Csernicskó István 2002. A -t végű igék kijelentő módja mint egyetemes változó? *Magyar Nyelv* XCVIII: 313–320.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- ÉKsz. Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor és Kovalovszky Miklós szerk. *Magyar értelmező kéziszótár I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989. (8. változatlan kiadás)
- ÉKsz.² Pusztai Ferenc főszerk. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. (Második, átdolgozott kiadás.)
- Fodó Sándor 1973. Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Magyar Nyelvjárások* XIX: 41–52.
- Haugen, Einar 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language* 26: 210–231.
- Horváth Katalin 1991. Szemben beszélünk, mint Magyarországon? *Kárpáti Igaz Szó* 1991. november 13., 8.
- Horváth Katalin 1998. Újabb keletű szláv átvételeink. *Kárpáti Igaz Szó* 1998. február 14., 13.
- Kontra Miklós 2003. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc szerk. *A magyar nyelv kézikönyve*, 301–321. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Kótyuk István 1973. *Українізми в венгерському говорі низової ріки Уж Закарпатської області Української ССР*. Kandidátusi értekezés. Uzsgorod: Uzsgorodi Állami Egyetem.

- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- P. Lakatos Ilona szerk. 2002. *Mutatványok a hármashatár menti nyelvhasználat kutatásából*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit 2002. Trianon hatása a nyelvi változásokra. In: Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttmann Miklós szerk. *IV. Dialektológiai Szimpózium*, 235–245. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 1995. A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány* 10: 1170–1185.
- Lizanec, Petro 1993. Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Hungarológia* 3: 169–179. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris, Századvég.

Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára¹

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

A kommunizmus bukása utáni években végbement politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális átalakulások révén – mind a magyarországi, mind pedig a kisebbségben élő magyarok részéről – megfogalmazódott az a gondolat, hogy a magyar nemzet határai nem esnek egybe a magyar államhatárokkal, a Magyarországon kívül rekedt (rekesztett) magyar milliók szerves részei a magyar nemzetnek. Ezt az álláspontot tulajdonképpen gyorsan magáévá tette a magyar politikai és értelmiségi elit, és a magyarság körében az állam-nemzeti felfogást felváltotta a kultúrnemzeti (lásd pl. Bartha 1995).

A határoktól szétszabdaltság ellenére egységes magyar nemzet gondolatát elfogadó közgondolkodás nagy lendülettel látott hozzá a kisebbségi magyar kultúra, hagyományok, régiók stb. (újra)felfedezéséhez. Közben természetesen Magyarországon belül és kívül egyaránt jelentős politikai (a demokrácia kezdeti lépéseinek elsajátítása, az első szabad választások megtartása), gazdasági (a szocialista tervgazdálkodást fokozatosan felváltotta a piac- és profitorientált vadkapitalizmus) és szociális (a társadalom újrastrukturálódása) változások mentek végbe, amelyek nyilvánvalóan hatással voltak a kultúrára és a nyelvre is. Nem véletlen tehát, hogy az 1990-es évek elején megfogalmazódott az az igény, hogy a nagyfokú átalakulások nyelvi nyomait, a nyelvhasználatban (elsősorban természetesen a nyelv leggyorsabban változó részében, a szókészletben) végbemenő változásokat is rögzíteni, adatolni kell, például az átdolgozásra megérett Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz.) újabb kiadása, tartalmának felújítása révén. „Mindenki tudja, mert mindenki tapasztalja, hogy a változó időben a nyelvi részrendszerek közül a szókészlet változik a leggyorsabban és a legnagyobb mértékben. A szókészletnek ez a változása a megváltozott valósághoz, az átalakult vagy átalakulóban levő körülményekhez való igazodást jelent. Ezért az 1972-től kezdődő időszakban² minden esztendővel fesztőbb gond lett az ÉKsz.-nak a hozzáigazítása a változásokhoz, a megváltozott állapothoz. A feladatot halaszthatatlanná a rendszerváltás tette” – olvashatjuk a második kiadáshoz írott Előszóban (V. oldal).

A megváltozott politikai körülmények lehetővé tették új típusú magyar-magyar kapcsolatok kialakítását, az anyaországi és a határon túli magyar értel-

miségek közötti aktív párbeszédet is. Ez a diskurzus a rendszerváltás előtti időkhöz képest új problémákat vetett fel. Indulatoktól sem mentes viták tárgya lett például a magyar nyelv magyarországi és határon túli magyar változatai egymáshoz való viszonyának kérdésköre (a polémia összefoglalását lásd Kontra–Saly szerk. 1998-ban; a határon túli magyar nyelvváltozatok kapcsán kibontakozott nyelvészeti diskurzushoz lásd még a Magyar Nyelvőr 1993/4. számát). A vitában az is felmerült, hogy a magyar nyelv szótárai (s köztük az értelmező kéziszótár) nem a magyar nyelv, hanem csupán a magyarországi magyar nyelv szótárai, hiszen annak ellenére, hogy a magyar nyelvet beszélők évtizedek óta több államban, eltérő viszonyok között élnek, s mindez tükröződik a kisebbségi magyarok nyelvhasználatában is, szótáraink nem tartalmaznak olyan szavakat, szójelentéseket, amelyeket Magyarországon nem, csupán valamely határon túli régió(k)ban használnak. Határon túli magyar nyelvész-körökben (elsősorban Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella szlovákiai magyar nyelvészek révén) felvetődött annak az igénye, hogy a magyar nyelv szótárainak tartalmazniuk kell azokat a sajátos, Magyarországon nem ismert szavakat, szójelentéseket, amelyeket a kisebbségben élő magyarok formális nyelvváltozataikban használnak, ezáltal mintegy kodifikálva azokat, elismerve, hogy ezek a szavak, jelentések részei a magyar nyelvnek.

A kilencvenes évek közepén aztán a magyar nyelv határon túli standard elemei kodifikálásának kérdése „hivatalos” szakmai szinten is felmerült. 1994. augusztus 23–26-án, Egerben került megrendezésre a magyar nyelvészek VI. nemzetközi kongresszusa, melynek témája *A lexikológia és a lexikográfia elmélete és módszertana* volt (vö. MNy. XC: 386. old.). A magyar nyelv-tudomány e reprezentatív seregszemléjén hangzott el Pusztai Ferenc *Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai* című előadása (Pusztai 1994), amelyben a következő kérdés is megfogalmazódott: „a magyar értelmező szótárak valóban a magyar nyelv értelmező szótárai; nemcsak magyarországiak?” (Pusztai 1994: 417).

Pusztai Ferenc, a kéziszótár átdolgozási munkálatainak irányítója szerint „értelmező szótárainknak is a teljes magyar nyelvterület léptékében kell elkészülniük” (Pusztai 1994: 418). Vagyis: mivel „a nem magyar államnyelvek szerint más-más kétnyelvű anyanyelvváltozatot beszél a magyarok országhatárainkon kívül élő egyharmada” (Pusztai 1994: 418), az ő választékos nyelvhasználatuk elemeinek is helye van a magyar nyelvet reprezentáló szótárakban, így a kéziszótárban is. S hogy milyen elvek alapján nem kerülhetnek, illetve kerülhetnek az értelmező kéziszótár új kiadásába a határon túli nyelvváltozatok elemei? A kevert nyelvi elemeket egy magyar értelmező szótárból ki kell hagyni, „Bővebben (akár minősítéssel megkülönböztetve)

indokolt azonban bemutatni a magyar nyelvi regionalizmusokat; főként az irodalmi alkotások vagy az igényes publicisztika által kedvelt, terjesztett, sajtós stílusértékűvé tett változataikat” (Pusztai 1994: 418).

Pusztai Ferenc elvileg megnyitja tehát ezzel az utat a határon túli magyar nyelvváltozatok standard elemei előtt, egyelőre azonban elképzelhetetlennek, vállalhatatlannak tartja, „hogy a Kéziszótár most készülő fölfrissített változatába sietve, tövel-heggyel egybegereblyézett mutatóanyagokat sodorjunk be” (Pusztai 1994: 418), s teljes joggal szólít a határon túli magyar nyelvváltozatok tudományos feltérképezésére. „S csak ezután kerülhet sor a hiányolt regionalizmusok felvételére a magyar értelmező szótárba” (Pusztai 1994: 418).

Szintén az egi nyelvészkongresszuson hangzott el Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella *A szlovákiai magyar nyelvváltozatok szókincsének standard és köznyelvi elemei* című előadása (bővítve lásd Lanstyák–Szabó Mihály 1998). Az előadók leszögezik, hogy „A magyar nyelv standard változatán hagyományosan a ’magyarországi nyelv’ standard változatát értik; ennek hatókörét azonban az egész magyar nyelvterületre kiterjesztik” (Lanstyák–Szabó Mihály 1998), pedig az eltérő politikai, gazdasági, kulturális stb. viszonyok az egyes államokban élő magyarok nyelvhasználatában szükségszerűen kisebb-nagyobb eltéréseket eredményeznek. Így a magyar nyelv Szlovákiában használt változataiban vannak olyan, a mai magyarországi nyelvhasználatban nem eleven elemek, melyekre teljes mértékben érvényesek a standard jellemzői: formális helyzetekben használatosak, főleg az írott nyelvben, az adott magyar közösségen belül regionálisan nem kötöttek, a beszélők által társadalmi korlátozás nélkül elfogadottak (vö. Lanstyák–Szabó Mihály 1998). A szerzők szerint ezeket az elemeket szükség volna a Magyar értelmező kéziszótár készülő új kiadásába felvenni, mert, „Ha nem a magyar nyelv értelmező szótára szorít nekik helyet, akkor vajon milyen nyelvű szótárba kell őket utasítani?” (Lanstyák–Szabó Mihály 1998). Ez a „kiáltó szó” a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete vezetésénél meghallgatásra talált, és 1994. október 11-i keltezéssel Dr. Bakró-Nagy Marianne, az Intézet akkori igazgatóhelyettese (nem kis mértékben Kontra Miklósnak, az Intézet Élőnyelvi Osztálya vezetőjének hatására) levélben fordult néhány határon túli magyar nyelvészhez (Lanstyák István – Szlovákia, Péntek János és Szilágyi N. Sándor – Románia, Ágoston Mihály – Jugoszlávia, Csernicskó István – Ukrajna), melyben javaslatukat kéri arra nézvést, hogy „a határainkon túli területekről, azaz a szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági magyar nyelvváltozatokból milyen, széles körben vagy általánosan elterjedt címszavak, szócikkek, szójelentések kerüljenek be a szótárba”, annak érdekében, hogy – egyelőre legalábbis kisebb mértékben – „az átdolgozott kiadás ne csak a magyarországi magyar nyelvet reprezentálja”.

Ezután 1995. január 11-i keltezéssel az említett határon túli magyar nyelvészek megkapták a kéziszótár átdolgozási munkálatait vezető Pusztai Ferencnek a levelét, melyben összefoglalja azokat az elveket, amelyek alapján a határon túli magyar szóanyag gyűjtése folyhat.

1. Csupán erősen megrostált mintaanyag kerül a szótár jelenlegi változatába, a határokon túli magyar nyelvváltozatokat (elsősorban a területi korlátok miatt) kb. 500, maximum 1000 címszó, adat reprezentálhatja.
2. A szótárba nem kerülhetnek be kevert nyelvi elemek (direkt kölcsönzések, tükörszavak, -kifejezések, -jelentések).
3. A mintaanyagba mindenekelőtt az általános használatú, széles körben elterjedt, az igényes publicisztikában, a szakmai írásbeliségben rendre alkalmazott, a szépirodalomban stíluseszközként több szerzőnél is felbukkanó, a beszélt nyelvben, levélstílusban sűrűn használt szavak, frazeológiai egységek, jelentések kerülhetnek.
4. A magyarországi standardhoz mérve dokumentálni kell:
 - a) a magyarországi nyelvhasználatban nem élő szavakat;
 - b) az ún. lexikai negatívumokat;
 - c) a magyarországi standardban nem élő jelentéseket.
5. Dokumentálni kell a frazeológiai kapcsolatokban megmutatkozó sajátosságokat.
6. A csak fordításból adatható elemeket figyelmen kívül kell hagyni.
7. Az ÉKsz. minősítései szerint megnevezve elsősorban azokat az elemeket kell felvenni a mintába, amelyek:
 - a) a regionális változatnak általánosan használt elemei;
 - b) elterjedt beszélt nyelvi (köznyelvi, kollokvialis) elemei.
8. Az anyaggyűjtés forrásait a fenti elvek figyelembevételével mindenki maga választhatja meg.

Ezen szempontok alapján készítette el Csernicskó István azt a rostálásra, illetve bővítésre váró mintaanyagot, amely a kárpátaljai magyar nyelvváltozat standard elemeit volt hivatott reprezentálni a Magyar értelmező kéziszótárban (lásd Csernicskó 1997).

Az ily módon elkészült szójegyzéket az különbözteti meg attól a néhány, elsősorban magyarországi nyelvész által gyűjtött kárpátaljai szóanyagtól (lásd például Sebestyén, Pete 1988, Balogh 1993), hogy:

- a) csak a szókészletet és frazeológiát érinti;
- b) explicite megfogalmazott elvek alapján és
- c) tudatosan kodifikáció céljából készült.

Nem tér el viszont abban, hogy szintén a formális szóbeli nyelvhasználat, és az eredeti, nem fordításos sajtó nyelve szolgált elsődleges forrásul a már meglévő szólisták és a szépirodalom mellett. (Hasonló szójegyzékek készültek Szlovákiában és Romániában is, a jugoszláviai szólista nem készült el.)

Egy 1996-os nyelvhasználati vizsgálat keretében kérdőív segítségével a szójegyzék egy részét tesztelték is Kárpátalján. A 144 adatközlő többsége formális teszthelyzetben (nyelvhasználati kérdőív írásbeli kitöltése során) is helyesnek fogadta el (nem javította) a szójegyzék szavainak egy részét tartalmazó mondatokat, ami arra utal, hogy a beszélők sem érzik szubstandard vagy nyelvjárási jelenségnek ezeket az elemeket, azaz a gyakorlati nyelvhasználat igazolja az elméletet (vö. Beregszászi 1997, Csernicskó 1998).

A szóanyag gyűjtéséhez megfogalmazott szempontrendszer a munka folyamán természetesen némileg módosult, illetőleg a határon túli magyar nyelvészek által összeállított szólistákat a kéziszótár szerkesztői rostálták, szerkesztették. Így jelent meg végül 2003-ban a Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott kiadása, amely végre nemcsak a magyarországi magyarok, hanem (majdnem)³ minden magyar szótára (lásd még Péntek 2004).⁴

„Az ÉKsz.² munkálatainak kezdetével egy időben több oldalról is megfogalmazódott az az igény, hogy a jövőben a magyar értelmező szótáraknak lépőteket kell váltaniuk: (A magyar nyelvjárások atlaszához hasonlóan) a Kárpát-medence egészére kiterjedően, a szomszédos országokban kisebbségben élő magyarság nyelvhasználatát is rögzíteniük kell. A mostani átdolgozás csak úttörésre vállalkozhatott, kolozsvári, pozsonyi és ungvári⁵ nyelvészek közreműködésével csupán mintanyagot illeszthettünk be az erdélyi, a szlovákiai és a kárpátaljai magyar nyelvhasználat regionális elterjedtségű szókészleti elemeiből. A feladatnak nem a megoldására adunk tehát mintát, hanem szándékunk és reményeink szerint a folytatásra ösztönzést” – áll a 2003. évi átdolgozott kiadás előszavában (VI. oldal).

Az, hogy az átdolgozott kéziszótárban határon túli magyar szavak is helyet kaptak, státusz- és korpusztervezési szempontból egyaránt jelentős tény. A kodifikáció nyelvtervezési jelentősége, hogy elismerte a magyar nyelv határon túli standard változatainak létét, a sajátosan szlovákiai, erdélyi, kárpátaljai stb. szavakat, jelentéseket beemelte az egyetemes magyar standardba, s ezzel tulajdonképpen az a vita is eldőlt, hogy milyen a viszony a magyar nyelv különböző államokban használt változatai között. Remélhetőleg végérvényesen tisztázódott, hogy: ha az országhatároktól független kultúrnemzeti felfogást fogadjuk el, amely szerint állampolgárságától függetlenül minden magyar része a nemzetnek, akkor a minden magyarul be-

szelő számára közös standard magyar nyelvváltozatból sem rekeszthetjük ki a Magyarországon kívül élő magyarok által használt magyar nyelvet.

A kéziszótár átdolgozott változatáról a Magyar Tudományban megjelent recenziójában Kiss Jenő így vélekedik a kiadványba került határon túli magyar szavakról: „Újdonsága az is, hogy a szótárba olyan, csak határon túli magyaroktól használt szavak is bekerültek, amelyeket Romániában (Erdélyben), Szlovákiában (Felvidéken) és Ukrajnában (Kárpátalján) a nyilvános beszédhelyzetekben is használnak az ottani magyarok. Fölvételükről menet közben született döntés, ezért csupán egy kis mintaanyag került a szótárba (383 szó, a címszavak 3 ezreléke), nagy aránybeli eltérésekkel (a 250 körüli felvidéki szó mellett 91 erdélyi és 38 kárpátaljai áll csak; a Vajdaság nem szándékosan maradt ki). E szavakat ottani magyar nyelvészek válogatták és minősítették. (...) Nyilvánvaló, hogy közlésük csak szerény, de fontos első lépés. (Így is tekintendő: sem többnek, sem kevesebbnek.) Jelzésértéke a legfontosabb. Az, hogy a kisebbségi sorban élők érezzék: számon van tartva, meg van becsülve az ő magyar nyelvük is – nemcsak a magyarországiaké – ilyen fontos és reprezentatív kiadványban. E szavak közlését a magyar–magyar nyelvi megértést segítő szándék is magyarázza: legyen módjuk az érdeklődőknek (ne csak a nyelvészeknek) tájékozódni arról, hogy a trianoni békediktátummal szétszakított, s ezzel a nyelvi különfejlődés útjára, nyelvi trianonizálódásra kényszerített magyar nyelv különböző államokhoz tartozása milyen lexikális eltérések kialakulásához vezetett. Ez a szándék azonban csak akkor hoz eredményt, ha a szótár eljut az érintettekhez – s érintettek sokan vagyunk a határon túl és innen!, s ha az érintettek élnek is a szótár nyújtotta lehetőségekkel” (Kiss 2004).

A határon túli magyar szavak, szójelentések felvétele a magyar nyelv szótáraiba természetesen nemcsak tudományos (a határon túli szóanyag rögzítése része a nyelvreírásnak), szimbolikus (a bővítés elismeri, hogy a magyar nyelv és nyelvterület határai nem esnek egybe az államhatárokkal) és elméleti, hanem gyakorlati szempontból is fontos: azért, hogy a Magyarországon belül és kívül élő magyarok egy ilyen reprezentatív kiadványban ismerkedhetnek a kisebbségi változatokat reprezentáló szavakkal, a magyar–magyar kommunikációt is segítheti (lásd Péntek 2004).

Vegyünk két konkrét példát! A *csenget* és a *felszámol* szó nem teljesen ugyanazt jelenti Kárpátalján, mint a többi magyarlakta régióban. Az 1972-ben megjelent és aztán kilenc változatlan kiadást megért Magyar értelmező kéziszótár szerint például az említett szavak jelentése a következő:

csenget 1. Csengőt, csengettyűt vagy más, csengő hangot adó tárgyat megszólaltat. Csengővel ki- vagy behív. Pl.: ~ *valakinek, magához ~ valakit.* **2.** Csengő, berregő hangon szól. Pl.: ~ *a villamos.* **felszámol 1.** Módszeresen, véglegesen megszüntet valamit. Pl.: ~*ják a lazaságokat.* **2.** Készleteit kiárusítva és függő anyagi ügyeit rendezve megszűnik. Pl.: *A boltot ~ták.* **3.** Felszámít (követelésbe, számlába tételnek felvesz).

Ha csak ezekből a jelentésekből indulunk ki, nehéz értelmezni az alábbi, Kárpátalján gyakran hallható mondatot:

Edit tegnap becsengetett a vasútra, hogy megkérdezze, késik-e a vonat.

A kéziszótárban olvasható jelentés alapján arra gondolhatunk, hogy Edit elsétált a vasútállomásra, ott megkereste az ajtón a csengőt, és azt megszólaltatva kihívott egy vasutast, akinek feltette kérdését. Valójában azonban nem erről van szó: Edit telefonon hívta fel a pályaudvart, s így érdeklődött arról, késik-e a vonata. A *csenget* szónak 'telefonál, telefonon felhív' jelentését ismerve a mondat megfejtése nem okoz gondot.

Még bonyolultabb a Kárpáti Igaz Szó című lapban megjelent alábbi cím értelmezése, ha a *felszámol* szónak csak azon jelentéseit ismerjük, amelyek fentebb olvashatók:

Hogyan számolják fel a nyugdíjakat? (Kárpáti Igaz Szó, 2003. július 12., 101–102. szám, 1. oldal.)

A kéziszótár első kiadásában található jelentésekből kiindulva azt hihetnők, hogy Kárpátalján módszeresen, véglegesen megszüntetik a nyugdíjakat.

Szerencsére nem erről van szó: a magyar nyelv kárpátaljai változataiban ugyanis a *felszámol* szónak a már említetteken kívül van még egy jelentése: *bért, járandóságot kiszámol, számfejt.* Ha ezt tudjuk, máris könnyen értelmezhetővé válik a helyi lapban megjelent cím.

A Magyar értelmező kéziszótár új, 2003-ban megjelent átdolgozott kiadásában a *csenget* és a *felszámol* szavak értelmezése ennek megfelelően kiegészült egy-egy plusz jelentéssel:

csenget 1. Csengőt, csengettyűt vagy más, csengő hangot adó tárgyat megszólaltat. Csengővel ki- vagy behív. Pl.: ~ *valakinek, magához ~ valakit.* **2.** <A kárpátaljai magyarban:> telefonál valahova, valakinek. **3.** Csengő, berregő hangon szól. Pl.: ~ *a villamos.*

fellszámol 1. Módszeresen, véglegesen megszüntet valamit. Pl.: ~*ják a lazaságokat.* **2.** Készleteit kiárusítva és függő anyagi ügyeit rendezve megszűnik. Pl.: *A boltot ~ták.* **3.** Intézmény, szervezet mű-

ködését hivatalos eljárással (vagyonának értékesítésével) megszünteti. Pl.: *~ják a céget.* **4. Felszámít. | <A kárpátaljai magyarban:> bért, járandóságot kiszámol, számfejt.**

Ezzel azonban a határon túli magyar nyelvváltozatok standard elemeinek kodifikációja korántsem ért véget, sőt, inkább csak elkezdődött (lásd Péntek 2004). A kéziszótár nem reprezentálja, csupán képviseli a magyar nyelv Magyarországon kívüli változatait, a határon túli szavak csupán mintaaanyagként szerepelnek. A munkát folytatni kell. Jelenleg – hét határon túli magyar régióban egységes szempontok szerint megindult munkálatok révén (lásd Péntek 2004) – esély kínálkozik arra, hogy Lanstyák István (1996: 148–149) vágya (melyet jóval az értelmező kéziszótár második kiadásának megjelenése előtt fogalmazott meg) valóra váljon: „Hasznos volna, ha a Magyar értelmező kéziszótárnak a közelmúltban megindult bővítési munkálatai (...) részévé válnának a nyelvünk részleges központjaiban használt standard nyelvváltozatok sajátosságaira irányuló jól átgondolt, összehangolt és előre tekintő kodifikációs folyamatnak”. Célunk az, hogy a jövőben kiadott magyar szótárak szintén vegyék figyelembe lakóhelyétől függetlenül a magyar nyelv valamennyi beszélőjét. Az összehangolt, szinte mindegyik határon túli magyar régióra kiterjedő, Lanstyák István koordinálta kutatási program révén a hamarosan *A magyar nyelv kézikönyvtára* című sorozatban megjelenő helyesírási szótárban és idegen szavak szótárában szintén lesznek felvidéki, erdélyi, vajdasági, kárpátaljai stb. magyar szavak. Ezzel egyrészt elismerjük, hogy akik nem Magyarországon élnek, szintén magyarul beszélnek, mint anyaországi társaik, másrészt a szótár bővítés gyakorlati jelentősége sem utolsó szempont. Ennek illusztrálására nézzünk ismét egy egyszerű, életből vett példát!

Ma már egyre többen használnak számítógépes szövegszerkesztőt írásaik megfogalmazásaikor. Ha ma valaki számítógépen leír egy olyan magyar mondatot, amelyben szerepel a „*huszti magyar iskola*” kifejezés, akkor azt tapasztalja, hogy a *huszti* szót pirossal aláhúzza a számítógép helyesírás-ellenőrzője, és azt javasolja, hogy a *huszti* szót javítsuk *hiszti*-re. Egész egyszerűen azért, mert a programot „nem tanították meg” annak a Huszt városának a felismerésére, amely (többek között Kölcsey Ferenc verse és Jókai Mór Huszti beteglátogatók című munkája nyomán) szerves része a magyar kulturális és történelmi tudatnak. Vagy: minden kárpátaljai magyar számára az is meglepő és bosszantó, hogy szintén hibásként jelöli meg a számítógép Máramaros, Ung, Bereg, Ugocsa vármegyék nevét. Mindez annak tudható be, hogy 1945 és 1990 között mindazt, ami kívül van a mai Magyarországon, kirekesztették az em-

berek tudatából, a nyelvből, de még a helyesírásból is. Munkánk eredményeképpen azonban hamarosan talán valamennyi magyar számítógépes helyesírás-ellenőrző program, illetve az újonnan megjelenő szótárak is ismerni és tartalmazni fogják a határon túli magyar földrajzi neveket és szavakat, szójelentéseket.

Jegyzet

¹ A tanulmány rövidített változata megjelent az Irodalmi Jelen c. folyóiratban (2004. szeptember, 14. old.). Olvasható továbbá a <http://hhrf.org/ungparty> honlapon.

² 1972-ben jelent meg a Magyar értelmező kéziszótár első kiadása, amelyet kilenc változatlan kiadás követett 2003-ig, az átdolgozott kéziszótár (ÉKsz.²) megjelenéséig.

³ A szótárba csak szlovákiai, romániai és ukrainai szóanyag került, mert a vajdasági szójegyzék nem készült el, s így ebből a régióból nem is kerültek szavak a kéziszótárba, mint ahogyan a többi régióból (Ausztria, Szlovénia, Horvátország) sem. Erre utal a zárójelbe tett *majdnem* az írás címében és itt is.

⁴ A Magyar értelmező kéziszótárban megjelent kárpátaljai magyar szavakat és szójelentéseket tartalmazó szócikkeket lásd a tanulmány végén.

⁵ Pontosabban beregszászi, hiszen a kárpátaljai szójelentést Csernicskó István, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatója állította össze.

Irodalom

- Balogh Lajos 1993. Néhány megjegyzés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. *Magyar Nyelv* LXXXIX: 225–229.
- Bartha Csilla 1995. Néhány szó az illetékeségről. *Irodalmi Szemle* XXXVIII/2: 75–81.
- Beregszászi Anikó 1997. Kárpátaljai szavak a Magyar Értelmező Kéziszótárban? *Pánsíp* V/2: 24–27.
- Csernicskó István 1997. Kárpátaljai szójegyzék. *Pánsíp* V/2: 28–29.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- ÉKsz. Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor és Kovalovszky Miklós szerk. *Magyar értelmező kéziszótár I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989. (8. változatlan kiadás)
- ÉKsz.² Pusztai Ferenc főszerk. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. (Második, átdolgozott kiadás.)
- Kiss Jenő 2004. Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány* 2004/5. 670–673.
- Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris
- Lanstyák István 1996. A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról. *Magyar Nyelvőr* 120/2: 125–151.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1998. Standard – köznyelv – nemzeti nyelv. In: Kontra Miklós és Saly Noémi szerk. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás*, 211–216. Budapest: Osiris.

- Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány* 2004/7., 724–726.
- Pete István 1988. A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat). In: Kiss Jenő – Szűts László szerk. *A magyar nyelv rétegződése*, 779–789. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pusztai Ferenc 1994. Lefró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai. *Magyar Nyelv* XC: 413–421.
- Sebestyén Árpád: *A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen*. Kézirat év és hely nélkül. (Megtalálható Budapesten a Teleki László Alapítvány archívumában.)

Kárpátaljai szójegyzék

Ez a szójegyzék azokat a kárpátaljai magyar szavakat és szójelentéseket tartalmazza, amelyek '*kárpátaljai magyar*' megjelöléssel bekerültek a Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott, 2003-ban megjelent kiadásába. Nem az egész szócikket közöljük, csak a címszót és azt a részt, ahol a kárpátaljai magyar szó vagy jelentés előfordul.

betegllap [...] 5 fn *Orvos* 3. <A kárp.m-ban:> (Fizetett) betegszabadság.

Táppénz. *Tegnaptól ~on vagyok.*

bíró 1 fn (mn-i ign is) [...] 2. *rég* Községi előljáróság feje. *Falusi ~.* |

<A kárp. és erd. m-ban:> a községi tanács elnöke v. falusi polgármester.

blokk 2 fn [...] 8. <A kárp. m-ban:> (tíz doboz) cigarettát tartalmazó csomag; karton

csenget 3 tn (és ts) ige [...] 2. <A kárp. m-ban:> telefonál vhova, vkinek.

Csengess ide, ha hazaértél!

dicsérettábla 5 fn *kiv* <A kárp. m-ban:> dicsőségtábla

egészségügy 2 fn [...] 1. *hiv* | Az egészségüggyel kapcs. [...] ~*i könyv*:

<A kárp. m-ban:> <munkába álláshoz szükséges> orvosi igazolásokat, leleteket tartalmazó könyvecske;

faradarab 5 fn <A kárp. m-ban:> rétes vége, gyűrűkéje. [*'fara'* vége vminek'+*darab*]

farm 3 fn [...] *Baromfitenyésztő~.* | <A kárp. m-ban:> állattenyésztés.

[nk.ang<fr.]

felcser 4 fn [...] 3. <A kárp. m-ban:> orvossegéd. [ném]

felcserközpont 5 ts fn <A kárp. m-ban:> (üzemi) egészségügyi központ

felszámít 3 ts ige [...] 4. *ritk* Felszámít. | <A kárp. m-ban:> bért kiszámol, számfejt.

fénylív 5 fn *Vill* [...] ~**jelző** 5 fn <A kárp. m-ban:> közlekedési jelzőlámpa

grafikon 3 fn [...] 2. *Vasút* Menetrendet vonalakkal jelző rajz. | <A

kárp. m-ban:> vmely cselekvés, feladat sorrendjét rögzítő beosztás, menetrend. A *fogyasztókat ~ szerint kapcsolják a hálózatba.* [nk: gör]

gyermeknevelés 3 fn [...] ~**i** 3 mn [...] ~**segély**: <A kárp. m-ban:> családi pótlék

képződlik 2 tn ige *vál* [...] ~**mény** 2 fn [...] 2. <A kárp. m-ban:>

(politikai, társadalmi) szervezet

kimenő [...] **II.** fn [...] **2.** <A kárp. m-ban:> szabadnap. | *rég* (Háztartási) alkalmazottnak járó, házon kívül történő szabadidő. | *tréf* A házastárstól kapott hozzájárulás a kimaradáshoz. *Ma estére ~t kapott.*

középiskola 2 fn [...] <A kárp. m-ban:> alsó- és középfokú ismereteket nyújtó osztályokból álló iskola(típus); gimnázium és szakközépiskola.

községfejlesztés [...] ~háza 4 fn *rég* [...] <A kárp. m-ban:> a községi (, falusi) önkormányzat épülete

lead 2 ts ige [...] **7. biz** [...] <A kárp. m-ban:> <vizsgát> letesz

lelőltözik 5 tn ige *táj*, <A kárp. m-ban> Vetkőzik

méltat 2 ts ige [...] ~ás 3 fn *vál* **3.** <A kárp. m-ban:> (meg)ünneplés. *Nagy a készülődés a jubileum ~ára.*

mérleg 1 fn [...] **4.** <A kárp. m-ban:> nyilvántartás, könyvelés.

milícia 3 fn [...] **2. sajtó** Némely államban <ill. a kárp. m-ban és *kiv* az erd. m-ban> rendőrség. [nk:lat]

milicista 3 fn *Kat Pol* A milícia tagja. | <A kárp. m-ban és *kiv* az erd. m-ban:> rendőr

népkepviselő 5 fn [...] **2. hiv sajtó** <A kárp. m-ban:> képviselő.

nyuglág 4 fn [...] **2.** <A kárp. m-ban:> összecsukszó fekvőhely, ágy

praktika 3 fn [...] **2.** <A kárp. m-ban:> | Egyetemi hallgatók gyakorló-tanítása. | (Szakmai) gyakorlat.

reket 5 fn *sajtó* <A kárp. m-ban:> bünszövetkezet. [ukr]

székváros 4 fn [...] **2.** <A kárp. m-ban:> megyei székhely. [*szék*^l + város]

szénázs 5 fn <A kárp. m-ban:> silótoronyban tartósított széna. [ukr]

szigorlat 3 fn [...] <A kárp. m-ban:> egyetemi, főiskolai beszámoló. [←szigorú]

tanító 3 [...] **II.** fn [...] **2.** <A kárp. m-ban:> tanár.

terület 1 fn [...] **5.** <A kárp. m-ban:> megye

vizsga 2 **I.** fn [...] ~*t fogad*: <A kárp. m-ban:> vizsgáztat

IV. Nyelv, nyelvészet és iskola

A nyelvjárások és a kárpátaljai magyar iskola

Nyelvjárási jelenségek szociolingvisztikai vizsgálata

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

Bár a szociolingvisztika (társasnyelvészet) elsősorban általános nyelvészeti érdeklődésű (lásd Labov 1966: 104, Trudgill 1997, Sándor 2001 stb.), konkrét nyelvi jelenségek elterjedtségéről, társas jelentéséről, szociális rétegződéséről is képet kaphatunk általa. A társasnyelvészeti kutatások révén olyan nyelvi jelenségekről is többet tudhatunk meg, amelyek a hagyományos nyelvjáráskutatás számára is érdekesek (lásd pl. Lanstyák 1992). Az alábbiakban egy 2000-ben végzett kérdőíves nyelvhasználati vizsgálat adatai alapján mutatjuk be néhány olyan nyelvi változó változatainak a kárpátaljai magyar középiskolások körében való megítélését/használatát, amelyek egyik változata nyelvjárási hétértű.

1. A vizsgálatról

2000 tavaszán a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán működő Limes Társadalomkutató Intézet Kárpátalja hat, részben magyarulta járásában (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi, Técsői és Huszti)¹ 29 település 37 oktatási intézményében összesen 675, magát magyarnak valló és a kérdőív magyar nyelvű kitöltésére vállalkozó, egy évvel az érettségi előtt álló középiskolást kérdezett meg. A 675 adatközlő közül 645 (95,6%) magyar, 30 pedig (4,4%) ukrán nyelven tanult. A magyar nyelven tanulók közül 19 fő nem hagyományos értelemben vett középiskolás volt, hanem a Munkácsi Tanítóképző magyar tagozatának hallgatója. (A tanítóképzőbe az általános iskola elvégzése után felvételiznek a diákok, és a négyéves képzés végén középfokú *elemi iskolai tanító* végzettséget kapnak.)

2000-ben Kárpátalján összesen 989 diák állt 30 település 37 magyar tan nyelvű középiskolájában egy évvel az érettségi előtt. A vizsgálat során ebből összesen 29 település 36 iskolájában 626 tanulót kérdeztünk meg², ami az összes magyar nyelven tanuló kárpátaljai középiskolás 63,3%-a. Mintánk tehát jól reprezentálja az adott célcsoportot.

Az adatlapon háromféle feladattípussal számos nyelvi változó használatáról, megítéléséről gyűjtöttünk adatokat.³

Az alábbi feladattípusokat használtuk.

* Mondatjavító (MJ) típus: *Jónak tartod-e az alábbi mondatokat? Ha nem, javítsd őket úgy, ahogyan szerinted jók lennének.*

* Mondat-kiegészítő (MK) típus: *Írj a pontok helyére egy odaillő végződést vagy szót!*

* Mondatválasztó (MV) típus: *Az alábbi mondatok közül karikázd be az egyiket, azt, amelyik szerinted természetesebb!*

A kutatás során nyelvi (vagy más néven: szociolingvisztikai) változókat vizsgáltunk. A nyelvi változó olyan nyelvi egység, amelynek egynél több megvalósulási formája van; ezek a változó változatai (Wardhaugh 1995: 122). A változatok közül általában egy magas presztízsű, kodifikált, standard, a többi stigmatizált, nem-standard. A változó változatainak előfordulása nyelvi és/vagy társadalmi (pl. a beszélő kora, neme, iskolázottsága, lakóhelyének típusa stb.) tényezőktől függ.

2. A vizsgált változók

A kutatás során számos nyelvi változót vizsgáltunk, mindegyiket több feladat segítségével.

2.1. A *kell* állítmány jövő ideje

Kárpátaljai (és északkelet-magyarországi) magyarok szájából gyakran hallhatunk ilyen mondatokat:

(1) *Kell lesz nekem is a levesből.*

(2) *A jövő héten el kell lesz utazni.*

A fenti mondatokban a *kell lesz* jövőidejű igei állítmány. Ezek a jövőidejű alakok azonban nem standard formák, hanem nyelvjárásiak.

A standard magyarban a jövő időnek morfológiai értelemben nincs alaki jele. A jövőidejű igealak az igéből képzett főnévi igenévből és a *fog* segédige ragozott alakjából alkotott szerkezetből áll: *várni fog* (vö. MMNyR. I: 496). Vannak természetesen kivételek is. A *van* létige jövőidejét a *fog lenni* szerkezet helyett rendszerint a *lesz* ragozott változataival fejezzük ki (vö. MMNyR. I: 496). A *lesz* jövőidejű ige. Tudjuk azt is, hogy „Mivel a jelen alakú [igealak – a szerzők] is lehet jövő értelmű, a *fog* segédigés jövőidejű alakokat nem nagyon sűrűn használjuk” (MMNyR. I: 496).

A fentiek alapján a standard magyarban a *kell* ige jövőidejű szabályos alakja tehát a *kelleni fog*, így az (1)-gyel jelölt mondat a standard magyarban általában így hangzik:

(3a) *Kelleni fog nekem is a levesből.*

Vagy (figyelembe véve, hogy jelen idejű alakkal is kifejezhetünk jövő időt):

(3b) *Kell majd nekem is a levesből.*

Kótyuk István (1995: 53) szerint „A *kell* lesz köznyelvi alakulás. A hasonlóan személytelenül használt *lehet*, *szabad* mintájára keletkezett mint jövő idejű megfelelő: *lehet – lehetett – lehet lesz*. Terjedését nálunk – teszi hozzá Kótyuk – talán az orosz, ukrán nyelv hatása is segíti (vesd össze: *надо быдeм*)”. Azt is megjegyzi, hogy a *kell lesz* „elvben nem hibáztatható, hiszen, mint láttuk, szabályos magyar alakulás. Az irodalmi norma mégis elzárkózik a használatától” (Kótyuk 1995: 53). A kárpátaljai magyarban gyakran használt *kell lesz* szerkezet természetesen nem előzmény nélküli. A *szabad lesz* vagy a *lehet lesz* jövőidejű állítvány például teljesen standard.

P. Lakatos és Tukácsné (1997: 491 és 2002: 31) az északkeleti magyar nyelvjárástípusról írott rövid áttekintésében a *kell lesz* alakról mint „ma is élő”-ről szólnak. Ha megvizsgáljuk A mi szavunk járása című kötetben idézett élőbeszédből származó interjúrészleteket, akkor könnyen beláthatjuk: valóban élő jelenségről van szó (lásd Csernicskó szerk. 2003: 94–99).

2.2. A *hová?* kérdésre felelő *-nál/-nél* helyhatározórag *-hoz/-hez/-höz* helyett (*nálunk/hozzánk*)

A standard magyarban *valakihez* megyünk látogatóba, és ha odaértünk, akkor *nála* vagyunk. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban viszont a *-nál/-nél* ragot gyakran használják ilyen esetekben a *-hoz/-hez/-höz* helyett (vö. Balogh 1993b: 227). Ennek nyelvjárási háttere van: „A palóc, az északkeleti, a mezőségi és a székely nyelvjárásban az odairányulást, tehát a *hová?* kérdésre felelő helyhatározót is *-nál/-nél* raggal fejezik ki, ha személyről van szó: *gyere nálunk* (hozzánk)! *Elment a bírónál*” – írja Kálmán Béla (1966: 58). P. Lakatos és Tukácsné Károlyi (1997: 492, 2002: 32) pedig így fogalmaz: „A magyar nyelvterület más részéről érkezők is szinte azonnal érzékelik az ún. családi helyhatározóragok sajátos használatát. Az északkeleti nyelvjárástípus egyik jellemzője a köznyelvben *hol?* kérdésre felelő *-nál, -nél* rag *hová?* kérdésre válaszoló használat. (...) A szakirodalom tanúsága szerint a *-nál, -nél* korábban szociálisan általános érvényű volt. Ma is megtalálható, a nyelvjárást beszélők körében nyelvjárási norma. Használat, használatának helye azonban szorosan összefügg az iskolai végzettséggel, így a nyelvjárási variáns előfordulása korlátozott, szociolingvisztikai megoszlást mutat”. A jelenséget az egész északkeleti nyelvjárásterületre jellemzőnek tartják (T. Károlyi 2002: 26), de azért megjegyzi, hogy a „kérdőíves kikérdezés alapján a ténylegesnél kisebb megterheltségűnek mutatkozik” (P. Lakatos 2002: 38).

Ami tehát a standard magyarban így hangzik:

(4) *Holnap elmegyek hozzátok.*

(5) *Megyek Sándorhoz.,*

az északkeleti nyelvjárástípusban, valamint a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban gyakran így hallható:

(6) *Holnap elmegyek nálatok.*

(7) *Megyek Sándornál.*

2.3. A hasonlítás kifejezése

A hasonlító határozó standard ragja a *-nál/-nél*. Kálmán Béla szerint (1966: 58) a palóc és a csángó nyelvjárásban a hasonlítás kifejezésére a *-tól/-től* ragot használják. Balogh Lajos (1993a: 119) a kárpátaljai magyar nyelvhasználatból is adatolja a *-tól/-től*-t hasonlító határozói szerepben. Ez a fajta raghasználat a NyKk. (II: 250) szerint a belső népmozgások hatására Budapesten és a szépirodalomban is *terjed*, a nyelveművelő kéziszótár szerint (NymKsz., 402–403) pedig a rádió és a televízió nyelvében is. Mindkét nyelveművelő kiadvány egyetért abban, hogy a *-tól/-től* hasonlító határozói ragként való használata értelemzavart okozhat, ezért azt ajánlják, ilyen szerepben a *-nál/-nél* ragot használjuk. A MMNyR. (II: 258) azt írja a *-tól/-től* ragos változatról, hogy „a köznyelvből ma már csaknem teljesen *kipusztult*”. Lanstyák István és Szabó Mihály Gizella (1997: 95–97) empirikus adatok segítségével kimutatták, hogy a szlovákiai magyar középiskolások körében szignifikánsan magasabb a nem standard *-tól/-től* ragos alak előfordulása, mint a magyarországi gimnazistáknál, s ennek véleményük szerint részben a palóc nyelvjárási háttér, részben pedig a szlovák nyelvi kontaktus a magyarázata. Molnár Csikós László (1998: 231) szerint a hasonlító határozói szerepben használt *-tól/-től* rag a vajdasági magyar nyelvhasználatban is gyakori, és használatát (részben) a kontaktushatással magyarázza, és Kossa János (1978: 295) is úgy véli, hogy a nyelvjárási jelenséget a szerbhorvát hatás is erősíti. Mi sem zárhatjuk ki a nyelvi kontaktust mint megerősítő tényezőt.

Az egyes változótípusokat a következő feladatokkal vizsgáltuk:

A *kell* állítmány jövő ideje:

V₁₀₂. A jövő héten el kellesz utazni Budapestre. (MJ) Standard: *el kell majd*.

V₄₀₃. (a) Kellesz nekem egy új cipő.

(b) Kelleni fog nekem egy új cipő. (MV) Standard: *kelleni fog*.

A *hová?* kérdésre felelő *-nál/-nél* határozórag *-hoz/-hez/-höz* helyett (*nálunk/hozzánk*):

V₁₀₅. Mikor jössz már el nálunk? (MJ) Standard: *hozzánk*.

V₄₀₆. (a) Tegnap voltam nálatok vagy tegnapelőtt?

(b) Tegnap voltam hozzátok vagy tegnapelőtt? (MV) Standard: *hozzátok*.

A hasonlítás kifejezése:

V_111. Ez a fiú nagyobb Pétertől. (MJ) Standard: *Péternél.*

V_201. Patrícia magasabb Klaudiánál..... (MK) Standard: *Klaudiánál.*

V_206. Éva idősebb János....., hiszen a nővére. (MK) Standard: *Jánosnál.*

V_411. (a) Okosabb vagyok tőled.

(b) Okosabb vagyok nálad. (MV) Standard: *nálad.*

3. Eredmények

A nyelvjárási *kell lesz* állítmány a minta nagyobb része számára teljesen standard: az adatközlők kétharmada hagyta javítatlanul, illetve 85%-a választotta (1. táblázat).

1. táblázat. A standard és nem-standard válaszok aránya a *kell lesz* állítmányra vonatkozó feladatokban (N=626)

	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
V_102.	222	35,7	400	64,3
V_403.	91	14,9	521	85,1
Oszlopösszeg	313	25,4	921	74,6

A kárpátaljai magyar középiskolások túlnyomó többsége a helyi nyelvjárási normának megfelelően *valakinél*, nem pedig a standard norma szerint *valakihez* megy vendégségbe (2. táblázat).

2. táblázat. A standard és nem-standard válaszok aránya a *nálunk/hozzánk* használatára vonatkozó feladatokban (N=626)

	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
V_105.	108	17,5	508	82,5
V_406.	177	28,7	439	71,3
Oszlopösszeg	285	23,3	947	76,7

A hasonlító határozó nem standard (nyelvjárási) változata feladatípustól függően 22,1 és 80,3% között fordul elő. Átlagosan a minta fele-fele arányban használta a standard és nem-standard változatot (3. táblázat). Adataink tehát azt mutatják, hogy – bár a 40 évvel ezelőtt született akadémiai leíró

nyelvtan szerint a *-tól/-től* ragos alak a köznyelvből már csaknem eltűnt – a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban a hasonlító határozó ragjaként a *-nál/-nél* és a *-tól/-től* egyaránt használatos ma is, írásbeli tesztfeladatok kitöltése közben is.

3. táblázat. A standard és nem-standard válaszok aránya a hasonlítás kifejezésére vonatkozó feladatokban (N=626)

	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
V_111.	119	19,7	486	80,3
V_201.	479	77,9	136	22,1
V_206.	375	61,3	237	38,7
V_411.	276	44,9	339	55,1
Oszlopösszeg	1249	51,0	1198	49,0

Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a kárpátaljai magyar középiskolások reprezentatív mintájának jelentős része egy évvel az érettségi előtt, illetve egy évvel a grammatika-oktatás befejezését követően írásbeli tesztfeladatok megoldása közben nem-standard (nyelvjárási) változatokat használ vagy fogad el helyesnek. A nem-standard válaszok előfordulási/produkálási/választási aránya 22,1% és 85,1% között ingadozik.

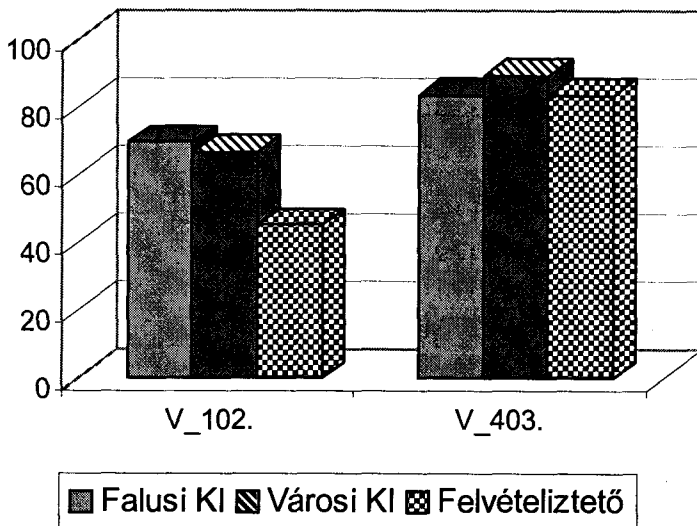
Megvizsgáltuk azt is, hogy mutat-e valamilyen összefüggést a nyelvi ítéletalkotás, illetve produkció azzal, hogy az adatközlő milyen iskolatípusban tanul. A 626 magyar tannyelvű középiskolában tanuló diák közül 362 (57,9%) falusi, 140 (22,4%) városi középiskolában tanult. 123 fő (19,7%) pedig olyan középiskolában, amelyek felvételi vizsgákkal válogatják meg, kiket iskoláznak be (azaz gimnáziumban vagy líceumban).

A 8 vizsgált változópéldány közül 3-nál statisztikailag szignifikáns különbség mutatkozott a falusi, városi, illetve felvételiztető középiskolában tanuló adatközlők között. Mindegyik esetben a felvételiztető középiskolában tanulók körében volt a legmagasabb a standard változatok aránya (1–3. ábra).

1. ábra. A nem-standard válaszok aránya a *kell lesz* állítmányra vonatkozó feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

V_102. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 24,636, $p<0,01$

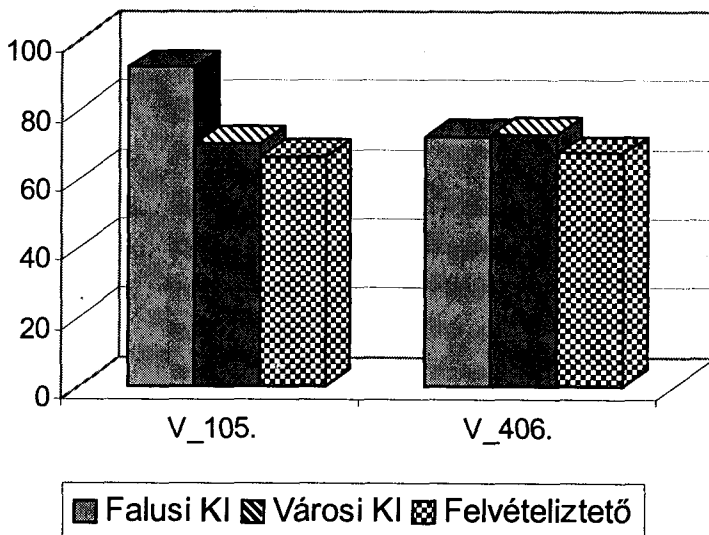
V_403. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 2,798, $p=$ nem szignifikáns

2. ábra. A nem-standard válaszok aránya a *nálunk/hozzánk* használatára vonatkozó feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

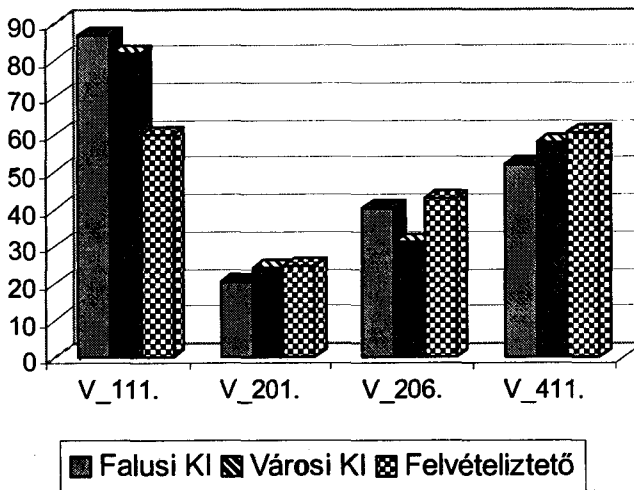
V_105. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 59,508, $p<0,01$

V_406. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 1,164, $p=$ nem szignifikáns

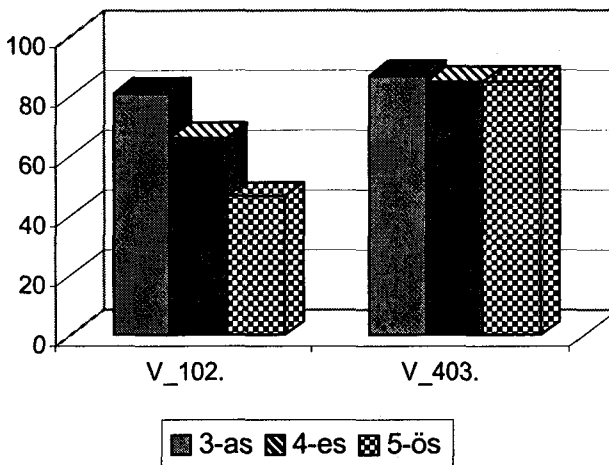
3. ábra. A nem-standard válaszok aránya a hasonlítás kifejezésére vonatkozó feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

V_111. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 41,422, $p<0,01$
 V_201. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 1,347, $p=\text{nem szignifikáns}$
 V_206. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 4,348, $p=\text{nem szignifikáns}$
 V_411. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 3,210, $p=\text{nem szignifikáns}$

4. ábra. A nem-standard válaszok aránya a *kell lesz* állítmányra vonatkozó feladatoknál osztályzatonként (N=626)

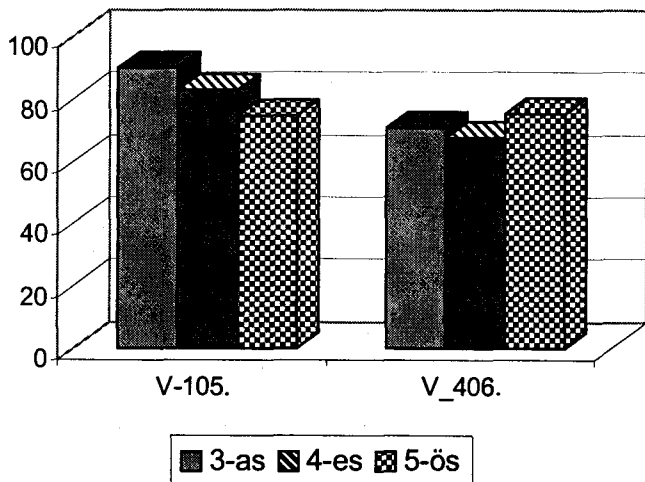
V_102. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 37,888, $p<0,01$
 V_403. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 0,286, $p=\text{nem szignifikáns}$

5. ábra. A nem-standard válaszok aránya a nálunk/hozzánk használatára vonatkozó feladatoknál osztályzatonként (N=626)

V_105. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 11,931, $p < 0,01$

V_406. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 3,457, $p = \text{nem szignifikáns}$

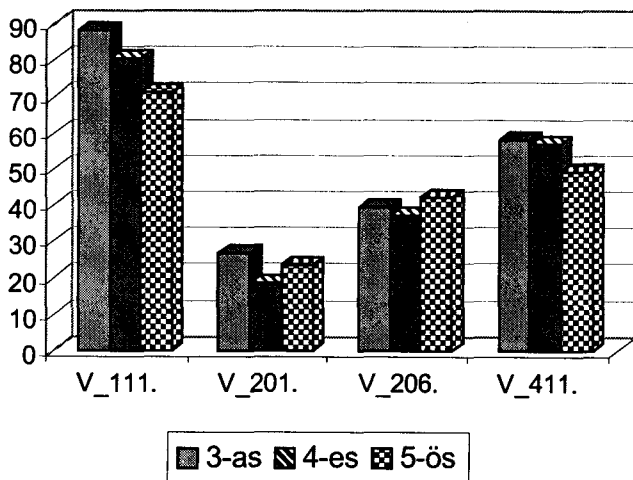
6. ábra. A nem-standard válaszok aránya a hasonlítás kifejezésére vonatkozó feladatoknál osztályzatonként (N=626)

V_111. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 13,391, $p < 0,01$

V_201. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 3,578, $p = \text{nem szignifikáns}$

V_206. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 0,784, $p = \text{nem szignifikáns}$

V_411. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 3,825, $p = \text{nem szignifikáns}$

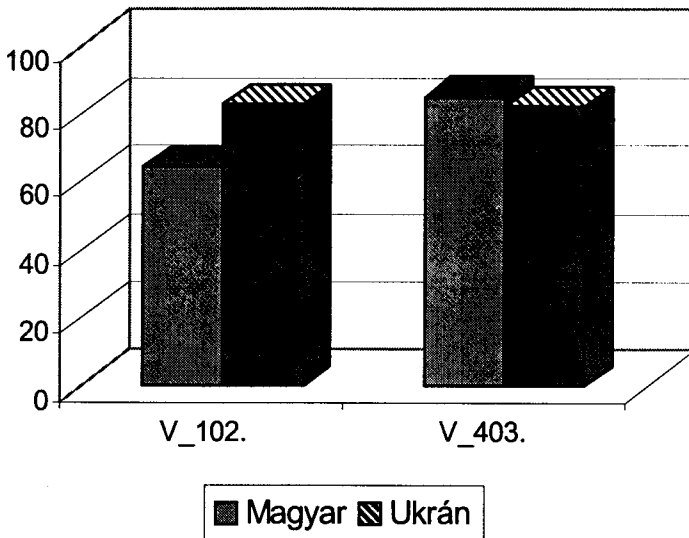
Megvizsgáltuk továbbá azt is, hogy a magyar nyelvtanból szerzett iskolai érdemjegy hatással van-e a diákok nyelvi ítéleteire, ill. produkciójára.⁴ A vizsgált 8 esetből 3-nál statisztikailag jelentős eltérés van azok között, akiknek hármas, négyes vagy ötös osztályzata van magyar nyelvből. A hatás a várt irányban jelentkezik: minél magasabb az osztályzat, annál alacsonyabb a nem-standard változatok aránya (vö. 4–6. ábra).

Mivel az összesített minta 4,4%-a (30 fő) ukrán tannyelvű iskolába/osztályba járt, lehetőségünk nyílik arra is, hogy összevessük a magyar iskolába járók körében nyert adatokat azokkal az eredményekkel, amelyeket azoktól a diákoktól gyűjtöttünk, akik nem részesültek anyanyelvi oktatásban, így értelemszerűen nem tanultak magyar grammatikát és nyelvhelyességet sem. A 8 esetből ugyancsak 3-ban találtunk szignifikáns eltérést a két csoport között. A statisztikailag jelentős eltérés mindig a magyar tannyelvű iskolában/osztályban tanulók javára jelentkezik: körükben magasabb arányban fordulnak elő standard válaszok, ill. javítások (7–9. ábra).

7. ábra. A nem-standard válaszok aránya a *kell lesz* állítmányra vonatkozó feladatoknál magyar és nem magyar nyelven tanulók szerinti bontásban (N=656)

V_102. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 4,153, $p<0,05$

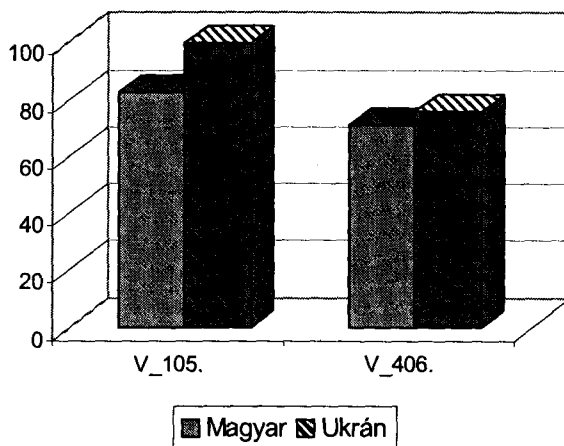
V_403. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 0,187, a khi-négyzet-próba érvényessége kétséges

8. ábra. A nem-standard válaszok aránya a nálunk/hozzánk használatára vonatkozó feladatoknál magyar és nem magyar nyelven tanulók szerinti bontásban (N=656)

V_105. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 5,898, a khi-négyzet-próba érvényessége kétséges

V_406. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 0,287, p =nem szignifikáns

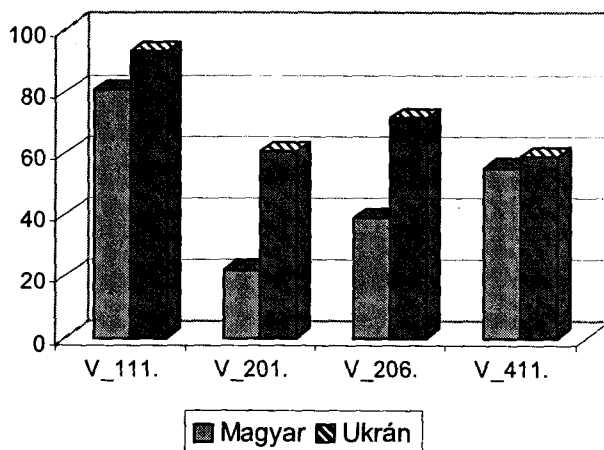
9. ábra. A nem-standard válaszok aránya a hasonlítás kifejezésére vonatkozó feladatoknál magyar és nem magyar nyelven tanulók szerinti bontásban (N=656)

V_111. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 2,716, p =nem szignifikáns

V_201. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 22,006, $p<0,01$

V_206. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 11,916, $p<0,01$

V_411. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 0,137, p =nem szignifikáns

4. Összefoglalás

Bár a magyar nyelvészek és a laikusok hosszú ideig a nyelvjárások visszaszorulásáról, eltűnéséről beszéltek⁵, illetve annak ellenére, hogy az iskolai anyanyelvi nevelés évtizedekig üldözte (és sajnos sok helyütt üldözi ma is) a nyelvjárásokat⁶, a kárpátaljai magyar középiskolások körében a vizsgált három nyelvjárási típusváltozó él és használatos, többek között iskolai körülmények között végzett írásbeli tesztfeladatok megoldása közben is. Ennek véleményünk szerint az az oka, hogy bár a tantervekben elvileg nagy hangsúlyt kapnak a nyelvhelyességi kérdések, az iskolai oktatás során használt magyarnyelv-tankönyvek – lásd 1996-ban végzett elemzésünket (Beregszászi–Csernicskó 1996) – szinte kizárólag a grammatika-oktatásra fordítanak figyelmet. Ha szólnak is a kárpátaljai magyar tantervek, tankönyvek a nyelvjárások vagy egyéb nem-standard nyelvváltozatok jelenségeiről, akkor azt kivétel nélkül szubtraktív (felcserélő) szemléletben teszik: a standard változatot egyedül helyesként felfogva a nem-standard jegyeket örökre ki akarják irtani a tanulók nyelvhasználatából. Mivel azonban nem konfrontálják a standard és nem-standard (például a nyelvjárási vagy kontaktushatásból eredő) nyelvi jegyeket, nem tudatosítják a tanulóknak, hogy mely változatok tartoznak a standard, ill. a nem-standard jegyek közé.

Véleményünk szerint az anyanyelvi nevelés hatékonysága, a standard változat elsajátításának sikeressége nagyobb lehetne, ha a tanárok, a tankönyvek és a tantervek az eddigi szubtraktív (felcserélő) helyett az *additív* (*hozzáadó*) szemléletet alkalmaznák: a standard változatokat nem a nem-standard elemek *helyett*, hanem *mellé* sajátíttatnák el, mégpedig úgy, hogy megtaníttatnák, mely szituációkban melyik változat használata *helyénvaló* (vö. Lanstyák 1994). A magyar nyelvtudományban Gombocz Zoltán 1931-ben megjelent tanulmánya óta közismert, hogy „Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll. A nyelvszokás, a nyelvállapot relatív egyformasága helyhez és időhöz van kötve. Ebből természetesen következik, hogy nincs egyetemes érvényű nyelvhelyességi norma; a nyelvhelyesség is tér és idő függvénye” (Gombocz 1931: 11). Vagyis: a nem-standard elemeknek is megvan a maguk helye, ahol használatuk helyénvaló.

A kárpátaljai magyarnyelv-oktatásnak az kell legyen a célja, hogy az iskolából kikerülő nyelvhelyesség automatikusan igazodjék a beszédhelyezethez. S ezzel a céllal más kisebbségi közösségek nyelvészei is egyetértenek (lásd Lanstyák 1994). A nyelvi stigmatizáció ugyanis kisebbségi helyzetben súlyosabb, mint egynyelvű környezetben, ugyanis a nyelvjárásvesztés együtt járhat a nyelvcserével, hiszen számos településen a nyelvjárás az egyetlen használt változata a magyar nyelvnek (Kiss 2002: 16–17). A határon túli magyar ki-

sebbségi polgárként (lásd a jelen kötet *Megfélemlített anyanyelvhasználat* c. írását) és az iskolai oktatás révén anyanyelve használata közben is megbélyegzés, diszkrimináció áldozata (Kiss 2003, Kontra szerk. 2003). Az iskolának tehát azt kellene közvetítenie, hogy az egyes nyelvváltozatok nyelvészetiileg egyenértékűek, mindegyik értékes, használatuk meghatározott helyzetekben helyénvaló, de társadalmi megítélésük és szerepük eltérő. Ehhez azonban az anyanyelvi oktatásnak és a pedagógusoknak szakítani kell az egynormájú szemlélettel, és olyan tanterveket, tankönyveket kell alkalmazni, amelyek részletesen foglalkoznak a kárpátaljai magyar nyelvhasználat értékeivel, sajátosságai-val, és bemutatják azok használati körét.

Az adatok iskolatípusok szerinti elemzése arra világít rá, hogy jelentős eltérés van a falusi, városi és felvételiztető (tehetséggondozó) intézmények között. Aból kiindulva, hogy az anyanyelvi oktatás deklaráltan kiemelt nyelvi célja a standard elsajátíttatása, törvényszerűnek tekinthető, hogy az iskolai osztályzatok szerinti bontás azt mutatja, hogy jó érdemjeggyel az rendelkeznek, aki jobban elsajátította a standardot (kisebb arányban használja a nyelvjárási változatokat). A magyarból jelest kapott diákok körében is viszonylag magas azonban a nem-standard változatok előfordulásának aránya, illetve az is elképzelhető: nem az kap jó jegyet, aki elsajátította, hanem aki otthonról hozta, alapnyelvéből használja a standard változatokat. Ebben az esetben a magyar iskola nem a nyelvi és társadalmi egyenlőtlenségek kiegyenlítőjeként, hanem konzerválójaként működik Kárpátalján (erről lásd még a jelen kötet *Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező?* c. írását).

A vizsgálat reményeink szerint igazolja, hogy a szociolingvisztikai módszertan alapján végzett kutatások is hozzájárulhatnak nyelvjárástani ismereteink bővítéséhez, illetve hogy az ilyen jellegű kutatások a gyakorlatban (például az anyanyelvi oktatás eredményességének javításában) is hasznosíthatók⁷.

Jegyzet

¹ Ebben a hat járásban él a kárpátaljai magyarok túlnyomó többsége (lásd a kötet első tanulmányát).

² Összesen 675 adatközlőnk volt. Ebből 30 ukrán tannyelvű osztályban/iskolában tanult, 19-en pedig a Munkácsi Tanítóképző magyar csoportjának diákjai voltak: tehát $675 - (30 + 19) = 626$ adatközlő.

³ A nyelvi jelenségek leírását lásd alább.

⁴ Ukrajnában a 2000/2001. tanévig négy érdemjeggyel osztályoztak az iskolákban: 2-es, 3-as, 4-es és 5-ös, ahol az 5-ös a legmagasabb osztályzat. A 2000/2001. tanévben áttértek az 1-től 12-ig terjedő skálán való osztályozásra. Vizsgálatunk az 1999/2000. tanév végén zajlott, így még a négyes skálát tükrözi. A minta 21,1%-ának 3-as, 47,1%-ának 4-es, 31,7%-ának 5-ös osztályzata volt magyarból. Egy főnek (0,1%) volt kettese, öt a hármassal rendelkezők közé soroltuk be az elemzés során.

⁵ Erről a kérdésről lásd pl. Kiss 2002.

⁶ Ide vonatkozólag lásd pl.: „A nyelvjárások Magyarországon meglehetősen széles körű lenézettységnek 'örvendenek.' Ennek egyik, nem is legfontosabb oka az iskolai magyartanítás korábbi, nagyjából általánosnak mondható azon gyakorlata volt, amely a tanulók nyelvjárásiasságát nem ésszerűen kezelendő és felhasználandó, de legalábbis felhasználható, hanem csupán kiiktatandó, kigyomlálandó, sőt üldözendő tényezőnek tekintette” (Kiss 1998: 934). Erről részletesen lásd még Kiss szerk. 2001: 14–15, 145–156, Papp 1935: 16–17 stb.

⁷ A témáról lásd még a jelen kötet két következő tanulmányát.

Irodalom

- Balogh Lajos 1993a. Néhány megjegyzés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. *Magyar Nyelv* LXXXIX: 225–229.
- Balogh Lajos 1993b. A magyar nyelv Kárpátalján. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, 107–121. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 1996. A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyar nyelv-tankönyvekben. In: Csernicskó István – Várad Tamás szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 29–38. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* XXVII: 1–11.
- Kálmán Béla 1966. *Nyelvjárásaink*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 1998. A magyar dialektológia s újabb feladatai az ezredfordulón. *Magyar Tudomány* 1998/8: 929–935.
- Kiss Jenő 2002. Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség. *Magyar Nyelvjárások* XL: 3–20.
- Kis Jenő 2003. Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc szerk. *A magyar nyelv kézikönyve*, 271–300. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Kossa János 1978. *A mi nyelvünk*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Labov, William 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Washington, D. C.: Center for Applied Linguistics.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – két nyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 1992. Az alakkváltozatok földrajzi és gyakorisági eloszlásának összefüggéseiről (a Csallóköz és a Mátyusföld nyelvjárási anyaga alapján). In: Kontra Miklós szerk. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*, 109–127. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Lanstyák István 1994. Két nyelvűség és nemzeti nyelv. *Irodalmi Szemle* XXXVII/2: 63–75.
- MMNyR. I–II. Tompa József szerk. *A mai magyar nyelv rendszere* I. (1969), II. (1970). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Molnár Csikós László 1998. A középfok melletti -nál, -nél ragot helyettesítő -tól, -től rag régen és ma. In: Sándor Klára szerk. *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 229–234. Szeged: JGYF Kiadó.

- NyKk. II. Grétsy László és Kovalovszky Miklós szerk. *Nyelvművelő kézikönyv II.* (1985). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NymKsz. Grétsy László és Kemény Gábor szerk. *Nyelvművelő kéziszlótár.* Budapest: Auktor Könyvkiadó, 1996.
- P. Lakatos Ilona – Tukácsné Károlyi Margit 1997. Gondolatok egy most induló kutatáshoz. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 1997/4: 487–493.
- P. Lakatos Ilona – Tukácsné Károlyi Margit 2002. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén a 80-as, 90-es években végzett nyelvjárási kutatások tapasztalatai. In: P. Lakatos Ilona szerk. *Mutatványok a hármas határ menti nyelvhasználat kutatásából*, 27–33. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- P. Lakatos Ilona 2002. A hármas határ mentén végzett nyelvjárási gyűjtések oradatainak tanulságaiból. In: P. Lakatos Ilona szerk. *Mutatványok a hármas határ menti nyelvhasználat kutatásából*, 35–40. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- Papp István 1935. *A magyar nyelv tan nevelőereje.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Sándor Klára 2001. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Sándor Klára szerk. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 153–216. Szeged: JGYF Kiadó.
- T. Károlyi Margit 2002. Az északkeleti régió nyelvjárásainak jellemzői. In: P. Lakatos Ilona szerk. *Mutatványok a hármas határ menti nyelvhasználat kutatásából*, 19–26. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába.* Szeged: JGYTF Kiadó.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika.* Budapest: Osiris, Századvég.

Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező?

Beregszászi Anikó – Csernicskó István

1. Főként az 1980-as években bekövetkezett politikai változásoknak köszönhetően ma már sokkal többet tudunk a határon túli magyar nyelvhasználatról, mint akár egy évtizeddel ezelőtt. Számos konferencia-előadás, cikk, tanulmány, monográfia témája a kisebbségi magyarság nyelve. Öröndetes, hogy közöttük szép számmal vannak ma már olyan kötetek is, amelyek a kárpátaljai magyar nemzettrész nyelvével, nyelvi helyzetével foglalkoznak (pl. Lizanec 1992, 1996, Beregszászi–Csernicskó szerk. 2004, Csernicskó 1998, Csernicskó szerk. 2003). Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk a határon túli, s köztük a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról szóló írásokat (beleértve a rendszerváltás előtt készületeket is), olyan közös vonásokat fedezhetünk fel, amelyek törvényszerűek ugyan, ám amelyeket célszerű újabb szempontokkal, megközelítési módokkal bővíteni. A kisebbségi és az emigráns magyarok nyelvét, nyelvhasználati sajátosságait elemző munkák ugyanis szinte kizárólagosan kontrasztív szemléletűek. A nyelvművelők az eszményi nyelvváltozathoz mérten veszik sorra a határon túli magyar nyelvhasználók „hibáit”. A tradicionális nyelvjáráskutatás módszertana szerint készültek legnagyobb része a helyi magyar területi nyelvváltozatokat a standarddal (esetleg más nyelvjárásokkal) konfrontálják, ehhez mérik az eltéréseket és a hasonlóságokat (lásd pl. Horváth 1976, Lizanyec–Horváth 1981). A szociolingvisztika módszertanát követő vizsgálatok eredményeit leíró munkák szintén a magyar(országi) standard változathoz viszonyítják a Magyarországon kívül beszélt és (ritkábban) írott magyar nyelvet. Kontra Miklós (1990: 1) írja például egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatáról készült monográfiája bevezetőjében: „Célom egy közösség amerikai magyar (...) nyelvének nagy vonalakban történő leírása, vagyis a fonetikai-fonológiai, grammatikai, lexikai és nyelvhasználati/pragmatikai vonatkozásoknak a sztenderd magyarral (...) való első összevetése.” *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat eddigi kötetei (Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000) is kontrasztív szemmel nézik vizsgálatuk tárgyát: az adott közösség nyelvhasználatát szintén a standardhoz, illetve egy magyarországi kontrollcsoportéhoz képest elemzik, s hasonló szemléletben készült a szlovákiai magyar középiskolások és magyarországi diáktársaik nyelvhasználatát összevető *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség* című

könyv is (Lanstyák–Szabó Mihály 1997), amely szlovákiai magyar és szlovák tannyelvű középiskolások nyelvhasználatát hasonlítja össze magyarországi diáktársaikéval, vagy Göncz Lajos (2001) összehasonlító elemzése. Azok a magyarországi nyelvészek, akik foglalkoztak a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatával, szintén elsősorban a magyarországi nyelvhasználathoz képest eltérő vonásokat emelték ki (lásd pl. Balogh 1993, 1994a, 1994b, Sebestyén). Mindez természetes, hiszen évtizedekig szinte semmit sem tudott a magyar nyelvtudomány a Magyarországon kívül élő milliók nyelvéről, a kutatási lehetőségek kiszélesedése után pedig a kétségkívül alaposabban ismert magyarországi változatokhoz, illetve a standardhoz képest eltérő vonások feltérképezése és leírása volt az elsődleges feladat. Ezek a vizsgálatok nemcsak a Magyarországon kívüli magyar nyelvhasználat megismeréséhez járultak hozzá jelentősen, hanem az egész magyar nyelvészet fejlődéséhez is, valamint általános nyelvészeti szempontból sem érdektelenek. Jelzik ezt a rangos hazai és nemzetközi folyóiratokban angol nyelven megjelent publikációk is (pl. Beregszászi 1995/1996, Csernicskó–Fenyvesi 2000, Kontra 2001, Lanstyák–Szabó Mihály 1996 stb.). Vannak azonban még adósságaink. Máig nem készült el például az egyes határon túli magyar közösségek nyelvhasználatának belső rétegződését feltáró, az ott folyamatban lévő nyelvi változásokat rögzítő alapos elemzés (lásd Csernicskó 2004). Alábbi írásunkban azt mutatjuk be, hogy a nem összehasonlító leírásokra, elemzésekre is szükség van, amennyiben hozzájárulnak ahhoz, hogy jobban megismerjük az adott közösségben zajló nyelvi és társadalmi folyamatokat.

2. A társadalmilag jól strukturált (például az angolszász) társadalmakban meghatározó jelentősége van annak, hogy ki melyik középiskolát végezte, melyik főiskolán, egyetemen tanult. Egyes oktatási intézményeknek kiemelt presztízsük van, ami aztán a munkaerőpiacon előnnyé vagy hátránnyá válhat (lásd Babbie 2000: 480–481). Ily módon az oktatás bizonyos mértékig a fennálló társadalmi egyenlőtlenségek konzerválásának egyik eszköze (Giddens 1997: 103, 414–421).

Nyilván nem lehet egyenlőségjelet tenni a szociális érvényesülés és a nyelvi, nyelvhasználati jellemzők közé, ám az is nyilvánvaló, hogy a nyelvi alapú diszkrimináció és stigmatizáció akadályozó tényező lehet az életpályán (Milroy 1998: 64–65, Kontra szerk. 2003: 327–335).

Kárpátalján a Szovjetunió széthullását követően az oktatási piac liberalizálódásával 1993-tól folyamatosan jelentek meg a hagyományos magyar tannyelvű középiskolák mellett az úgynevezett tehetséggondozó oktatási intézmények. A 2002/2003. tanévben a megyében összesen 42 magyar tannyelvű középiskola működött (1. táblázat). Ebből 35 hagyományos középiskola, amelyekben felvételi nélkül, az általános iskola (9 osztály) befejezését követően folytathatják ta-

nulmányaikat a diákok két évig, az érettségi megszerzéséig. Ezekben az intézményekben tehát összesen 11 évfolyam elvégzése után érettségiznek diákok (4 év elemi + 5 év általános, majd + 2 év középiskola). A 35 tradicionális középiskola közül 9 városban, 26 faluban található.

**1. táblázat. Magyar tannyelvű középiskolák Kárpátalján
(2003/2004. tanév)**

Iskola típusa	Száma
8 osztályos gimnázium	1
Líceum	6
Városi középiskola	9
Falusi középiskola	26
Összesen	42

A szovjet rendszerből örökölt hagyományos középiskolák mellett egy 8 osztályos gimnáziumban és hat líceumban szerezhethetnek még anyanyelvükön érettségit a kárpátaljai magyar fiatalok. A gimnáziumba a négyéves elemi iskola befejezését követően felvételizhetnek a gyerekek, és 8 évfolyam sikeres befejezését követően szerezhethetnek érettségit. A líceumokba az általános iskolai végzettség megszerzését követően felvételizhetnek a diákok, és három évfolyamot elvégezve tehetik le az érettségi vizsgákat. A hat líceum közül négy a református (lásd Molnár 2003), egy-egy pedig a római, illetve a görög katolikus egyház támogatásával és felügyelete alatt működik. A gimnáziumban és a líceumokban tehát felvételi vizsgák után, összesen 12 évfolyam sikeres befejezése révén érettségizhetnek a fiatalok (a gimnázium esetében 4 év elemi iskola + 8 gimnáziumi év; a líceumoknál 4 év elemi és 5 év általános iskola után + 3 év a líceumban).¹

A felvételiztető középiskolák megjelenésével strukturáltabbá vált a kárpátaljai magyar középiskolai rendszer, a diákok felvételi vizsgák általi szelekciója nyomán kialakulóban van egyfajta elitképzés. Az elmúlt évek tapasztalatai igazolják ezt: a felvételiztető középiskolákból (tehát a gimnáziumból és a líceumokból) kikerülő diákok nagyobb része szeretne továbbtanulni, illetve folytatja tanulmányait felsőoktatási intézményekben, mint a hagyományos városi és falusi középiskolákban (lásd Orosz 2001).

„A hagyományos állami középiskolákban a legalacsonyabb a továbbtanulási kedv, azokban az intézményekben azonban, ahová felvételizni kell, s ahová általában olyan tanulók mennek, akik eleve folytatni szeretnék volna tanulmányaikat, ennek megfelelően magas a továbbtanulni szándékozók aránya. Az iskolatípusok közötti szignifikáns különbség arra is rámutat, hogy valószínű-

núleg a kétéves hagyományos középiskolákkal szemben a hároméves egyházi líceumokban, illetve a nyolcosztályos gimnáziumokban magasabb, célirányosabb az oktatás színvonala.

Amint (...) megállapíthatjuk, a falusi és városi székhelyű oktatási intézmények között is jelentős eltérés van aszerint, hogy érettségiző növendékeik milyen arányban szeretnének továbbtanulni. A falvakban iskolába járó gyermekek körében magasabb a tanácstalanok, illetve az iskola után a munkát választók aránya” – írja a kárpátaljai magyar tannyelvű középiskolákban érettségiző diákok 595 fős (gyakorlatilag teljes) mintáján 2000-ben végzett kutatásáról készült beszámolójában Orosz Ildikó (2001: 103–104).

A fentiekből kiindulva feltételeztük, hogy az egyes iskolatípusban tanuló középiskolások között nem kizárólag a továbbtanulási mutatók, hanem például nyelvi produkcióik terén is vannak eltérések. Hipotézisünket egy kérdőíves vizsgálat adatai alapján ellenőrizhetjük.

2000 tavaszán a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola Limes Társadalomkutató Intézete Kárpátalja hat, részben magyarok lakta járásában (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi, Técsői és Huszti) 29 település 36 oktatási intézményében 626, egy évvel az érettségi előtt álló magyar tannyelvű középiskolában tanuló diákot kérdezett meg egy nyelvhasználati kérdőívvel. Ez a 626 diák a 2000-ben magyar tannyelvű középiskolában egy évvel az érettségi előtt álló középiskolások 63%-a volt, a minta tehát jól reprezentálja az adott célcsoportot.

A nyelvhasználati kérdőívben három feladattípussal számos nyelvi változó megítéléséről és írásbeli produkciójáról gyűjtöttünk adatokat, köztük négy, a magyar nyelvközösségben jellegzetesen nem-standard jegyként számon tartott változóról²:

- a suksükölésről,
- a vele nyelvészetiileg analóg, de társadalmi megítélésében jelentősen különböző (lásd Csemicskó 2002, Kontra szerk. 2003) szukszükölésről,
- a nákozáról,
- valamint az *-e* kérdőszó szórendi helyéről.

A változókat az alábbi feladattípusokkal vizsgáltuk:

- a) Mondatjavító (MJ) típus: *Jónak tartod-e az alábbi mondatokat? Ha nem, javítsd őket úgy, ahogyan szerinted jók lennének.*
- b) Mondat-kiegészítő (MK) típus: *Írj a pontok helyére egy odaillő végződést vagy szót!*
- c) Mondatválasztó (MV) típus: *Az alábbi mondatok közül karikázd be az egyiket, azt, amelyik szerinted természetesebb!*

Suksükölés:

V_112. Ha Béla rosszul válogassa meg a barátait, pórul jár. (MJ)

Standard: *válogatja*.

V_202. Én látom az összefüggéseket, de ő nem lá... (MK)

Standard: *látja*.

V_309. Menj odébb, mert Mari nem lássa tőled a tévét. (MJ)

Standard: *látja*.

V_412. (a) Gyorsan megkössük az egyezséget, és már megyünk is.

(b) Gyorsan megkötjük az egyezséget, és már megyünk is. (MV)

Standard: *megkötjük*.

Szüksükölés:

V_101. A plakátragasztó egész nap ragassza a plakátokat. (MJ)

Standard: *ragasztja*.

V_203. Attila mindig időben megcsinálja a leckét, Mónika pedig elhala..... másnapra. (MK)

Standard: *elhalasztja*.

V_310. Mikor osztátok már el a kártyát? (MJ)

Standard: *osztjátok*.

V_405. (a) A jó testvérek mindig igazságosan osszák el a csokit?

(b) A jó testvérek mindig igazságosan osztják el a csokit? (MV)

Standard: *osztják*.

Nákozás:

V_110. Én nem tudnák úgy viselkedni, mint te. (MJ)

Standard: *tudnék*.

V_207. Szívesen táncoln..... veled – mondta Péter Tamarának. (MK)

Standard: *táncolnék*.

V_402. (a) Ha lenne időm, várnák még egy kicsit.

(b) Ha lenne időm, várnék még egy kicsit. (MV)

Standard: *várnék*.

V_410. (a) Tudnék én jobban is tanulni, ha akarnék.

(b) Tudnék én jobban is tanulni, ha akarnék. (MV)

Standard: *tudnék*.

-e kérdőszó szórendi helye:

V_304. Csak azt akarom kérdezni, hogy nem-e jössz te is moziba? (MJ)

Standard: *nem jössz-e*

V_415. (a) Nem-e akarsz te is enni egy fagyit?

(b) Nem akarsz-e te is enni egy fagyit? (MV)

Standard: *nem akarsz-e*.

A 626 adatközlő közül 362 (58%) falusi, 140 (22%) városi, 123 (20%) pedig felvételiztető középiskolában (tehát gimnáziumban vagy líceumban) tanult. A minta iskolatípusok közötti megoszlása tehát lehetőséget nyújt arra, hogy hipotézisünket ellenőrizzük.

A 14 vizsgált változópéldány közül 11-nél a khi-négyzet-próba szerint statisztikailag 1 vagy 5%-os szinten szignifikáns különbséget mutatott a számítógépes elemzés. Két feladatnál (V_207, V_415) nincs jelentős különbség, egy esetben pedig (V_202) aggályos a khi-négyzet-próba alkalmazása (lásd 1–4. ábra).

Az iskolatípusok közötti különbség rendszerint (három kivétellel: V_202, V_412, V_410) úgy jelentkezik, hogy a felvételiztető középiskolában tanulók a legstandardabbak, utánuk a városi középiskolák diákjai következnek, s végül a falusi intézményekben tanulóknál fordulnak elő a leggyakrabban a nem-standard válaszok (lásd 1–4. ábra).

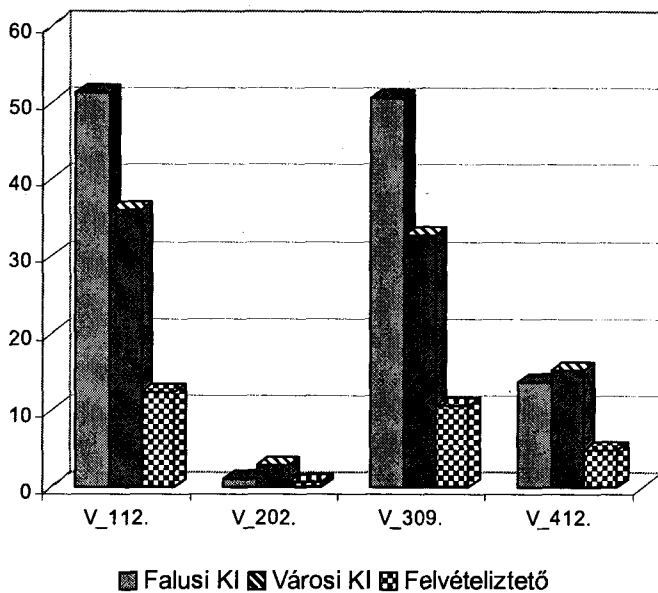
1. ábra. A nem-standard változatok aránya a suksükölő feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

V_112. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 58,621, $p<0,01$

V_202. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 2,747, a khi-négyzet-próba érvényessége aggályos

V_309. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 64,195, $p<0,01$

V_412. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 8,220, $p<0,05$

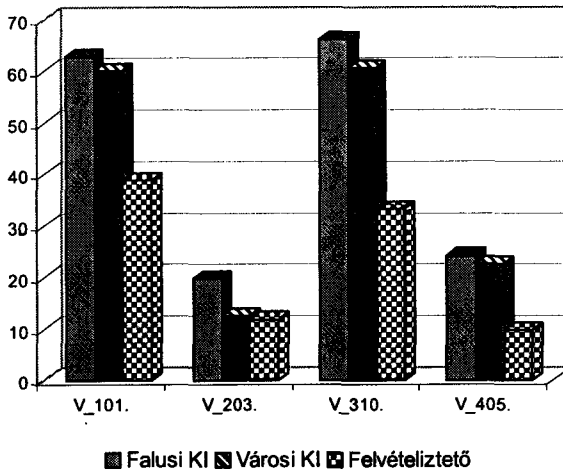
2. ábra. A nem-standard változatok aránya a szukszükölő feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

V_101. Khi-négyzet-próba (f=2): 21,736, $p < 0,01$

V_203. Khi-négyzet-próba (f=2): 6,166, $p < 0,05$

V_310. Khi-négyzet-próba (f=2): 41,001, $p < 0,01$

V_405. Khi-négyzet-próba (f=2): 11,445, $p < 0,01$

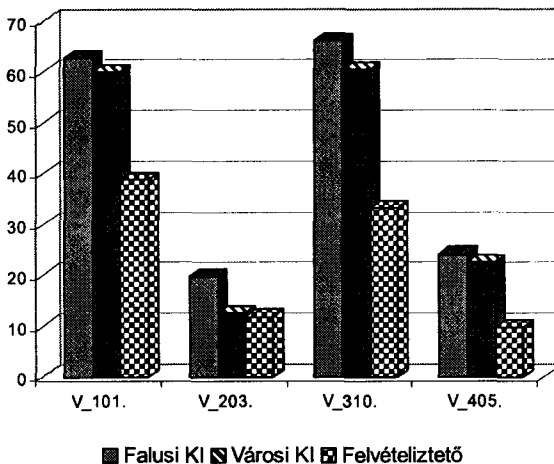
3. ábra. A nem-standard változatok aránya a nákozó feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

V_110. Khi-négyzet-próba (f=2): 55,208, $p < 0,01$

V_207. Khi-négyzet-próba (f=2): 2,098, $p = \text{nem szignifikáns}$

V_402. Khi-négyzet-próba (f=2): 10,890, $p < 0,01$

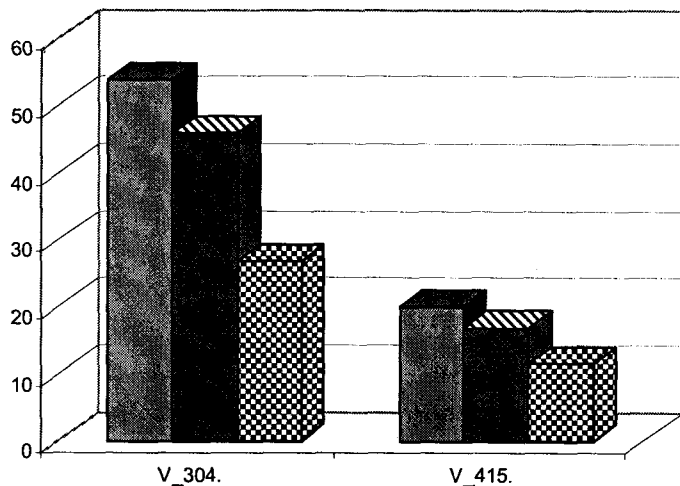
V_410. Khi-négyzet-próba (f=2): 29,611, $p < 0,01$

4. ábra. A nem-standard változatok aránya az -e kérdőszó szórendi helye feladatoknál iskolatípusonként (N=626)

V_304. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 26,735, $p<0,01$

V_415. Khi-négyzet-próba ($f=2$): 4,660, $p=\text{nem szignifikáns}$

■ Falusi KI ▨ Városi KI ▩ Felvételiztető

Ha az iskolatípusok szerinti bontást nem a fenti módon végezzük el, hanem csupán a felvételiztető és a hagyományos középiskolákat állítjuk szembe egymással (összevonva a városi és falusi iskolákat), akkor is hasonló eredményeket kapunk. Valamennyi vizsgált változópéldánynál a felvételiztető intézményekben volt magasabb a standard változatok aránya. A különbség kilenc esetben 1%-os, két esetben (V_402, V_415) 5%-os szinten szignifikáns. Két feladatnál (V_203, V_207) nem mutatkozott statisztikailag jelentős eltérés, egynél pedig (V_202) aggályos a khi-négyzet-próba alkalmazása. A statisztikailag szignifikáns különbségek nagyrészt ahhoz hasonlatosak voltak, mint amelyeket az 5. ábrán mutatunk be.

Megvizsgáltuk továbbá azt is, hogy a különböző iskolatípusokban tanuló középiskolások nyelvi ítéletei és produkciói közötti eltérések nem magyarázhatók-e egyéb tényezőkkel, például a szülők iskolázottságával. Elképzelhetőnek tartottuk ugyanis, hogy valójában a nyelvhasználatot strukturáló tényező a diákok szüleinek iskolai végzettsége (és a család ezzel összefüggő társadalmi státusa), nem pedig az iskolatípus. Ezt a hipotézisünket erősítette, hogy szignifikáns eltérést találtunk a különböző iskolatípusokban tanuló diákok szüleinek végzettsége tekintetében: mindkét szülő esetében a felvételiztető iskolatípusban volt a legmagasabb a felső végzettségűek aránya (2. és 3. táblázat).

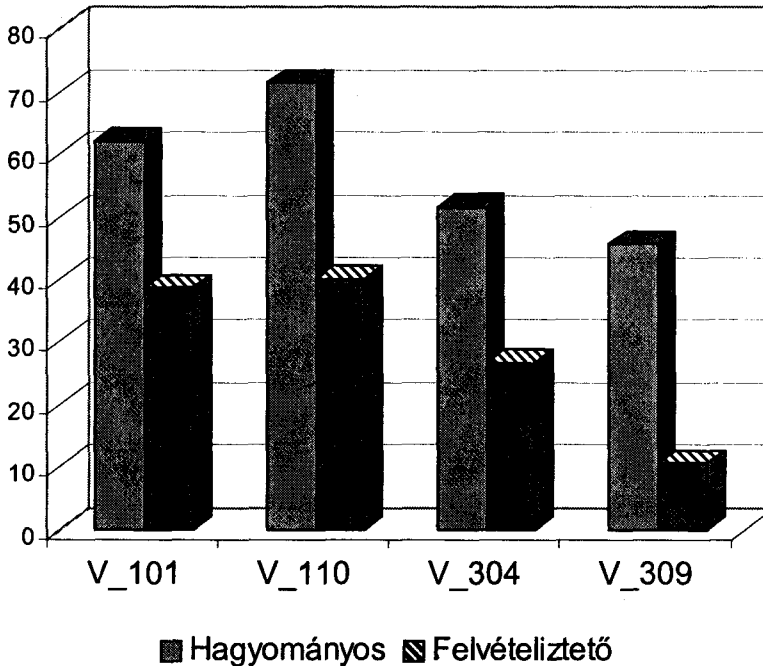
5. ábra. A nem-standard változatok aránya négy változó példánynál iskolatípusonként

V_101. Khi-négyzet-próba ($f=1$): 21,445, $p<0,01$

V_110. Khi-négyzet-próba ($f=1$): 42,697, $p<0,01$

V_304. Khi-négyzet-próba ($f=1$): 24,316, $p<0,01$

V_309. Khi-négyzet-próba ($f=1$): 51,285, $p<0,01$

2. táblázat. A különböző iskolatípusban tanuló diákok megoszlása az anya iskolázottsága szerint (%-ban)

Khi-négyzet-próba ($f=6$): 25,320, $p<0,01$

Anya iskolázottsága	Falusi KI	Városi KI	Felvételiztető KI
Általános iskola	11,3	6,0	3,3
Középiskola	48,1	39,8	38,0
Szak- vagy szakközépiskola	30,4	34,6	34,7
Főiskola/egyetem	10,1	19,5	24,0

3. táblázat. A különböző iskolatípusban tanuló diákok megoszlása az apa iskolázottsága szerint (%-ban)

Khi-négyzet-próba ($f=6$): 33,550, $p<0,01$

Apa iskolázottsága	Falusi KI	Városi KI	Felvételiztető KI
Általános iskola	12,6	7,3	6,6
Középiskola	40,6	31,4	28,7
Szak- vagy szakközépiskola	40,3	40,9	43,4
Főiskola/egyetem	6,6	20,4	21,3

Ellenőrzésképpen megvizsgáltuk tehát, hogy mutatkozik-e szignifikáns kapcsolat a szülők iskolai végzettsége és a diákok nyelvi ítéletei, illetve produkciói között. Várakozásunkkal ellentétben azt találtuk, hogy a szülő iskolázottsága nem befolyásolta számottevően az eredményeket. Az anya iskolai végzettsége csak a V_110, V_112, V_309 és V_405 esetében mutatott összefüggést az eredményekkel, az apa iskolázottsága pedig a V_101, V_110, V_112 és V_309 feladatoknál (a V_202-nél mindkétszer aggályos a khi-négyzet-próba alkalmazása, a többi feladatonál nincs szignifikáns különbség).

Ez azt jelenti, hogy az iskolatípus inkább van hatással az eredményekre, mint a szülők iskolai végzettsége. Nem a szülők iskolázottsága, hanem az iskolatípus bizonyult erősebb strukturáló tényezőnek.

Tanulmányunk elején felvetett hipotézisünk tehát beigazolódott: az egyes iskolatípusban tanuló középiskolások között nem kizárólag a továbbtanulási mutatók, hanem különböző nyelvi jelenségeket vizsgáló feladatok megoldása terén is vannak eltérések.³ Ez a vizsgálati eredmény – megerősítve más kutatások adataival; lásd pl. Orosz 2001 – arra engednek következtetni, hogy a kárpátaljai magyar középiskolák strukturálódása egyben egyfajta társadalmi átrétegződés kialakulásával is együtt jár.

A szociolingvisztikában közhelynek számít, hogy az emberek nyelvhasználata és iskolázottsága összefügg (Kontra szerk. 2003). Az iskolázottság és a társadalmi státus összefüggése a szociológiában szintén triviális. Lehet, hogy 2000-ben végzett kutatásunkkal annak a folyamatnak a kezdetét sikerült rögzítenünk, amikor a kárpátaljai magyar közösségben az új iskolatípusok megjelenése egy új társadalmi strukturáló tényező kialakulásához vezet. A szociális szerkezet megváltozása pedig rendszerint együtt jár a nyelvi rétegződés átalakulásával. Mindez része a szocializmus homogenizáló kényszere⁴ utáni társadalmi átrendeződésnek.

Ezzel a tanulmánnyal talán sikerült igazolnunk, hogy az ilyen és ehhez hasonló kutatások hozzájárulhatnak az adott közösség helyzetének alaposabb megismeréséhez, a változások, a közösségben zajló folyamatok megértéséhez.

Jegyzet

¹ Ukrajna általános középfokú oktatásról szóló törvénye szerint az iskolák három fokozatúak. Az I. fokozat a négy évfolyamos elemi iskola, a II. az I. fokozatra épülő 5 évfolyamos általános iskola, a III. pedig a II. szintre épülő középiskola. A III. fokozatú intézményekben a tanulási idő két vagy három év. Eszerint Ukrajnában vannak ún. I. fokozatú iskolák, ahol csak elemi iskolai osztályok működnek; vannak I–II. fokozatú iskolák, ahol kilenc évfolyamot végezhetnek el a tanulók; vannak tovább I–III. fokozatú intézmények, amelyekben az elsőől a tizenegyedik osztályig (az érettségiig) tanulhatnak. Ez utóbbiakat (az I–III. fokozatú iskolákat) neveztük hagyományos középiskolának. A nyolc osztályos gimnáziumok II–III. fokozatú oktatási intézmények, amelyekbe az I. szint elvégzése után felvételizhetnek a gyerekek. A líceumok ezzel szemben III. fokozatúak, ahová az I. és a II. fokozat befejezését követően lehet felvételt nyerni. Az ukrainai oktatási rendszerről, a *középiskola*, *gimnázium*, *líceum* fogalmak ukrainai értelmezéséről, valamint a kárpátaljai magyar oktatási intézményhálózatról lásd még Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001, Gabóda–Orosz 2003, valamint Ukrajna törvénye az általános középfokú oktatásról

² „Jellegetesen nemsztenderd magyar forma például az ún. suksükölés és szukszükölés (a kijelentő módú *lássuk*, illetve *válasszuk* típusú alakok); a nem az állítmányhoz kapcsolódó -e kérdőszó; a nákolás, azaz a toldalék illeszkedése az alanyi ragozású, feltételes módban lévő igealakok egyes szám első [az idézett helyen tévedésből harmadik személy szerepel – a szerzők] személyében, pl. (én) *látnák*; stb.” – olvashatjuk a Sándor Klára által Peter Trudgill könyvének magyar fordításába kiegészítésként beemelt 'nemsztenderd magyar' című szócikkében (Trudgill 1997: 53).

³ Ebből a vizsgálati eredményből nem következik szükségszerűen azonban, hogy az egyes iskolatípusban tanuló diákok nyelvi ítéletalkotásai, produkciói és választásai, valamint továbbtanulási eredményei közötti eltérések a különböző iskolatípusokban alkalmazott oktatási módszerek vagy nyelvi nevelés különbségeiből fakadnak. Elképzelhető például, hogy a felvételiztető iskolák megmérettetésein eleve azok vesznek részt és nyernek felvételt, akik folytatni szeretnék tanulmányaikat, illetve akiknek nyelvhasználatuk közelebb áll a kodifikált standardhoz.

⁴ A kommunizmust építő szovjet szocializmus homogenizáló törekvéseire lásd pl. az alábbiakat: „A jelenlegi szakaszban a társadalmi viszonyok fejlődésének fontos törvényszerűsége a munkásosztály, a kolhozparaszttság és az értelmiség közeledése, az osztály nélküli társadalmi szerkezet létrejötte” (*A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja*. Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1986, 84–85. old.).

Irodalom

- A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja*. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1986.
 Babbie, Earl 2000. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
 Balogh Lajos 1993. Néhány megjegyzés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. *Magyar Nyelv* LXXXIX: 225–229.
 Balogh Lajos 1994a. A magyar nyelv Kárpátalján. *Magyar Nyelvőr* 118: 26–38.
 Balogh Lajos 1994b. A magyar köznyelv problémái Kárpátalján. *Felső-Magyarországi Szemle* 1994/4: 96–101.
 Beregszászi Anikó 1995–1996. Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 43, pp. 373–380. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. 2004. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2002. A -t végű igék kijelentő módja mint egyetemes változó? *Magyar Nyelv* XCVIII: 313–320.
- Csernicskó István 2004. A magyar nemzeti nyelvstratégiáról, mulasztásainkról, feladatainkról és vágyainkról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 106–116. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, PoliPrint.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó, István – Fenyvesi, Anna 2000. The sociolinguistic stratification of Hungarian in Subcarpathia. *Multilingua* 19–1/2 (2000): 95–122.
- Gabóda Béla – Orosz Ildikó 2003. Kárpátalja. In: Fábri István és Horváth Tamás szerk. *Oktatási és tudományos intézmények a Kárpát-medencében. A magyar nyelvű képzést folytató határon túli oktatási intézmények összehasonlító vizsgálata*, 45–66. Budapest: Márton Áron Szakkollégium Koordinációs Irodája.
- Giddens, Anthony 1997. *Szociológia*. Budapest: Osiris.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 2001. Nyelvi és szociológiai változók összefüggése a Kárpát-medencei magyar beszélőközösségeknél kisebbségi és többségi helyzetben. *Magyar Nyelv* XCVII: 152–171.
- Horváth Katalin 1976. *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzórendszere*. Uzshorod: Ungvári Állami Egyetem.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra Miklós 2001. Hungarian verbal puzzles and the intensity of language contact. *Journal of Sociolinguistics* 5/2: 163–179.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1996. Contact varieties of Hungarian in Slovakia: a contribution to their description. *International Journal of the Sociology of Language* 120: 111–130.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – két nyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lizanec, Petro 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lizanec, Petro 1996. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II. kötet*. Ungvár: Patent Nyomdaipari Vállalat.
- Lizanec Petro – Horváth Katalin 1981. A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. *Magyar Nyelvjárások* XXIV: 3–18.
- Milroy, James 1998. Children can't speak or write properly anymore. In: L. Bauer and P. Trudgill eds. *Language Myth*, 58–65. London: Penguin.

- Molnár Eleonóra 2003. Egyházi tehetséggondozás Kárpátalján. A kárpátaljai református líceumok története 1993–2003. *Közoktatás* X/2–3: 9–13.
- Orosz Ildikó 2001. A kárpátaljai magyar érettségizők továbbtanulási szándékairól egy reprezentatív szociológiai felmérés adatai alapján. *UngBereg 2001*: 101–108.
- Sebestyén Árpád: A kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának kérdései napjainkban: a magyar nyelv helyzete és fejlődésének főbb kérdései a területen. Kézirat év és hely nélkül. (Megtalálható Budapesten a Teleki László Alapítvány archívumában.)
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Ukrajna törvénye az általános közép fokú oktatásról.* (Закон України про загальну середню освіту) Megtalálható a <http://www.mon.gov.ua> honlapon

A magyar nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi problémák

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

1. Nyelvi megbélyegzés az iskolában

A magyar anyanyelvi nevelés és a nyelvművelés országhatároktól függetlenül évtizedekig egyik kiemelt céljának tekintette a nem standard (nyelvjárási) nyelvváltozatok és nyelvi jegyek kiirtását a tanulók nyelvhasználatából a standard elsajátíttatására hivatkozva. A nem standard nyelvi jegyeket hátránynak, akadálnak tekintő iskola szubtraktív (felcserélő) szemléletével – nem kis mértékben az osztályok nélküli társadalmi szerkezetet célul kitűző szocialista-kommunista ideológia hatására (Sándor 2001: 179–188) – azt kívánta elérni, hogy a nagyrészt nyelvjárási héttérű magyar beszélők saját alapnyelvi változatukat cseréljék a standardra (Kiss 1998, 2002: 6, 2003: 297–298, Kiss szerk. 2001, Sándor 2001 stb.). A kárpátaljai magyar tannyelvű iskola is ezt a szemléletet alkalmazza: mindent, ami nem része az eszményinek tekintett standard nyelvváltozatnak, hibának tekintve megpróbálja kigyomlálni a tanulók nyelvhasználatából (vö. Beregszászi–Csernicskó 1996, Csernicskó 1996 stb.). Ám ez a módszer mégsem eredményes. Amint azt számos kutatás igazolja, mind Magyarországon, mind pedig Kárpátalján a 21. században is élnek a nyelvjárások, sőt: az iskolások továbbra is használnak nem standard nyelvi jegyeket (Kiss 1998: 933, 1999, Kiss szerk. 2001; a szemlélet kárpátaljai eredménytelenségének igazolására lásd Beregszászi 2004, Csernicskó 1996, Csernicskó–Márku 2001, Csernicskó szerk. 2003: 179–207).

A nyelvjárási és más nem standard nyelvváltozatok erőteljes iskolai stigmatizációján alapuló anyanyelv-oktatási szemlélet nemcsak eredménytelensége miatt, hanem nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi szempontból sem tartható tovább.

2. Nyelvészeti ellenérvek

Közhely, hogy nyelvészeti értelemben minden nyelv és nyelvváltozat egyenértékű, valamennyi önálló, saját funkciókkal rendelkező rendszer. Alapvető nyelvtudományi tételt ignorál tehát az, aki a standardot és a köznyelvet

magasabbrendűnek, a nyelvjárásokat pedig alacsonyabbrendűnek tekinti vagy tünteti fel. Mint ahogyan tudományosan megindokolhatatlan álláspontot képvisel az is, aki egyes nyelvi jegyeket helyesnek, másokat pedig helytelennek minősít. Tudományos értelemben nincs értékkülönbség az egyes nyelvváltozatok között, illetve nyelvészetileg értelmezhetetlen, hogy mi helyes és mi helytelen; a helyesség kontextusfüggő: bizonyos nyelvi elem ebben a beszédhelyzetben helyénvaló, másik egy következőben (vö. Gombocz 1931). Jelentős az eltérés viszont az egyes nyelvváltozatok és egyes nyelvi jelenségek társadalmi presztízsében, megítélésében. Az iskolának tehát nem a standard felsőbbrendűségét kell hirdetnie, hanem arra kell megtanítania a tanulókat, hogy melyek az egyes nyelvváltozatok funkciói, hol, milyen helyzetben használható egy-egy nyelvi elem (Kontra szerk. 2003: 331–335).

Megengedheti-e magának egy nyelvészetileg képzett magyartanár, hogy nyelvtudományi alapigazságokat figyelmen kívül hagyva oktassa a tanulóknak saját anyanyelvüket?

3. Nyelvpedagógiai ellenérvek

A magyar gyermekek jelentős hányada ma is nyelvjárási háttérrel kerül az iskolába. Tudjuk, hogy – mivel a nyelv egyik legfontosabb funkciója az identitásjelzés – a helyi nyelvváltozatok használata gyakran a lokális azonosságtudat egyik markáns jegye, az összetartozás, a szolidaritás szimbóluma (lásd Kiss 2002: 6, Csernicskó szerk. 2003). A nem standard nyelvi jegyeket használó gyermeket megbélyegző iskola azt üzeni a gyermeknek, hogy az a közösség, amelyből érkezett, az a kultúra, amit környezete képvisel, értéktelen, megbélyegzett, szégyellnivaló. „Az otthoni nyelve okán megszégyenített gyermek ugyanis nemcsak otthona nyelvével kerül konfliktusba, hanem mindazzal, ami e nyelv mögött van” – írja Kiss Jenő akadémikus (2003: 297). A *magyar nyelvtan nevelőereje* című munkájában Papp István (1935: 16–17) így fogalmaz (idézi Kontra szerk. 2003: 332–333):

„A legelső dolog, ami a gyermeket meglepi az iskolában, az, hogy az a magyar nyelv, melyet otthon tanult az édesanyjától, s melyet szülei, testvérei és játszópajtásai beszélnek, nem helyes, hanem szégyellnivaló. Minden erejét összeszedi hát, hogy egy-kettőre elfelejtse szülőfaluja parasztos beszédmódját, mely az első napokban annyi pirulást és lelki gyötrelmet szerzett neki. El is felejtí mihamar, s ha később felnőtt korában a gyermekkori anyanyelv hangja találja megütni fülét, rögtön feltámad lelkében az első iskolai napok szorongó, kellemetlen érzése. Ez az érzés fogja színeezni lelkében állandóan szülőfaluja nyelvjárásának képét, s hogy megszabaduljon a kellemetlen emlékektől, igyekezni fog fölé emelkedni gúnnal és megvetéssel. Meggondolták-e az iskola emberei, mit rombolnak itt a növendék lelkében?”

Az iskola tehát a gyermek csoport-hovatartozásának egyik legfőbb jegyét, s ezzel együtt azonosságtudatát, közössége hagyományai iránti tiszteletét, szolidaritását rombolja. Mindez nemcsak nyelvjárásvesztéssel jár. Globalizálódó, homogenizálódó világunkban ugyanis a helyi értékek, beleértve ebbe a regionális nyelvi értékeket is, segíthetnek azonosságtudatunk megőrzésében, tradícióink megtartásában. Kárpátalján pedig, ahol a magyar közösség kisebbségben él, a nyelvjárásvesztés együtt járhat a nyelvcserével, hiszen számos településen a nyelvjárás az egyetlen használt változata a magyar nyelvnek (Kiss 2002: 16–17).

Pedagógiaiilag az sem indokolható, hogy az iskola igyekszik elfeledtetni a tanulókkal a nyelvjárási szókincset, miközben az iskolai magyarórák egyik központi feladata a szókincs bővítése, fejlesztése. Vajon mikor gazdagodik a szókincs: ha kigyomláljuk belőle a tájszavakat, vagy ha a tájszavak mellé tanulják meg a gyermekek a köznyelvi megfelelőket?

Joga van-e az iskolának ahhoz, hogy rombolja a rábízott gyermekek azonosságtudatát, és saját közössége tradíciói ellen fordítsa őket? Vajon összeegyeztethető-e mindez az iskola pedagógiai céljaival?

4. Nyelvi emberi jogi ellenérvek

Ma már a nemzetközi jog számos dokumentuma az alapvető nyelvi emberi jogok között rögzíti az anyanyelv használatának jogát a privát szférában¹. A tanulók anyanyelvváltoztatának iskolai megbélyegzése erkölcsileg és jogilag semmivel sem kevésbé súlyos cselekedet, mint egy nyelv megbélyegzése, használatának tiltása és kiirtása. Meggyőződésünk, hogy a szabad nyelvválasztás joga magában foglalja a nyelvváltozat megválasztásának szabadságát is. Ez pedig azt jelenti, hogy az a pedagógus, aki megbélyegzi tanulóit nyelvhasználatuk miatt, sérti azok nyelvi emberi jogait.

A tanulók nyelvhasználatuk alapján való megszegyenítése tulajdonképpen nem más, mint hátrányos megkülönböztetés. S mivel tudományosan igazolt tény, hogy az egyes nyelvváltozatok hierarchizálása nem nyelvészeti, hanem társadalmi alapon történik, a tanulók nyelvi jegyeik alapján való megkülönböztetése lingvicizmus (Sándor 2001: 155). Neves emberi jogi szakértők szerint pedig a lingvicizmus a rasszizmussal és az etnicizmussal együtt olyan „ideológiák, struktúrák és cselekvési módok, amelyeket a hatalomnak és a (mind materiális, mind nem materiális) forrásoknak 'faj', etnikum-kultúra vagy nyelv alapján meghatározott csoportok közti egyenlőtlen elosztásának legitimálására, kialakítására és újratermelésére használnak” (Phillipson–Skutnabb-Kangas 1997: 24).

5. Hogyan oktassuk akkor a standardot?

Gyakorló pedagógusokban nyilván felmerül a kérdés: ha az eddigi módszerekkel nem, akkor mégis hogyan oktassuk a standard nyelvváltozatot az iskolában, hiszen az iskolai anyanyelvi nevelésnek egyik központi feladata a standard elsajátíttatása?

Nyelvészetileg az egyetlen elfogadható álláspont az, ha elismerjük és a tanulókkal megismertetjük valamennyi nyelvváltozat értékeit, szépségeit. Nyelvpedagógiailag a standardot nem a nyelvjárások helyére, hanem mellé sajátíttatjuk el, azaz nem szubtraktív (felcserélő), hanem additív (hozzáadó) szemléletben oktatjuk. Ha a kisdíák nem standard jegyet használ, akkor nem szégyenítjük meg, hanem elmagyarázzuk: ezt másképpen is lehet mondani, és vannak olyan helyzetek, amikor ennek a változatnak a használata a helyénvaló. Ahogyan a gyermekek megtanulnak az alkalomhoz illően öltözködni, viselkedni, azt is gyorsan megtanulják, hogyan igazítsák nyelvhasználatukat is az adott szituációhoz. Nyelvi emberi jogi szempontból nézve is ez az egyetlen járható út.

Kiss Jenő (2003: 298) *A magyar nyelv kézikönyve* című kiadványban a következőképp foglalja össze a nyelvjárások és az iskola kapcsolatáról írottakat: „ami az anyanyelvet oktató pedagógusoknak teljes tudományos meggyőződéssel ajánlható, az a következő: nyelvjárási háttérű, nyelvjárási elsődleges nyelvváltozatú tanulókat funkcionális-szituatív kettősnyelvűségre érdemes nevelni, messzemenően figyelembe véve a gyermekek nyelvjárási meghatározottságát. A nyelvjárást célszerű tudatosan s kontrasztív szemlélettel beépíteni a köznyelv oktatásába. A nyelvjárás ebben az esetben nem üldözendő, kiirtandó akadály, hanem ésszerűen felhasználandó tényező. Olyan lehetőség, amellyel az anyanyelvi órák didaktikailag megalapozottabbak, egyszerűsége színesebbnek lehetnek. Olyan lehetőség, amellyel a tanulók előítéletmentes, egészséges nyelvszemléletét meg lehet alapozni” (lásd még Kontra szerk. 2003: 334).

Persze a felelősség elsősorban nem az iskolai magyartanároké. Az iskolákban anyanyelvet oktató pedagógusokat ugyanis a „tudomány fellegváráiban”, felsőoktatási intézményekben: egyetemeken és főiskolákon képzik. Kontra Miklós írja az iskolai nyelvi megbélyegzés kapcsán az alábbiakat:

„Tanárképzésünk sok egyetemen és főiskolán a 21. század elején is fenn tartja, illetve továbbörökíti a megbélyegzést. Nyilvánvalóan nem azért, mert az egyetemi tanárok, nyelvészek és módszertanok oktatók tudatosan 'rombolni' akarják növendékeik lelkét' (Papp István), avagy romboltatni akarják az általuk képzett magyartanárokkal a növendékek lelkét, hanem azért, mert a hagyo-

mány rabjai, akik nem teszik kritika tárgyává az évszázados elveket és tanári praxist. (...) A megbélyegzett beszédű embereket sokszor diszkriminálják is. Az ilyen nyelvi alapú diszkrimináció gyakran rejtve marad, de attól még működik. A diszkrimináció megszüntetésének, vagy legalábbis csökkentésének nem az a módja, hogy az embereket beszédük megváltoztatására készítjük, hanem az, hogy a diszkriminációt tápláló előítéleteket próbáljuk megváltoztatni. (...) Amiként a magyar iskola ma is a nyelvi alapú diszkrimináció kialakításának legfőbb színtere, úgy válhatna a jövőben az előítéletek táplálta diszkrimináció csökkentésének intézményévé” (Kontra szerk. 2003: 333–335).

A beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán olyan nyelvi szemléletben képezünk óvónőket, tanítókat és tanárokat, hogy oktatási intézményeink ne terjesszék, hanem csökkentsék a nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi szempontból is tarthatatlan előítéleteken alapuló diszkriminációt.

Jegyzet

¹ Lásd pl.: „valamely regionális vagy kisebbségi nyelv magánéleti és közéleti gyakorlásának joga az Egyesült Nemzeteknek a Polgári és Politikai Jogokról szóló Nemzetközi Egyezségokmányában foglalt elveknek megfelelően és az Európa Tanácsnak az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Védelméről szóló Egyezménye szellemében elidegeníthetetlen jog” (A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája, Preambulum).

Irodalom

- Beregszászi Anikó 2004. Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 79–97. Beregszász: PoliPrint, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 1996. A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyar nyelvtankönyvekben. In: Csernicskó István és Várad Tamás szerk. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 29–38. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Csernicskó István 1996. Hogyan tehetjük hatékonyabbá az anyanyelvi oktatást Kárpátalján. *Közoktatás* 1996/2: 12–13.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István – Márku Anita 2001. Hatékonyság a nyelvhelyességi kérdések oktatásában. In: *A 11. Élnyelvi Konferencia előadásai. Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve*, 97–103. Újvidék.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* XXVII: 1–11.
- Kiss Jenő 1998. A magyar dialektológia s újabb feladatai az ezredfordulón. *Magyar Tudomány* 1998/8: 929–935.

- Kiss Jenő 1999. Az anyanyelvoktatás, a nyelvjárások és a nyelvjárási háttérű iskolások. *Magyar Nyelvőr* 23: 373–381.
- Kiss Jenő 2002. Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség. *Magyar Nyelvjárások* XL: 3–20.
- Kis Jenő 2003. Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc szerk. *A magyar nyelv kézikönyve*, 271–300. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Papp István 1935. *A magyar nyelvtan nevelőereje*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 1997/1: 12–30.
- Sándor Klára 2001. Nyelvművelés és ideológia. In: Sándor Klára szerk. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 153–213. Szeged: JGYF Kiadó.

A kárpátaljai magyar beszélt nyelv tudományos vizsgálata: előzetes egy most induló kutatás anyagából

Csernicskó István

Ma már sokkal többet tudunk a magyar nyelv kárpátaljai változatairól, mint korábban bármikor. Kötetek, tanulmányok, cikkek, konferencia-előadások sorozata foglalkozik a helyi magyar nyelvhasználat jellegzetességeivel. Ám, amint erre egyik korábbi tanulmányomban utaltam (lásd Csernicskó 2004), ezek a publikációk szinte kizárólag írott nyelvi adatok elemzésével foglalkoznak, a kárpátaljai magyar beszélt nyelv vizsgálata kivételesnek számít (de lásd pl. P. Csige 2000). Erről azonban nem kizárólag a kárpátaljai magyar nyelvészek tehetnek. Sokáig egyáltalában nem volt megszokott a hangzó nyelv tudományos vizsgálata, sőt: a (magyar) nyelvészetben (főként egyes nyelvészeti irányzatok követői körében) ma sem túlságosan gyakori, hogy valaki magnetofonszalagra vagy más hanghordozóra rögzített felvételeket elemez és ez alapján fogalmaz meg következtetéseket (lásd pl. Váradi 2003). Ebben a nyelvészetnek mint tudománynak a fejlődéstörténete is szerepet játszott. Amikor ugyanis a modern nyelvtudomány atyjának tartott Ferdinand de Saussure (1967 és 1997) *Bevezetés az általános nyelvészetbe* című munkájában kijelölte a nyelvtudomány tárgyát, s ezzel a nyelvészeti kutatások irányvonalát is meghatározta, a *langue* (nyelv; elvont, konvencionális jelrendszer, amely egységes formában létezik a közösség tudatában) és a *parole* (beszéd; a langue használat közbeni egyéni megnyilvánulása) szétválasztásával a nyelvi változatosságot a kutatásra szerinte érdemtelen parole-jelenségek közé számúzta. A természetes élő beszéd pedig nyilvánvalóan változatosabb az írott nyelvnél. Saussure ezen nézetét (is) osztotta a 20. századi nyelvtudomány egy másik teoretikusa, az amerikai Noam Chomsky (1965: 3, 1986: 114) is, aki elődje langue–parole opozíciójához hasonlóan választotta külön a kompetenciát és a performanciát, és aki szerint a nyelvésznek az ideális beszélőt/hallgatót kell vizsgálnia egy homogénnek feltételezett beszélőközösségben, ahová természetesen nem tartozhat a nyelv *használatának* kutatása. (Erről részletesebben lásd pl. Labov 1979.)

Sokáig azzal utasították el a nyelv élő, valóságos használatának vizsgálatát, hogy lehetetlen a variábilis, a laikus szemlélő számára rendszertelennek

tűnő beszéd tudományos vizsgálata, vagy hogy a beszédet nehéz rögzíteni, s így elemezhetővé, a nyelvész számára hozzáférhetővé tenni. Ám a huszadik század 60-as éveiben megjelenő szociolingvisztika egyértelműen igazolta, hogy az élő nyelv változatossága nem rendszertelen, hanem éppen ellenkezőleg: nagyon is szisztematikus; a magnetofon megjelenésével pedig a beszéd rögzítésének technikai akadálya is elhárult, és hamarosan kialakult az a módszertani keret is, amelyben kutatni lehet a rendszert a látszólagos rendszertelenségben (vö. Labov 1979).

2003-ban, *A mi szavunk járása* (Csernicskó szerk. 2003) című kötet szerkesztése, összeállítása közben fogalmazódott meg egy a kárpátaljai magyar beszélt nyelv vizsgálatára vonatkozó kutatás megtervezésének gondolata, és az év végén el is készült a kutatási terv.

A vizsgálat elsődleges célja, hogy nagy mennyiségű, jó minőségű, magnetofonszalagra (esetleg a lehetőségek szerint videóra) rögzített, azonos szempontok szerint készített interjúból álló adatállományt hozzon létre. A megkérdezendő minta kialakításakor figyelembe vettük lehetőségeinket és a megcélzott közösség: a kárpátaljai magyar nemzetrész helyzetét. Végül úgy döntöttünk, hogy az adatközlők kiválasztása során a következő szempontokat vesszük figyelembe. Ha azokat a helységeket tekintjük magyarlakta településnek, ahol a magyarok aránya legalább 5%, illetve minimum 50 fő, akkor a 2001. évi ukrain népszámlálás adatai alapján Kárpátalján 124 magyarlakta települést találunk (ebből 37 a Beregszászi, 33 az Ungvári, 29 a Nagyszőlősi, 9 a Munkácsi, 6 a Rahói, 4 a Técsői, 1–1 a Huszti és a Szolyvai járásban található, továbbá Ungvár, Munkács, Beregszász és Huszt megyei jogú városok). Célunk, hogy valamennyi magyarlakta településen legalább három interjú készüljön, de azokban a helységekben, ahol jelentős számú magyar lakos él, nyilván ennél több felvételt kell készítenünk. Ez azt jelenti, hogy – a kárpátaljai magyarság teljes településterületét lefedve – minimum 372 interjút (a magyarlakta települések száma szorozva a településenkénti minimális interjúszámmal) kell felvennünk. Ez a korpusz már elegendő anyagot szolgáltat a kárpátaljai magyar beszélt nyelv vizsgálatához.

Tekintve, hogy adatközlőink kiválasztásában nemcsak a településeket vesszük figyelembe, hanem a válaszadók szociológiai jellemzőit (kor, nem, iskolázottság, foglalkozás stb.) is, a felgyűjtött anyag lehetőséget nyújthat a helyi magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződésének, egyes nyelvi jelenségek elterjedtségének stb. a vizsgálatára is.

Az interjúk (irányított beszélgetések) témaköreit úgy állítottuk össze, hogy az egyes témakörök anyaga feldolgozható legyen néprajzi, helytörténeti, szociológiai szempontból is, nem beszélve az anyag nyelvészeti jelentőségéről.

Az így felvett anyag (amelyről ugyan nem állíthatjuk, hogy tökéletesen és teljesen reprezentálja majd az adott település vagy pláne egész Kárpátalja magyar nyelvhasználatát, de) nyelvjárástani, szociolingvisztikai, szövegnyelvészeti és nyelvtörténeti szempontból egyedülálló jelentőségű lehet. Úgy gondoljuk, hogy az így felvett több száz órányi, élőbeszédből származó, valódi beszélők nyelvhasználatát rögzítő anyag kitűnő alapja lehet a magyar nemzeti nyelvi korpusznak is, s emellett jó nyersanyagot szolgáltathat a nyelvi kontaktusok, a nyelvjárási jelenségek, a nyelvi és stilisztikai változatosság, valamint a nyelvi változások tanulmányozásához. A jelenlegi kárpátaljai árakkal számolva pedig azt is hozzátehetjük: egy ilyen egyedülálló korpusz létrehozásának anyagi vonzata sokkal kisebb, mint a várható produktum értéke és jelentősége.

Az alábbiakban ennek a kutatási programnak a kezdeti lépéseiből közlünk mutatóanyagot: egy próbainterjú teljes szövegét. Mivel a beszélt nyelvi szövegek tudományos vizsgálata csak akkor lehetséges, ha a hanganyag lejegyzése szöveghű, az átirat tartalmazza a beszélt nyelv összes jellemzőjét (a hezitációkat, a töltelékelemeket, a szóismétléseket stb.). A felvételek lejegyzésére a Lanstyák István szlovákiai kollégánk által kidolgozott lejegyzési útmutatót egészítettük ki néhány saját kóddal, jelöléssel, annak érdekében, hogy minél pontosabban tudjuk visszaadni a beszéd jellemzőit, valamint hogy ezzel is könnyítsük a szövegelemzést végző kutató dolgát.

Az alábbiakban előbb az irányított beszélgetések témaköreit, majd a lejegyzési útmutatót közöljük, végül pedig a próbainterjú átiratát. Reményeink szerint már ebből a próbainterjúból is kitűnik, milyen haszonnal kecsegtet ez a vizsgálat a nyelvészek, a szociológusok, a néprajzosok és a történészek számára egyaránt.

Irodalom

- Chomsky, Noam 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Chomsky, Noam 1986. A mondatelméletének aspektusai. In: Antal László szerk. *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény VI, első rész*, 111–319. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Csernicskó István 2004. A magyar nemzeti nyelvstratégiairól, mulasztásainkról, feladatainkról és vágyainkról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 106–116. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, PoliPrint.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Labov, William 1979. A nyelvhasználat vizsgálata társadalmi összefüggésben. In: Pléh Csaba – Terestyéni Tamás szerk. *Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció*, 365–398. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

-
- P. Csige Katalin 2000. Beszélt nyelvi szövegek vizsgálata. *Magyar Nyelvjárások XXXVIII*: 325–328.
- Saussure, Ferdinand de 1967. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Gondolat.
- Saussure, Ferdinand de 1997. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Váradí Tamás 2003. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. In: Kiefer Ferenc szerk. *A magyar nyelv kézikönyve*, 339–359. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Az irányított beszélgetések témakörei

0. Személyes adatok

1. Nem
2. Születési év
3. Lakóhely (település neve, a porta leírása: családi ház, társasház, lakótelepi lakás stb.)

I. Életút

1. Születés, család (mikor és hol született)
2. Családi körülmények (milyen családban, kik voltak a szülők, nagyszülők, mivel foglalkoztak; most mivel foglalkozik a család)
3. Iskolák (hol, milyen iskolákat végzett, szeretett volna-e tovább tanulni, mi volt az akadálya; hol tanult tovább, miért éppen ott)
4. Vallás (milyen vallású, vallásgyakorló-e, jár-e templomba)
5. Foglalkozás, munka (hol dolgozott, milyen munkahelyei voltak, ott konkrétan mi volt a feladata, egy átlagos munkanapjának a részletes leírása)

II. Identitás

1. Milyen nemzetiségűnek tarja magát?
2. Fontos-e az életében, hogy Ön milyen nemzetiségű?
3. Lényeges-e, hogy ki milyen nemzetiségű?
4. Ki a magyar? Mitől magyar a magyar?
5. Származott-e abból előnye vagy hátránya, hogy magyar nemzeti-ségű és anyanyelvű? Ha igen, akkor milyen és mikor?
6. A magyarokon kívül élnek-e más nemzetiségűek is a településen? Kik?
7. És a cigányok? Hogy viszonyul hozzájuk?
8. Éltek vagy élnek-e zsidók a településen? Velük milyen, illetve milyen volt a viszony?
9. Mit gondol, milyen a viszony a magyarok és nem magyarok között a településen, Kárpátalján, Ukrajnában?
10. Van-e különbség a magyarországi és kárpátaljai magyarok között?
11. Milyen a viszony a magyarországi és kárpátaljai magyarok között?
12. Vannak-e magyar szervezetek, intézmények a településen? Milyenek? (Magyar iskola, valamilyen társadalmi szervezet helyi alapszervezete, nyugdíjasklub stb.)
13. Hogy emlékszik vissza az 1980-as évek végére, a 90-es évek elejére: szabadabb lett akkor a világ, mint a szovjet korszakban volt?

III. A település

1. Mi a véleménye a településről, ahol él? Szereti, otthonának érzi-e?
2. Hogy néz ki most a település? Elégedett vele?
3. Kik a településen a meghatározó személyek?
4. Összetartó-e a település? Összejárnak-e még az emberek? Milyen alkalmakkor?
5. Megtartják-e még a régi népi ünnepeket? Melyeket?
6. És régen megtartották-e a népi ünnepeket? Milyeneket?
7. Vannak-e most közösségi munkaalkalmak, kalákák, amikor az emberek egymásnak segítenek?
8. És régen? Hogy volt ez régen?
9. Járnak-e a templomba az emberek? Milyen alkalmakkor?

IV. Helyzetmegítélés

1. Mikor volt szebb, jobb ezen a településen élni: most vagy korábban? Miért?
2. Milyen a magyarok helyzete a településen? Jobb vagy rosszabb, mint korábban? Más nemzetiségekhez képest hogyan élnek?
3. Milyen volt a viszony az egyes nemzetiségek között régen?
4. Milyen egyáltalán a megélhetés a településen? Vannak-e munkahelyek? Miből élnek az emberek?
5. Gazdálkodnak-e az emberek?
6. Milyen a település jövője?
7. Vannak-e a fiataloknak kilátásai, lehetőségei itt?
8. Mi a kiút a jelenlegi helyzetből?
9. Vannak-e olyanok, akik áttelepültek vagy áttelepülnek Magyarországra? Sokan vannak-e? Kik mennek el? Mit szól ahhoz, hogy elmennek?
10. Járnak-e idénymunkára az emberek? Hová?
11. Régen jártak-e Oroszországba idénymunkára (hosszú rubelre, zárabotkíra)? Most járnak-e dolgozni valahová messzire? Kik, hová?
12. Magyarországra járnak a faluból? Dolgozni vagy valami másért is?
13. Az elmúlt 10 évben romlott, javult vagy nem változott a család anyagi helyzete?
14. És a következő 10 évben, mit gondol, romlik, javul vagy nem változik a család anyagi helyzete?

V. Nyelvjárás, nyelv, nyelvmegtartás

1. Milyen nyelven beszél a magyarok kívül?
2. Melyik nyelv szebb: az orosz vagy az ukrán? Miért?
3. A településen élő nem magyarok beszélnek-e magyarul?

4. Meg kell-e tanulniuk a Kárpátalján élő nem magyaroknak magyarul? Miért?
5. És a kárpátaljai magyaroknak meg kell-e tanulniuk ukránul és oroszul? Miért?
6. Van-e a helyiek által beszélt magyar nyelvnek valami jellegzetes vonása, amiben eltér a szomszédos településektől vagy a magyarországitól? Melyek ezek?
7. És a szomszédos magyar településeken hogy beszélnek magyarul?
8. Milyennek tartja a helyiek magyar beszédét: szép vagy csúnya?
9. Vannak-e olyan szavak, fordulatok, amelyeket Magyarországon használnak, de Kárpátalján nem?
10. És olyanokat, amelyeket Kárpátalján használnak, de Magyarországon nem ismerik őket?
11. Használnak-e a faluban élők olyan szavakat a magyar beszédükben, mint pl. *paszport*, *bulocska*? Mit gondol, miért használják ezeket a szavakat?

VI. A település története

(*az idős korcsoportba tartozóktól*)

1. Emlékszik-e még a háború előtti időkre?
2. Milyen volt a magyarok alatt és a csehek alatt?
3. Milyen volt a magyarok és a csehek bevonulása?
4. Hogyan élte túl a háborút a család?
5. Hogy emlékszik az első szovjet időkre?
6. Érintették-e az Ön faluját, családját vagy Önt személyesen az 1944. őszi deportálások, a málenkij robot?
7. A Donbászra vittek-e fiatalokat a faluból? Mi lett velük?
8. A kolhozosításra hogy emlékszik? Hogy ment a szervezés: önként léptek be az emberek, vagy kényszerítették őket? Vettek-e el a családjuktól is földet, jószágot vagy szerszámot?
9. Mikor volt jobb élni: most vagy a szovjet korszakban? Miért?

VII. Szeretne-e még valamiről mesélni, beszélni?

Élőnyelvi szövegek fonematikai elvű átírása¹

Lanstyák István

A fonematikai elv alkalmazása azt jelenti, hogy az egyes fonémák fonetikai megvalósulását (pl. a standardban szokásosnál nyíltabb *e*, illabiális *a*, diftongusok, kakuminális *t*, szóeleji magánhangzót megelőző gégezárhang stb.) nem jelöljük (sőt nem kötelező jelölni a nyelvterület jelentős részén önálló hangeszközként használt zárt *ë*-t sem). Ezenkívül az egyszerűbb lejegyezhetőség és olvashatóság kedvéért nem jelöljük a standardban szokásos módon bekövetkező hasonulásokat és igazodásokat sem, amennyiben ezeket a köznyelvi helyesírás sem jelöli, pl. *rögtön*, nem pedig *röktön*, *állj*, nem pedig *áj*, *munka*, nem pedig *mun̄ka*. Következésképpen jelöljük viszont a hangok törlését (a standardban használatos alakhoz viszonyítva), s természetesen a fonématöbbletet is, pl. *majnem*, *infart* 'infarktus', *há* 'hát', *nem tom* 'nem tudom'; *tulipántot* 'tulipánt' (tárgyragos alak), *terempts* 'teremtés'. (Ha a létrejövő alak nem könnyen érthető az olvasó számára, csúcsos zárójelben, egyenlőségjel után közöljük a standard alakot, l. alább!) Úgyszintén jelöljük a „fonémacseréket”, pl. *bendzin*, *dobzódik*, *onoka*, valamint a magánhangzó-rövidüléseket és -nyúlásokat, pl. *szinész*, *attol* 'attól'. Esetleg azoknak a rövidüléseknek, (pótló) nyúlásoknak a jelölése maradhat el, melyek révén a standard hangállományhoz nem tartozó beszédhang jön létre, pl. *ën* 'én', *hat* [illabiális *a*-val] 'hát', *ēmulasztotta* 'elmulasztotta'. A mássalhangzó-rövidülések közül csak azokat jelöljük, amelyek *nem* egy másik mássalhangzó szomszédságában következnek be (ugyanis mássalhangzó szomszédságában a rövidülés a standardban is szokásos), pl. *menyország*, de *mennybemenetel* (holott mindkettőt rövid *ny*-nyel ejtjük), *protokol*, de *tolltartó*.

A beszélőfordulót bekezdés jelzi, azaz minden beszélőnek a megszólalása külön bekezdésbe kerül. A párhuzamos szövegrészek – amennyiben terjedelmük nem haladja meg az egy sort – egymás alá kerülnek, s /- mmm mmm -/ veszi őket közre. Pl.:

A: Teraz *jedna celá stoosem* lesz, /- úgy, mint te mondod. -/

B:/- Nekem is úgy tűnik. -/

Az átiratban a könnyebb olvashatóság kedvéért jelöljük a köznyelvi helyesírás szerinti vesszőt, pontosvesszőt, kettőspontot, ill. mondatvégi írásjeleket (pontot, kérdőjelet, felkiáltójelet). Hasonlóképpen a köznyelvi helyesírásnak megfelelően használjuk a nagy kezdőbetűt mondatkezdésre, tulajdonnevek jelölésére stb.

A hangszínváltozást, a hangmagasságot, ill. annak változását, a hanglejtést stb. az átiratban nem jelöljük ugyan, amikor viszont kommunikációs vagy más szempontból fontos szerepe van, szögletes zárójelbe tett magyarázatként utalunk rá. Pl. „És aszonta nekem, hogy [felemeli a hangját] /- illet akárki ki tud taláni -/. Aszittem, ott esek össze.” (A megszólalásnak a ferde zárójellel, ill. kis-kötőjellel jelölt részét ejtette a beszélő emelt hangon.)

álló betűk	magyar nyelvű szövegrész
dőlt betűk	szlovák nyelvű szövegrész
KIS KAPITÁLIS	analóg vagy nyelvsemleges szövegrész
aláhúzott	magyar nyelvű szövegrészben: szlovák eredetű SM kölcsönlem
<>	kód
<=mmm >	magyarázat
<0mmm >	a beszélő által „kihagyott” szövegrész
<!>	sic! (azaz csakugyan úgy ejtette, ahogy az átiratban szerepel, bármennyire meglepőnek látszik is)
[mmm]	megjegyzés (pl. nevet, gúnyosan, emelt hangon, kiabál; mosolyog; bejön valaki)
/- mmm mmm -/	határjelölés (1. annak a szövegrésznek a megjelölése, amelyre az azt követő megjegyzés vonatkozik; 2. párhuzamos szekvenciák megjelölése)
(mmm mmm)	olyan szövegrész, melynek átiratában a lejegyző nem biztos („best guess”)
	junktúra (elnémulással nem járó, de valamilyen fonetikai eszközzel kifejeződő határjelölő)
(.)	akusztikai jelkimaradásban megvalósuló rövid szünet
(..)	akusztikai jelkimaradásban megvalósuló közepes(en hosszú) szünet
(...)	akusztikai jelkimaradásban megvalósuló hosszú szünet
m ' m	szokásos hasonulás vagy igazodás elmaradása
ö	rövid habozás
öö	közepes(en hosszú) habozás
ööö	hosszú habozás
&	sem habozásnak, sem értelmes szónak, szórésznek nem tekinthető hangkibocsátás
aaalvás	szóeleji hang megnyúlásával kifejezett habozás
alvásss	szóvégi hang megnyúlásával kifejezett habozás
° mmm mmm	feltűnően erős szakaszhangsúly
°° mmm mmm	feltűnően erős mondathangsúly
+...	félbehagyás
+/.	félbeszakítás vagy közbevágás
+//.	önfélbeszakítás, önközbevágás
xxx	nem szónak tekintett érthetetlen szövegrész
xx	szónak tekintett érthetetlen szövegrész
www	ugyanazon beszélő kihagyott szövegrésze (utána szögletes zárójelben jelölve, hány másodperces, perces szövegrész maradt ki)

Magyarázatok, megjegyzések

Az átiratban használunk központosítást (.,?!), a beszélő által másoktól idézett szövegeket viszont nem tesszük idézőjelbe.

Analóg szövegrész: mindkét nyelvben fonematikai szinten azonos hangalakú és legalább részben egyező jelentésű szavak, pl. *Mám to!* No menjünk!

Nyelvsemleges szövegrész: egy harmadik nyelvhez tartozó szó, szövegrész, pl. *Úgy tudom, hogy aztán jej kúpil nejaký PRESENT abo <=alebo> èo*.

Olyan szövegrész, melynek átiratában a lejegyző nem biztos („best guess”). Ez lehet akár egyetlen hang is, pl. a lejegyző nem biztos, hogy az inessivusi ragnak volt-e szóvégi *n* hangja, de lehet egy rag, egy szó vagy annál hosszabb szövegrész is (ha pl. valamilyen háttérzaj akadályozta a megértést). Pl. Fét <=félt>, nehogy szégyembe(n) maradjon. Elment a háza (előtt). Kérlek, ne vedd (úgy, hogy zaklatlak), de meg kell beszéljünk ezt a dolgot. Megadhatók alternatívák is. Pl. Elment a háza (előtt/elöl). Ez azt jelenti, hogy a lejegyző nem biztos, hogy az *előtt* 'előtt' vagy az *elől* 'elől' szót használta-e a beszélő, de (szinte) biztosnak tartja, hogy a kettő valamelyikét.

Szünetek. Az, hogy mi számít rövid, közepesen hosszú vagy hosszú szünetnek, a beszélő átlagos beszédtempójától is függ, ezért mindig a lejegyző dönti el. Rövid szünetként általában olyan szünetet jelölünk, amely a mondatvégi szünettel nagyjából azonos hosszúságú, de szokatlan helyen jelenik meg. (Ha a mondat végén vagy más szokásos helyen jelenik meg, akkor nem jelöljük, hiszen utalnak rá az írásjelek is, bár nem egyértelműen.²⁾ Középhosszú szünetnek a feltűnően hosszú, de még „normális” szünetet jelöljük. Hosszúnak általában azt a szünetet tekintjük, amelyre a beszélgetőtársak mindenképpen felfigyelnek, s amely már az elhallgatás határát súrolja. (Elég ritkán szokott előfordulni, kivéve, ha pl. tanórán történő feleletet rögzítő felvétel átiratáról van szó.)

Szokásos hasonulás vagy igazodás elmaradása: A hasonulásokat nem jelöljük (kivéve természetesen azokat, amelyeket a köznyelvi helyesírás is jelöl), pl. „lélegzet” (és nem „lélekzet”, mert a köznyelvi helyesírás szerint is „lélegzet”), de: „alakzat” (ennek is „alagzat” az ejtése, de a zöngésedést a köznyelvi helyesírás nem jelöli, ezért mi sem jelöljük). Ha egy rendszerint bekövetkező hasonulás elmarad, akkor a két hasonló hang jele közé beiktatjuk a ' elválasztójelet. Pl. alak'zat <=a *k* nem zöngésedett *g*-vé, ahogy szokásos>; mun'ka <=az adatközlő dentalveoláris *n* hangot ejtett, nem pedig a szokásos veláris hangot>. Ide tartoznak az ún. betűejtés tipikus esetei is, pl. ha az átiratban „látja” szerepel, akkor a kiejtés „láttya” volt, hiszen a köznyelvi hasonulásokat nem jelöljük. Ha a beszélő betűejtést alkalmazott, akkor erre elválasztó-

jellel utalunk: lát'ja. – Ha egy szokásos hasonulás vagy igazodás szóhatáron marad el, az elmaradásra junktúrával utalunk. Pl. más | beszélt. (Itt a junktúrára utaló virgula jelzi, hogy a kiejtés „más beszélt” volt, nem pedig „mázs beszélt”, ahogy szokásos.)

Habozás hossza. A rövid habozás általában egy rövid magánhangzónyi hosszúságú, a közepesen hosszú habozás általában egy-két hosszú magánhangzónyi hosszúságú, a hosszú habozás ennél hosszabb. A megszakított habozást külön-külön habozásnak tekintjük, pl. Azt mondta, hogy neki ez így öö ö ö nem felel meg. (Azaz egy közepesen hosszú és két rövid habozás követte egymást, vagy másképp nézve: egy hosszú habozást egy közepesen hosszú habozásnyi idő után egy megszakítás követett, majd hamarosan egy újabb megszakítás.) Ha a megszakítás olyan hosszú, hogy szünetnek tekinthető, szünetként jelöljük, pl. öö (.) ö (.) ö.

Habozás további típusa. Az említetteken kívül a habozást beszédtempó-lassulás is kifejezheti. Erre szögletes zárójelbe tett szöveges megjegyzéssel utalunk. A lassabban ejtett szövegrész határait határjelölő zárójellel (ferde zárójel plusz kiskötőjel) jelöljük ki. Pl. Ezenkívül ara is célozgatott, hogy valójában /- °neked az érdeked -/ [lassúbb beszédtempó], hogy ez sikerüljön.

Félbehagyás: A beszélő nem fejezi be a mondatot anélkül, hogy valaki félbeszakítaná.

Félbeszakítás: A beszélő azért nem fejezi be a mondatot, mert valaki félbeszakította.

Közbevágás: A félbeszakítás azért következik be, mert egy másik résztvevő veszi át a szót.

Önfélbeszakítás, önközbevágás: A félbeszakítás azért következik be, mert a beszélő hirtelen egy újabb mondatba kezd (pl. azért, másról kezd el beszélni vagy javítja magát), anélkül hogy az előző mondatot befejezné. Pl. 1. Teljesen kigömbölyödött attól, hogy+//. De ne fecsegyek itt össze-vissza! (Másról akar beszélni.) 2. Tele van bogárral a fának a fér+//. kérge. (Javítja magát.)

Szónak tekintett érthetetlen szövegrész: ha a lejegyző biztos benne, hogy egyetlen szó hangzott el, de nem érti.

Sem habozásnak, sem értelmes szónak, szórésznek nem tekinthető hangkibocsátás: ha van neve, magyarázatképpen csúcsos zárójelben föl kell tüntetni, pl. <=nyögés>, <=nyekkenés>, <=torokköszörülés>, <=sóhaj>. A gyakran előforduló hangkibocsátások számára be lehet vezetni fonetikai jeleket, pl. mhm <=helyeslés>, hmm <=hümmögés>; ezeket a jelmagyarázatok közt kell föltüntetni, az átiratban nem kell magyarázni.

Ugyanazon beszélő kihagyott szövegrésze: Ha több beszélő szövegrésze maradt ki, akkor megszakítjuk az átiratot, sorkihagyás után szövegesen

utalunk a kihagyott szövegrészre és annak hosszára, majd újabb sorkihagyás után folytatjuk az átiratot.

A beszélő által „kihagyott” szövegrész: Ha az „elmaradt” szövegrész önálló szó (vagy több szó), az előtte álló szövegrésztől betűköz választja el; ha nem (pl. ha egy toldalék maradt el), akkor nincs betűköz. Pl. Nem kell oda annyiszor <Oelmenni>. Ez a labda az iskolá<Oé>. Nem számítanak kihagyásnak a lazításos jelenségeként jelentkező szokásos törlések, pl. mer ’mert’, majnem ’majdnem’. Ezek után, ha nem érthetőek, magyarázatképpen közöljük a teljes alakot. Pl. Mer <=mert> nem mer. Mász <=mást> szólítottak föl.

Jegyzet

¹ A lejegyzési útmutató folyamatosan módosul. Ez a 2003. július 25-i változat.

² Azért nem egyértelműen, mert írásjeleket

– a köznyelvi helyesírásnak megfelelően

– olyankor is használunk, amikor a beszédben egyáltalán nincs szünet, pl. *Aszonta, hogy eljön.* (Valójában a szokásos ejtése: *Aszontahogy eljön.*)

„Felemelt fővel járhatnak a magyarok”

Egy irányított beszélgetés lejegyzett szövege¹

TM: Mikor tetszett születni és hol?

AK: Tisza....., ezerkilencszázharminc..... tizenkilenc.²

TM: Ö milyen családba született, bácsi?

AK: Één ö ö gazdálkodó.

AK2: Gazdálkodó.

AK: gazdá+//. kigazda volt az édesapám.

TM: Mivel foglalkozott?

AK: Földműves.

TM: Földműves volt. És az édesanyja?

AK: Az is egy olyan családból származott, az i is földművesek.

TM: És a nagyszülők mivel foglalkoztak?

AK: A nagyszülőmmm, a nagyszülőm anyai ágról, azok elég jó földbirtokosok, nem birtokosok, nahát nagyobb gazdák vótak. Apai ágról nagyapám az ácsmester vót például. Annak nem+//

TM: És a nagymamája?

AK: Ö aa a apai ágról?

TM: Amit ahol az ácsmester volt, ott a nagymama mivel +//.

AK: Na ottan ahá, az háztartásbeli vót.

TM: Ö milyen iskolát végzett?

AK: Háát én?

TM: Igen.

AK: Hát én tíz osztályt. Tizenegyet.

TM: Tehát akkor középiskolát.

AK: Hát középiskolát.

TM: És miért nem ment továbbtanulni, mi volt az akadály, hogy nem ment továbbtanulni?

AK: Hát én megmondom, mi volt az akadály. Én végeztem ö az iskolát ötvenkettőbe. (.) Ötvenegybe. Nem vót csak hét osztályig magyar iskola. Nyoolcad már csak ukrán vót. És fizetni kellett az iskoláér már hét osztály vót, *nápvornjá szerednyá skola*, úgy hívták. Szóval (.) nem egész középiskola.

TM: Öhöm.

AK: És elmentem Beregszászba beíratkozni ö nyoolcad osztályba. Ott+//. TM: Ott magyar iskola volt?

AK: Dnem ott is csak ukrán. Itt Újlakon nem vót nyócad ukrán. Beregszászba vót. És Beregszászba énn jártam körülbelül két hónapot iskolába. A vonat se pászolt, és ukránul abba az időbe még csak köszönni se tudtam. És tanulni kellett. Két hónapot jártam, hát egy, egy (.) ő mit mondjak egy, egy tollbamondás tiszta piros vót, úgyhogy mínusz egyes vót. xx Nincs itt értelme. Itt a Tisza tötést ahogy csinálták, és kéremszépen, és munkások kellett, én meg tizenennégy éves lehettem, még annyi se. Elmentem a Tiszasztrojba dógozni. Igen ementem még Szőlősrre a hogyhívjákba, a politechnikumba. Ott is ukránul kellett vé, izélni, felvételizni. Na ott a felvételi vizsgán ő egy ő ott is egy diktánt vót, ukránból, mínusz egyesre írtam.

TM: És akkor hol fejezte be a középiskolát? Azt majd később esti iskolában?

AK: Esti iskolában. Beiratkoztam, elmentem katonának, +//. igen itt nagyon jó tanárom vót, itt Újlakon egy Zseltvai nevezetű fizikus vót. És ilyen körökököt csináltunk az iskolába, fizikai kört. És akkoor délutánonként itt maradtunk, vótunk ott vagy ötön fiúk és (.) így elektromos dolgo +//. na nem vót akkor villany Tisza.....ba, hát ugyi csak itt Újlakon. És akko így villamosságba meg rádióságba+//. úgy hogy én kicsit konyítottam hozzá, és akko kérem szépen a Tiszasztroj úgy össze má bedöglött, és akko én ementem +//. Sztalin idejébe vót ez a vezetékes rádió, minden házba be vót vezetve a rádió kéremszépen, központi, kéremszépen, itt vót egy rádiócsomópont.

TM: És mivel /-foglalkozott-/ +//?

AK: /-Én vótam rádióuzelnél-/ dezsurnij.

TM: Tehá +//. Ön rádiózott?

AK: Rádió uzel vót, teljes rádió uzel. Mi fogtuk Kijevet meg Ungvárt, meg & (és így vezetékes meg minde), kilenc(kor be)adtuk a hangot.

TM: És ön akkor+//.

AK: Én onnan mentem katonának.

TM: De konkrétan ott mivel foglalkozott abba?

AK: Szolgálatot tartottam.

TM: Öhöm.

AK: Ott állandó szolgálatot

TM: Katonáság után?

AK: Katonásághoz ementem. Ott kitanultam sofőrnek.

TM: És utána?

AK: Ott mingyár sofőr lettem, három évig katona vótam, megtanultam oroszul. Hazajöttem, beirattam az iskolába. Nyócadba. Keresztúrba megalakult akkor az esti iskola. Elvégeztem tizenegy osztályt.

TM: És milyen munká+//. Mit dolgozott?

AK: Sofőr voltam osztán. Sofőr voltam húsz éven keresztül.

TM: Mi, milyen sofőr?

AK: Teherótón vótam (..) tizenegy évet. Utána személyszállítással dógoztam vagy kilenc évet.

TM: Öhöm.

AK: Kilenc évet. Akkor kéremszépen az öregem elment, +//. Az após elment nyugdíjba, ő öeő a szovhozna egy brigádvezetője vót. És én pedig itt a DOK-ba dógoztam igazgatót hordtam, nem tudom, nem emlékszel te arra?

TM: Nem.

AK: Na ez hetvenötbe vót, mikor ott hagytam. Elmentem brigádvezetőnek az após helyére. Ott dógoztam (..) ott dógoztam tizenegy, tizenkét évet. Mint brigadéros. Egy mezőgazdasági brigádnál. És mikor átköltöttünk ide, nekem má nem vót nagyon időm, kalapálni kellett a házat, satöbbi. Lleszá +//. elszámoltam a hogyhívjással, a brigádvezetéssel, elmentem a DOK-ba dógozni, ott akko jöttek ezek az olasz gépek és kompresszoo +//. kompresszoros lettem. Egy nagy teljesítményű kompresszort kezeltem egészen nyugdíjig.

TM: Öhöm.

AK: Elmente+//.

TM: Tehát és ez, ez hová adta a nyomást ez a kompresszor?

AK: Hát ugyi ez a kompresszor, ez tartotta a nyomást az egész cekkbe, mert minden gép, minden tolás, minden levegő nélkül & be se lehetett kapcsolni.

TM: Öhöm. Tehát akkor ön ön adta az összes gépekhez innen a kompresszo+//.

AK: Az összes gépek be inne+//. a kompresszornak vótam a kezelője.

TM: Milyen nemzetiségűnek tartja magát?

AK: Hát én magyarnak, színmagyarnak.

TM: És fontos az életében hogy ön milyen nemzetiségű, hogy ön milyen+//

AK: Én büszke vagyok a magyarságomra.

TM: És egyáltalán, maga az, hogy ki milyen ember, ez fontos?

AK: Kapcsold most ki.

TM: Lényeges, hogy ki milyen nemzetiségű?

AK: Mihez viszonyítva?

TM: Hát úgy általában, így lényeges-e hogy most valaki ukrán, valaki magyar, valaki zsidó, valaki más nemzetiségű?

AK: Hát én szerintem az a legnagyobb bűn, ha valaki a mivoltát letagadja. Mondjuk, ha valaki azt mondja, hogy én most kéremszépen ukrán vagyok, mer bizonyos előnyt fogok érezni, kiállok most ukránnak.

TM: Származott-e előnye vagy hátránya, hogy ön magyar volt?

AK: Sokszor. /-Sokszor.-/

TM: /-Például-/

AK: Például. Nagyon sokszor. Hát ő nagyon sokszor ő nem tudta az ember kifejezni magát rendesen oroszul. És akko ugyi mint brigádvezető is vótam, ugyi öö satöbbi. És akko & számtalanszo azt mondja, orosz kenyeret eszel, miért nem oroszul beszélsz. Például. Másodszor. Eoa <=egy olyan> másodrangú, másodrendű embernek tartották minden magyart a kommunista rendszer alatt. És nem vót +//. másodrendű ember vót. Például juttatásba vagy bármibe, az a ki ukrán, vagy orosz, vagy mit tudom ki, a magyar az ellenség vót. Az mindig, kéremszépen, másodrendű ember vót.

TM: És mostanába?

AK: Hát most mióta megváltozott ez a szóval+//. na ez a szabadság, hogy Ukrajna öná, izé lett, de még most is kéremszépen, +//. én csak olvasom, az én életembe nem mondhatom, éppen hallom, te is biztos tudod nagyon jól. Hát Huszton elindították a magyar iskolát, és kéremszépen hát nem. Hát nem megy, igaz.

TM: Öhöm. Tehát akko még most is érezhető?

AK: Hát hát olvassam el az újságot.

TM: /-Én tudom.-/

AK: /-Hát te is tudod-/ hát nem megy. Hát ugyi büszkék vagyunk erre öö hogyhívjákra, aa magyar hogyhívják öö szóval ő az előbb is kérdeztem, hogy ezt a főiskolát finanszírozza a magyar állam? Igen. Hát mondjuk büszke vagyunk erre, büszke vagyunk a beregire, a dobronyira, a tivadarfalvira, a técsőire, meg arra, hogy Gyertyánligeten má magyar iskola van, Rahón ugyi magyar iskola van, akkor Bocskón kezdődik, Huszton vót má, betiltsák. És ugyi milyen hátrány vót ez kéremszépen a Szőlősi járásba. Há mondjuk Újlakon meg vót a magyar iskola, de má Újhelybe nem vót, Karácsfalán nem vót, Szőlősen is egyesítették a magyar és az ukrán iskolát egy izébe.

TM: Öö ki +//.

AK: Egy nyomás vót. Egy magyar el+//. szóval+//.

TM: Elnyomták a magyarokat?

AK: Hát (azt ugye nagy ország), inkább asszimilizálta xx az oroszba. Inkább+//.

TM: Öhöm. Ő mitől magyar egy magyar? Ki kit nevezhetünk magyar embernek?

AK: Ahhhát

TM: Mitől magyar a magyar ember?

AK: Tudnék egy verset mondani, csak nem tudom elmondani. Mitől magyar? Hát én szerintem (.) a magyar embert általában a becsületes munkásságáról lehet megállapítani, kéremszépen a magyarságáról, meg a szavatartásáról. Mer ha

azt mondta, hogy így van, akkor az úgy van. xx jó magyar ember. Ha azt mondja, itt azt mondja, a magyarok dógoztak (.) annak kiváló a munkája. Ha azt mondják, hogy ezt ez csinálta, akkor má mondják, hogy selejt. Megmondták, ez a nemzetségük, például azt mondja: cigánymunka, mi, (.) nem dicséretes.

TM: Öhöm. Ö A településen a magyarokon kívül élnek-e, tehát Újlakon belül élnek-e más nemzetiségek itt?

AK: Újlakon? Hát hogyne, Újlakon itt+/-.

TM: Milyenek élnek?

AK: Mit mondjak. Vagy három vagy négy fajta. Itt élnek ukránok, élnek oroszok, élnek ruszinok, élnek zsidók, már kevés van, cigány és magyar.

TM: Például a zsidókkal milyen volt régen a viszony?

AK: A magyar ember nagyon tisztelte. A magyar ember tisztelte a zsidókat, mer zsidó az olyan ember vót, hogy amellett lehetett keresni is, és adott hitelt, és nem akart rögtön meggazdagodni. A magyar embernek egy kis hibája vót, ha egy kereskedő volt, xx az hirtelen akart gazdagodni. Bele is buktak. De ott, ahol a zsidók vótak, ott kéremszépen a kereskedelem mindenütt jól ment. És a zsidó az olyan vót, hogy kéremszépen rögtön a szegény vagy a gazdag, vagy satöbbi, nem baj, bácsika, majd kifizeti. Adott hitelt.

TM: És milyen a viszony, aki még itt vannak zsidók, azokkal?

AK: Hát itt már egy zsidót tudok,, [nevet] vagy hogy híjják.

TM: És azzal jó a viszony?

AK: J+//, hát jó persze+/-.

TM: És mi helyzet mondjuk a cigányokkal, milyen a viszony a cigányokkal?

AK: Hát ééén egyszerűen én azért nem szeretem a cigányt kéremszépen, mer nem szavatartó, és a munkáját se szeretem.

TM: Miér, milyen a munkája?

AK: Háát ugyi csapnivaló a munkája.

TM: Miért?

AK: Cigánnak+/-.

TM: Miért csapn+/-.

AK: Cigánymunkát végez. Cigánymunkát végez. Nem szavatartó. Ugyi éé (.) hajlamos a hazugságra. Hajlamos a becsapásra. Hajlamos há hát a cigánnak kéremszépen (.) hhá tisztelet a kivételnek, kérem egy kalap alá nem lehet venni.

TM: Öhöm.

AK: Csak átlag.

TM: Tehát akkor vannak kivételek?

AK: Há persze, há vannak, de csak+...

TM: Milyen a viszony a magyarok és a nem magyarok között-on?

AK: Hát elég békés, elég jó. Itt nincs olyasmi, hogy (..) +//. Én szerintem aő a viszony jó, jó.

TM: És Kárpátalján hogyha nézzük?

AK: Hát így Kárpátalján (...) nincs is izé feszültség, szóval erre büszkék lehetnek kéremszépen, nincsen feszültség a, +//. mer együtt él több +//. hát ugyi ezek a ruszinok, ezek itt vótak már mikor a magyarok is, +//. ööö igen, már azelőttökön ugye, +//. sőt még hozzá mikor elnéptelenedett Magyarország, akkor is behozták őket, nemcsak ruszinokat, behoztak németeket, satöbbi, munkára. És akkor például itt van egy olyan falu, mint Kovászó, egy egész kör+//. Beregszászi járásban talán egyedüli, ha ukrán falu, és jó viszonyba vótak mindég ott a magyarsággal.

TM: Öhöm. És ha Ukrajna területét nézzük meg, akkor milyen a magyarok és a nem magyarok viszonya?

AK: Ha Ukrajna terü /-hát U-/

TM: /-Ukrajna szí-/

AK: Ukrajnának, mit mondjak, van negyvennyóc millió vagy ötvenmillió lakosa, és kéremszépen a magyarság itt Kárpátalján lehet hogy százhetvenezer, ha van. Ha van százötven. Hát ez csepp a tengerbe.

TM: Öhöm.

AK: Ez csepp a tengerbe.

TM: És hogyan viszonyulnak az ukránok a magyarokhoz, tehát így ukrainai viszonylatba?

AK: Szszóval (.) az utóbbi időbe, az utóbbi időbe (.) neeem nagy szégyen magyarnak lenni, amióta kinyitották a határt oszt, járnak ki. Mer addig ugyi (.) ugyi sok ööö, szóval sok torzsalkodások vótak a magyarokkal szembe, mer hát ugyi ez is egy nagy fordulat vót, mikor Nagy Imre ötvenhatba megcsinálta a forradalmat, hát ugyi ez is, azt mondták először, hogy ez egy ellenforradalom, ugye. És a magyarok ki akarnak a ah a sz szo szocialista lágərbü, vagy hogy is mondjam a KGST-bü, meg a Varsói szerződésbü, meg satöbbi, ki akarnak szállni, és ellenségeskedésre, +//. És ugyi ez egy bizonyos ideig

TM: Tehát+//.

AK: A magyarságra+//.

TM: A rendszerváltozás után szabadabb lett a világ?

AK: Szabadabb. Százszor szabadabb lett.

TM: Miben nyilvánult meg ez +//.

AK: Ez meg nyilvánult abba, hogy egymáshoz viszonyítva a nép például má ha nem is tud rendesen magyarul, oszt egy magyar ember beszél, má+//. addig nem akart szóba állani magyarul. Most már szóba áll. Mer kiment külföldre, és látta, hogy az nem minden úgy vót, mint ahogy mondták, kéremszépen. Hogy a

külföld, kéremszépen, egy olyan ország, csak nálunk van demokrácia, nálunk van szabadság, nálunk van jog, külföldön nincs jog, nincs szavazati jog, satöbbi meg ez az, satöbbi, csak ez a miénk. S erre rájöttek, hogy nem igaz.

TM: Öhöm. Van-e különbség a magyarországi illetve a kárpátaljai magyar között?

AK: hh különbség? Hát a szokás szerint van. Szokás szerint van, mer mi a helyzet. Ez olyan, mint a szegény ember, meg a gazdag ember. A gazdag embernek, ha sokja van, az kéremszépen mindig igyekszik a többre. A szegény embernek, ha kevesse van, beelégszik a kevéssel. Például, hogy ha vendégszeretetű van szó, itt a semmiből, az itteni magyarság, jön egy idegeny, kiteszi az utolsót, vendégül látja. Egy magyarországi esetleg be se ereszt. Egy magyarországi magyar, kéremszépen, ki az, mi az satöbbi, becsukja, ne xx. Szóval+//. Itt inkább összetartó(bb) és vendégszeretőbb a nép, mint Magyarországon, °ezt én tapasztalatom, (én véleményem).

TM: Ö milyen a viszony a magyarországi magyarok és a kárpátaljai magyarok között?

AK: Háát e a viszony, mit mondjak, elég jó, elég jó viszony, mer a televízióba is, rádióba is hallgatom, kéremszépen, a külföldi kisebbségér Magyarország sokat tesz (.)+//.

TM: De így, hogy így most emberek között nézzük meg, tehát hogy nem most a +//.

AK: Nem politikai téren?

TM: Nem politikai téren. Tehát úgy az emberek, mikor egymás között vannak. Egyszerű emberek.

AK: Hát én azt veszem észre, hogy jó. Mer láttam olyat is, sokszor, hoogy a mi népünk elment árulni arra a piacra valami csekélységet, és akkor jön a magyar, és azt mondja, na veszek magától valamit, mer látom, hogy kárpátaljai, azt mondja, hogy maga bódoguljon. Szóval segítőkész vót a magyar ember.

TM: Öhöm. És ez így átlagba vagy vagy esetleg+//.

AK: Hát én így amennyit jártam, ugyi ööö e ő

TM: A településen, Újlakon vannak-e mondjuk magyar szervezetek, intézmények?

AK: Hát hogyne, a KMKSZ.

TM: És intézmények esetleg?

AK: Hát+//.

TM: Vagy egyéb más szervezetek?

AK: Ö magyar szer+//. intézmény, há csak az egyház. A római, má még a görög katolikus, régen azt mondták, hogy ők nem magyarok, de most má ők magyarok. Most má a görög katolikusok magyarok+//.

TM: Iskola?

AK: Már iskola, már satöbbi és Magyarországon tanítsák is a görög papokat kéremszépen, kiküldik is. Segítséget is kapnak a görög+//. Mer ugyi negyvenötbe, mikor bejöttek az oroszok, bevitték a magyarokat a lágerbe (.) görög katolikusokat nem vittek senkit. (É)S egy görög katolikus nem ment, Karácsfalárul senki. Innen Újalkru se ment egy görög katolikus se. Csak a magyarokat vitték a lágerbe, a református, katolikusokat, mer az magyarul+//. De itt akkor még a vallás is bejátszott abba, hogy ha görög katolikus, (.) tehát ukrán. Tehát ha ukrán, akko nem ellenség. Akkor nem kell bántani.

TM: Öhöm.

AK: Tehát ha nem magyar akkor+//. De ha magyar, akkor vitték.

TM: Mi a véleménye a településről, tehát Tiszaújlakról, szeret itt élni vagy (.) otthonának érzi?

AK: Hát eléggé azér is, mer én-i vagyok.-i vagyok. Eléggé, mer Újlak visszaesett, de vót egy időpont (.) m úgy régen, úgy még a kommunista rendszerbe is, hogy (.) Újlakon a munka(.)lehetőség megoldott vót. Megoldott vót, mer nemcsak egy kolhoz vót, itt lehetett választani iparba, mezőgazdaságba. Szóval azér is jó Újlakon lakni, mer a város ugyi az egy olyan dolog, hogy a piac diktál. Itt meg van egy kis kertje, van egy kis mezeje, közbe még van városa, van állomása, vann buszközeledése, vann iskolája és in és a munkahely, na most az ipar bedöglött. Há ha dógózna a cipőgyár, a DOK, a fűrészgár, a promkombinát, a kombingyár. Az+//. Vót itt három ömööő óvoda meg micsoda, milyen iskolák ezek a+//.

TM: Mikor volt jobb élni most vagy+//?

AK: A (régebb) színvonalakon jobb vót, mint most. Most ugyi visszaesett. Szeszegény az ország, nincs miből, nincs miből fizetni. Hát a kórház is, kéremszépen bedöglött a kórház is, nincs á+//. Nincs fe fekvő betege, senki. Nincs az államnak pénze ahhoz, hogy rendszeresen fizesse még a büdzseten dolgozókat se. /-És-/ +//.

TM: /-xxx-/

AK: a munkásoknak a fizetése meg igen elmaradt sok(nak/ban)

TM: Hogy néz ki maga a települése? Elégedett vele, ahogy kinéz?

AK: Nem, nem.

TM: Min változtatna?

AK: *Ne melő, ne mjute*. Újlak abba az időbe, amikor még gyerek vótam, akkor például ő Fehérgyarmat nem vót olyan település, mint Újlak különvót. Biztos jártál Gyarmaton.

TM: Igen. Mi, mitől volt külön, mint például Fehérgyarmat?

AK: Újlakon? Újlakon például egy óriásiiii nagyon ö ugi+//. Fehérgyarmatnak először is nem vót közlekedése olyan, mint Újlaknak. Közle+//. Nem vót műútja, mer most csinálták az utat, abba az időbe fő fődutak vótak. Nem vót, kéremszépen, úgy rendezett, nem vót annyi üzletje, mint Új<0aknak> Újlakon itt megkezdve itt a saroktul, itt a saroktul, ahol most van öö a kávézó, egészen most a futbálpályánál ott vannak azok az épületek, még most is látszik, azokat a redőnyöket még most lehúzza, egészen le a temetőéig. Ott *kétódalt, az árvíz megrikkította, °Ott kétódalt bót a bót, egy+//. a bót a bót. (Vót itten) Itt nem kellett menni Szőlősrre, vagy Beregszászra, vagy Ungvárra valamit venni, vagy déli gyümölcsöt, vagy (páskát), semmit. Újlakon min+//. °Újlak ellátta itt a környéket lábbelivel.

TM: Min változtatna, ha most módja vóna rá?

AK: Hát (.) itt ö énnekem módom hö+//.

TM: De hogyha most+//.

AK: Fentről lehetne változtatni csak. Ant+//.

TM: /-De min min? Min kelle-/ne

AK: /-Hát ugi sok mindennen.-/ Sok minden kéne ahhoz, hogy a cipőgyár elinduljon. Hogy munkalehetőség legyen az embereknek. Munkalehetőség. Ahhoz, hogy elinduljon a cipőgyár. De nem olyan alapon induljon el, hogy esetleg a magyarországi ö közösvállalat hoz egy kis bőrt, a miénk felvarrják, az hozza a cérnát, hozza a gépet, hozza a bőrt, hoz mindent. (a) miénket megtanítsa gépelni, akkor kéremszépen, mikor legépelte, akkor elviszi. A magyar becsomagolja, eladja. Esetleg annyi haszna van az országnak benne, hogy az adóját fizeti. És a magyar ö áállam itt a munkásoknak fizet egy minimális bért, ami Magyarországon nem pénz. És itt nekünk ez csak kizsákmányo<0lás>. Akkor, hogyha nekünk egy technológiánk, a mi mérnökünk, ami hogyhí<0vjákunk> kirajzolna egy gépsort, és betenné, és avval a gépsorral egy minőséges ö konkurencia piaci, világpiaci árut tudnánk előállítani. Akkor nálunk fellen+//. vóna pénz. De addig, míg ha mi megvesszük a technológiát, nagy pénz. De méket adják el? Azt adják el, ami má nekik nem kell. Úgyhogy ahhoz nállunk, ugye, nagyon nagy változásnak kell lenni, hogy a mi országunk folyamatosan fejlődjön. Mer ugi akkor, hogy ha annak a cipőgyárnak vóna (.) olyan keresete, olyann jövedelme, hogy egy részét átutalja a városfejlesztésre, +//. Mer benne van nálunk a törvénybe, hogy nem tudom mennyi a vállalt xx, mennyi neki a bekeresett hogyhíjjákja, abból az összegből egy bizonyos százalék megy a város öö hogyhíjjákjára ö városfejlődésére. Nekik nincs mibü. Itt a város csak abbu fejl(0ódhet), ha cseppentenek valami kis pénzt. Ha cseppentenek.

TM: És ö mondjuk miből élnek meg egyáltalán Tiszaújlakon az emberek? Munkahelybül vagy valami mással foglalkoznak?

AK: Hát itt a megélhetés, kéremszépen, kettő. Vagy hármat is lehet felsorolni. Esetleg az a nyugdíjas, amék kap, már Magyarországra dolgozol, magyarországi pénzbe hétezer forintot, az a nyugdíjas, mer kap száznegyven rivnyát <=hrivnyát> egy max, egy legnagyobb nyugdíj száznegyven rivnya<=hrivnya>. Az hétezer rivnya<=hrivnya>, ha kettővel számolod, de de má több mint ke<0ttő>. Az hétezer rivnya<=hrivnya>, hétezer rivnyából<=hrivnyából> ad az ő fiának, meg unokájának a mindennapi kenyérre. Egy. Másik. A határral, ami kéremszépen ilyen turizmus, ilyen bevásárlási turizmus, esetleg elad valamit, kupeck<0kedik>, onnen hoz valamit, ezen valamit nyer, ez a második. Szóval első: a nyugdíjas tartsa a munkást. Második: a csencselezés tartsa a családot. Harmadik: kéremszépen adnak tíz szotek földet és van egy kapája, és terem murok, petrezselyem, meg karalábé.

TM: És járnak Magyarországra az emberek Tiszaújlakról dolgozni? Például /-ilyen időnymunkára.-/

AK: /-Sokan-/ Biztosan, apukád is meg a többi. Sokan.

TM: És+/-

AK: Sokan.

TM: És+/-

AK: Hogy hogy jönnek ki, nem tudom. Aztat hallom, például itt a szomszédombba két ő ő egyetemista állatorvos, elvégezték az egyetemet kéremszépen, (.) és ők is odajárnak. De hát ugyi nem merem megkérdezni, mennyit keresnek, meg nem is mondanák lehet.

TM: Öhöm.

AK: (T/D)ehát azt tudom, hogy egyszer-egyszer hazajönnek, meg visszamennek.

TM: Oroszországba járnak még az emberek dolgozni? Ilyen időnymunkákra?

AK: Hát Újlakról tán nem.

TM: S régebben?

AK: Régebben jártak.

TM: Mivel foglalkooztak?

AK: Építkezéssel. De nem járnak Oroszországba nagyon, mer először is az utazás, a hozatal, mer terményér dógoztak, meg hogyhívják, azt most drága behozni, és akkor rengeteg ilyen utonállók vannak. Körülményes hazahozni valamit. Inkább mennek Magyarországra vagy Csehországba dógozni.

TM: Mi a kilátásai a fiataloknak itt Tiszaújlakon? Milyen kilátásai vannak?

AK: Fiataloknak? Jelen pillanatba (..) nincsenek biztosítva (.) megélhetési xx munkával.

TM: Mmivel foglalkoznak akkor?

AK: Csak ez a határ esetleg.

TM: Öhöm. Ö Mi a kiút a jelenlegi helyzetből? Mi lehet a kiút?

AK: Kiút? (..) Háát ezen csak, mondom, a munkahelyteremtés lenne a kiút. °És (.) °Olyan árut csinálni, nem raktárra dógozni, menő árut, piacképest.

TM: Öhöm. És a településnek van jövője, Tiszaújlaknak? És milyen jövője van, hogyha van?

AK: Háát nem nagy (.) nem nagy jövőt látok így, kéremszépen. Ha tíz év alatt nem tudtunk még Tiszaújlakon egy gyárat beindítani, mer mióta önálló Ukrajna+//. Tíz-tizenegy éve?

TM: Úgy valahogy. Több már.

AK: Hát akkor °hány tíz évnek kell eltelni akkor ahhoz, hogy egy gyár beinduljon?

TM: Öhöm. A... milyen a magyarok helyzete a településen? Mondjuk jobb mint a korábban volt, vagy rosszabb+//?

AK: Jobb.

TM: esetleg+//. Jobb?

AK: Jobb így politikailag. Felemelt fővel járhatnak a magyarok, nem +/.

TM: És megélhetően mondjuk a többi nemzethez képest?

AK: (.) Háát talán egyforma. Egyforma.

TM: Vannak olyanok, akik kitelepültek Kárpátaljáról Magyarországra? Vagyis Újlakról pontosabban?

AK: Hát persze, hát hogyan.

TM: Sokan?

AK: Hát elég, elég sokan. Meg osztán vannak kitepülvélve <=kitelepülve> elég sokan, akik itt laknak és ott kapják a nyugdíjat. Már papíron ott vannak, a hozzátartozója felveszi a nyugdíjat és hozza haza.

TM: Öhöm. És+//.

AK: °Csak ezt nem tudom, (a) magyar állam honnen bírja fizetni. Honnen bírja fizetni?

TM: És kik mentek főképpen ki Magyarországra? Kik települtek ki?

AK: Háát vegyesen. Talán még több az ukrán, mint a magyar.

TM: De mondjuk a magyarok, akik elmentek, azok közül értelmiségi, vagy, vagy nyugdíjas, vagy munkanélküliek mentek ki többen?

AK: Legtöbben nyugdíjasok mennek ki. Legtöbben nyugdíjasok mennek ki, mer itt kéremszépen kapott hét, hétezer forint nyugdíjat és ott meg kap harmincon felül. Ugyanazér a munkájér. Csak ezt nem tudom, a magyar állam miér nem mondja az ukrán államnak, hogy nálad ledolgozták az életnek a huszonöt vagy harminc esztendejét, tenálad kerestek, tenálad fizették a

nyugdíjalapot, utalja át a nyugdíjat Ukrajna Magyarországnak. Miért olyan bőkezű Magyarország, hogy az ő pénzéből fizeti az idegen hogyhíjjákokat.

TM: Mi a véleménye arról, ő hogy kimennek innen a magyar emberek, mondjuk Magyarországra áttelepülnek?

AK: Háát itt a megélhetésér mennek mind. Mind azért mennek, a pénzér.

TM: És mi a véleménye ról+/-.

AK: Ha azt mondanád, utalja át Ukrajna az itteni pénzt vissz+//. össz+//. ööö átutalná Ukrajna, ha átutalná a pénzt, és megkapná azt a hétezer forintot, amit én kapok, akko jönne vissza.

TM: De mit szól ehhez, hogy ők kimennek?

AK: Hát én mit szóljak hozzá, hát ez, ez magánügye mindenkinek kéremszépen. Hát ugyi énn ugye +... meg oszt mennek ki ugye, azok is kéremszépen sokan, akik a gyereküknek+... Hát például, na, elvégzik kéremszépen itt az egyetemet, az ungvári egyetemet, egy családnak rákőti kéremszépen az összes jövedelmét, hogy tudja a család kitaníttatni. Megkapja az egyetemi papíráját, kértem én, az hova megyen. Mihez kezd? Elvégzi kéremszépen a közgazdasági egyetemet Ungváron, egy ekonómista. Hol veszik fel (.) dógozni? Felveszi a táskát és viszi a cigarettát árulni a határon keresztül Magyarországra. Hát ezért tanult?

TM: Öhöm. Kik a településen, Újlakon a meghatározó személyek?

AK: Háát a vezetők? Hát az nyilvánvaló.

TM: Tehát a vezetők határozzák meg a települést?

AK: Hát persze. A vezető kéremszépen itt jelen pillanatba, ugyi a nép válassza, ő hogyhívjákolja, ő (..) irányít, ő határozza meg (.) kinek valami jár, kinek valami nem jár, ő a meghatározója, kinek menjen bevezetni a gázt. Énnékem már ígérk kéthete, de nem jönnek. Mert a tanácselnök utasítására még nem ért el ide. Mikor azt mondja, menjen haza, hónap ott lesznek. Már két hete, még nincsenek. Tehát ha a tanácselnök úr azt mondta vón, hogy egy kilnecvenes éves embert egy hatvanhét éves ember gondoz és nincsen (neki) a tüzre tenni, nem tudok kimenni, s má összeszedtem annyi pénzt, hogy be tudnám vezetni gázt, lehetséges. Meg van hozzá minden, nincs meg az engedély a bíró által, hogy idejöjjön, kéremszépen. Ennek a kilnecven éves embernek. Hanem ott kéremszépen a Tereskova utcán minden házba be van vezetve. Ott csinálják. °Ezeknek, akik csencseleznek. Ott a pénz (.) a pénznek nincs szaga és a pénz diktál.

TM: Öhöm.

AK: Ahon nincs pénz, ott nincs (.) munka sem.

TM: Összetartó-e a település, összejárnak-e még az emberek és milyen alkalmak/-kor?-/

AK: /-neem-/ Itt a fiataloknak nincs tánc, vagy nincs egy mulatság, vagy nincs egy klub, vagy nincsen semmi. Itt esetleg a tévét bekapcsolja, nézi mindenki magának, még a szomszédolás sincs a mi utcánkba xx.

TM: És régen megvolt?

AK: Régen, régen itt már mink a kommunista rendszer, mikor én még olyan süldő fiú voltam, mikor a rádiócsomópont+..., itt minden szombateste fűvő iööö vonós zenekar játszott és tánc vót, mozi vót, hogyhívják vót, klub nyitva vót, /-minden-/

TM: /-Szomszédok-/ így összejártak?

AK: Szomszédok összejártak, satöbbi. Igaz, akkor nem vót televízió. Most leül mindenki magának, nézi a televíziót, ha álmos, lefekszik.

TM: Megtartják még a régi népi ünnepeket a (.) Újlonon?

AK: Háát (..) így a vallásos ünnepeket igen.

TM: Melyeket?

AK: De a május elsejét nem tartás, november hetedikét nem tartás. Hát mondjuk a (.) a Karácsony, Húsvét, Pünkösd, mit mondjak. Ezt a három nagy ünnepet igen megtart(juk).

TM: S régebben mondjuk melyeket tartották még meg?

AK: Hát régen megtartották február huszonharmadika, *Gyeny Szovetszkoji Armiji*, március nyócadika nőnapja, [köszörüli a torkát] november hetedike kéremszépen a szocialista forradalom győzelme. Akko mi vót még? Május elseje, a munkásnép ünnepe. Kétnapos ünnep. Akko meg vót még több ünnep: könnyűipari dógozók napja, vót kéremszépen [köszörüli a torkát] építőnap, vót mezőgazdasági ünnep, vót aranyósz. Hát sok-sok ilyen ünnepek vótak. Vót gy, tanítók napja, az má tán most is van.

TM: Van-e, vannak-e ilyen közösségi munkaalkalmak, kalákák, hogy összejárnak például kukoricahántásra, kukoricatörésre így a szomszédok, mondjuk egyszer neki mennek, egyszer a másikonak?

AK: Nem. Ez már csak minden pénzér megyen. Ez már nem úgy megy, mint régen, hogy megyek segíteni a szomszédnak, a meg visszajött segíteni.

TM: És régen meg volt ez?

AK: Régen igen.

TM: Körülbelül meddig volt ez?

AK: Hát ez már a kolektivizáció előtt. Mikor bejött a kolektivizáció, akko levágták mindenkinek a kertjét, kéremszépen. Akko má nem vót földje se. Most lett egy kis földje, mikor má Ukrajna szabad lett.

TM: Öhöm. Eljárnak az emberek templomba?

AK: Igen. Igen Újlonon van kéremszépen négy templom. Van egy római katolikus, görög katolikus, református és egy királyság háza, ez a jehovista szektának a +/.

TM: És milyen alkalmakkor járnak el?

AK: Hát ugyi nagy **ünnepe**, vasárnaponként. Elég szépen járnak a templomba.

TM: Milyen nyelven beszél a magyaron kívül?

AK: Én? Piaci nyelvet az orosz tudom legjobban, mer nem irodalmilag, csak így.

TM: És az ukrán?

AK: Az nem megy sehova.

TM: És melyik nyelv szebb most, az orosz vagy az ukrán?

AK: Az ukrán a mi magyar nyelvünkön sokkal nehezebb megtanulni, mer (.) valahogy (.) így nyelvkiejtésbe az orosz közelebb áll. Úgyhogy könnyebb megtanulni oroszul, mint ukránul.

TM: De és szebb az orosz nyelv az ukrántul, vagy inkább fordítva?

AK: Éééészerintem szebb is, meg értem is jobban.

TM: És miért szebb mondjuk?

AK: Hh Azér, mer (..) hogy mondjam, a magyar nyelv is egy kicsit, hogy is mondjam, olyan (...) nem olyan lágy, mint az ukrán, egy kicsit olyan keményebb, mi+//. de az orosz hasonlított a keménységre a magyarhoz.

TM: Öhöm. Ő A településen élő nem magyarok beszélnek-e magyarul?

AK: Török. Van olyan, aki már körülbelül, de akcenttel beszélnek, hogy+... Észre lehet venni a nyelvén, hogy bizony a kiejtése nem tiszta.

TM: És meg kell tanulni a Kárpátalján élő ma nem magyaroknak magyarul? Tehát aki+//.

AK: Nem fontos nekik megtanulni.

TM: Miér nem fontos?

AK: Azér nem fontos, mer a kárpátaljai magyarok már többsége mind piaci nyelvet beszéli az orosz, az orosz.

TM: Öhöm.

AK: A magyarok az orosz. Nem annyira az ukrán, az orosz. Úgyhogy ő már kijön vele, hogy nem nekünk kell megta+//. vagyis ő már annyi+//. megtanult a magyar is, hogy ők már kommunikálni tudnak együtt kérem/-szépen-/

TM: /-Akkor-/ a magyaroknak meg kell tanulni ukránul

AK: nn

TM: vagy oroszul?

AK: Ha a oroszul már, már ovodába is a magyarok már annyit tudnak, már a aki aki, hogy az oroszokkal tudnak kommunikálni. Már tudnak.

TM: Tehát akkor meg kell tanulni mindenképp+//.

AK: Nem muszáj, hát már ő mondom az alatt az idő alatt, már megkezdve az ovodátu, mer ugyi már magyar iskolába is tananyag vót az orosz nyelv, elég bőven, az ukrán nyelv kevésbé vót xx,

TM: Öhöm.

AK: és úgyhogy ő má+...nem tettem e tüzre, úgyhogy azt akarom mondani, hogy nem muz, hogy nem feltétlen fontos. Na de az az igazság, hogy fontos volna, mondjuk ukránul tudni, mondjuk olyan személyeknek, akik tisztséget <=tisztséget> betötenek. Itt rengeteg olyan van, hogy h öö nem beszél helyesen az ukrán nyelvet, és bizonyos posztokat betötenek. Oroszul tud, de ukránul nem.

TM: Öhöm. És ezt miér volna fontos tudni neki?

AK: Hát nagyon fontos például, hát egy öö egy egy egy olyan embernek, aki tisztséget <=tisztséget> betöt és annak az államnyelvet PERFEKT kéne tudni.

TM: öö A helyiek, tehát a tiszaujlakiak magyar beszéde különbözik-e ö van-e ilyen jellegzetes vonása, ami mondjuk eltér a szomszédos falvak használatától, nyelvhasználatától, magyar nyelvhasznála/-tától-/

AK: /-Háát-/ általában Tiszaújlak nagyon helyesen beszél. Mer ha vesszük a Tiszának a folyását, itt ahogy megyünk tovább a Tiszától mindjárt tájszólásosabbak+/-

TM: Mi, miben különbözik, mondjuk ilyen példakon?

AK: Eez kéremszépen, haa rádió, vagy televízió, vagy irodalmilag olvassuk, a tiszaujlaki ember elég, szerintem helyesen magyarul beszél. Nem tájszólással.

TM: De mondjuk így az újlaki beszéd között mit mondanak másképp, mint például a Tiszán túliakba?

AK: Háát az sok mindent lehetne felsorolni.

TM: Hát mondjuk egy-két példát.

AK: Hát azt mondja például a salánki ember a lányának, nem azt mondja, hogy Erzsike, azt mondja, hogy Örzsi. Örzsi. Örzsi, gyere má ide. Akkor azt mondja, ho Firenc, nem Ferenc, azt mondja Firenc. Hát vannak itt sokan ahun i betűvel beszélnek, meg ö betűvel beszél, ahon a betűvel, például arra Dobron <=Dobrony> fele. Akkor na Nagyberegen. Meg hát itt ahogy etérnek a Tiszától, ott mindjárt tájszólás megy.

TM: És a magyarországi és a tiszaujlakiak beszéde között van különbség?

AK: A tiszaujlakiak szebben beszélnek, meg Dunántúl. Szebben beszélnek magyarul.

TM: Mitől? Miért szebben?

AK: Azér mer nincs tájszólása. A tiszaujlakiaknak szépen (.) igeragozás szerint beszélnek.

TM: Öhöm. És akkor a magyarországiaknak van?

AK: Van persz<0e>

TM: Például, milyen példát lehetne melten <=említeni>mondjuk a /-tiszaujlakiak így mondanak-/ , azok pedig másképpen.

AK: /-uuuu uu-/

AK: Hát arra például az al+//. Izé hoo+//. Szentes fele, vagy hol is? Azt mondja, hallod, te, hogyis mondja, jön a vendég a delessel. Hogy a déli vonattal jön a vendég. A delessel. Nálunk ezt nem mondják a vonatra, hogy deles. Nem tudom én xxx amit jártam keveset. Csak arra fe mondom, hogy itt Újlakon nagyon szép tisztán beszélnek magyarul.

TM: Milyen a tiszaujlakiak magyar beszéde? Szép vagy csúnya?

AK: Szép. Szép magyar beszédjük van. Például aki, hát ugyi, na mit mondjak, (.) há (.) má nem olyat mondok mondjuk, hogy a cigányságot, mondjuk, de aaki egy kicsit kéremszépen már tanultabb, meg civilizáltabb ember kéremszépen, szép magyar beszédje van.

TM: Emlékszik-e még a háború előtti időkre?

AK: Há hogyne.

TM: Milyen volt például, amikor a magyarok és csehek alatt, mikor bevo+//.

AK: Hát cseh időbe nem nagyon emlékszek, a magyar időre, emlékszem rá.

TM: Milyen volt az az időszak?

AK: Háát megmondom, hogy aaaz az időszak eléggé eléggé kéremszépen, rögtön harmincnyócba bejöttek a magyarok, hát kéremszépen utána má negyvenegybe be/-mentek a hábo-/rúba

TM: Milyen vót az-/

AK: és kéremszépen akkor má megjelentek a műrostos dógok. Háborút viselt Magyarország. Ukrajna nem visel háborút tíz éve, nem tíz éve. Megkapta az önállóságát Ukrajna kéremszépen ingyen. Egy ember nem halt meg. Megállott minden xx. A magyar időbe Magyarországhoz visszacsatolták kéremszépen Kárpátalját, (.) Éppen hogy csak lábra akart állani Magyarország, rögtön kiütt a háború. De rögtön elvitték az embert katonának. Akkor nem vót kollektyivnik, kollektivizácijá meg gazdaság, magángazdaság vót. És az embert elvitték a frontra. Otthon maradt négy pulya, egy csomó jószág, satöbbi. Már küszködött. És akkor az ipar is kéremszépen a frontra dógozott. Akkor bejött a jegyrendszer. Bejött a jegyrendszer, mer mindent a frontra kellett adni. A frontra ment a petró, mer nem vót villany ugyi, lámpával+... Adták jegyre a cukrot, a petró, a lisztet, a +//. Itt Újlakon is vót lisztelosztó. De gondoskodott az állam mindenkirül. Minden szegény családnak, az a kérdés, adtak zsírjegyet, cukorjegyet, lisztjegyet, petrójegyet, és mindenki a minimálást <=minimálist> megkapta. Pedig háború vót. Dúlt a háború. Úgy hogy hát nem azt mondom, hogy bő bőséggel ment, mer az az igazság, hogy el lehet azt képzelni, ha most Ukrajna (.) például (.) senkivel nem áll hadba, háborút nem visel, semmi. És mégis nem tud talpra állni. °Mi vón, ha háborút viselne?

TM: Aha. És mi va+//., hogyan vó+//. Vissza tetszik emlékezni arra, mikor a magyarok bevonultak Újlakra?

AK: Én arra nagyon nem. Én akkor lehettem két-három éves.

TM: Öhöm. Tehát akkor még ez /-teljesen-/

AK: /-xx-/ Én csak így múltán egyes jelenetekre, hogy a házba beszélgették, mer a házba vótam. Így ősszel jöttek be, ugye apu, úgy emlékszem. Ősszel vót. A magyarok mikor bejöttek.

A: Ősszel.

AK: Ősszel. xx sáros ősz vót.

TM: Hogyan élte túl a háborút, a világháborút a családjá?

AK: Háát, hogy mondjam. Am zénapám nem vót magyar katona, nem vitték el katonának. Az apósom, habár tíz évet vót katona. Xx xx. De az apám nem vót katona. Hanem oszt a lágér. Majd osztán kérm+//. Apámnak egy testvére az oda is maradt a lágérbe. Apám a lágér+.

TM: Ez negyvennégyes

AK: Negyven/-négy mál-/

TM: /-Kis máleny-/kij robot?

AK: Az az. Kérem. Úgyhogy ké+... a mi falunkbul például,-bul a fronton nem halt meg annyi ember, mint a lágérbe. A lágérbe többen meghaltak.

TM: Az ön családjából ő akkor csak az édesapját vitték el?

AK: Nem, azt nem vitték el. Elvitték, de elütötte az ótó, [nevetve mondja] és mint megsebesült, így jött haza. /-Mer akko+/-./

TM: /-Tehát útközbe-//ahogy jöttek+/-./

AK: /-Igen, ahogy -/ hajtották Szolyvára. Közéjek szaladt egy ótó. És elütötte. Megsérült. Hát ugyi már nem tudott tovább menni.

TM: Öhöm.

AK: Az, így oszt hazajött. S akko jöttek hárman haza: Pekli Feri bácsi, édesapám és Kálló Jóska. Mind a ketten meghaltak. Apám túlélte a szerencsétlenséget. Azok oszt belehaltak, mer egyiknek nyílt törése, a másiknak más izéje vót.

TM: És Donbászra vittek-e Újlakról fiatalokat?

AK: Sokat, sokat, persze. Igen, mer akko vót egy ilyen meg+//, hogyhívják, egy ilyen egyesség <=egyezség>. A magyar fiúkat hét évig nem szabad vót sorozni katonának, +//. Mikor bejöttek az oroszok, ezerkilencszáznegyvenöt, +//. negyvennégy november huszonharmadikán vagy mikor jöttek be. És °hét évig nem lehetett sorozni, a magyarokat.

TM: Miért?

AK: Azér, mer nem megbízhatók vótak.

TM: Az+//.

AK: Ellenség+//. Nem megbízhatók vótak és a magyarokat nem. A magyarokat a legelső sorozás vót ötvenkettőbe. Ötvenkettőbe egyszerre

evittek három korosztályt: a harmincasokat, a harmincegyeseket és a harmincketteseket. Három korosztályt, mer már megengedték, hogy sorozzák. Tehát negyvenötötől ötvenkettőig, hét évig, a magyar fiúkat Donbászra vitték. A sorköteles katonákat. A bányába.

TM: Mily+//.

AK: Nem katonának.

TM: Milyen bányába?

AK: Hát szénbányába dógozott. És kéremszépen sahtába, hát ucsiliscsébe mentek először, megtanították, hogy kell csákányolni a szenet. És ott kellett ledógozni.

TM: Há

AK: Katonának nem vitték.

TM: Hány évet dógoztak ott?

AK: Háát az ki-ki ho+//. elsőkdöstek. Elsőkdöstek, nem bírták azt a rezsimet. Hát négykézláb a bányába dógozni, hát nem szokták azok azt meg. Fiatal (fiúk).

TM: És mi lett mondjuk a legtöbbel?

AK: A legtöbbet elsőkött. Itthon megfogták, betették a tömlöcbe, ült egy évet, oszt hazajött.

TM: És volt olyan, aki mondjuk odaveszett?

AK: Háát (.) vót. Vót, Keresztúrbu vót. Innen Újalkrul nem tudok. Kere+//. Lehet, innen is vót, de Keresztúrbu vót, aki szerncsétlenségbe xx xx.

TM: Hogyan emlékszik vissza a kolhozosítás idejére? Hogyan ment a szervezés? Önként adták be az emberek, vagy kényszerítették őket, vagy?

AK: Oroszul mondjam? Vagy magyarul?

TM: Magyarul inkább.

AK: Hát azt mondom, hoogy az elv önkéntes vót, de szigorúan követelték. Muszáj vót. Ez vót egy fenti utasítás, itt kitérés nem vót. Mindenki egy kérvényt meg+//. Nem is ő írta, neki csak alá kellett írni. Hogy minden ingóságát, minden gazdasági felszerelését, földjét, mindenét a téeszbe, és a téesznek tagja lesz, és a téesz majd amit fog termelni és amennyi jut, annyit fog kapni. És úgyi hát ez senki nem szívesen csinálta.

TM: Családjától vettek el földet, szer/-számot/-?

AK: /-Háát az-/ apámtól. Sokat.

TM: Miket vettek el?

AK: Hát úgyi ő gazdálkodó ember vót kéremszépen. Földet, igavonót, gazdasági felszerelést, höh hát úgyi minden felszerelésünk vót. Hát mindent be kellett adni (..) ingyen. °°És annyi jogunk vót, mint aki belépett a kolhozba és nem adott be semmit. (.) Annyi, sőt még annak több joga vót, aki nem adott be

semmit. Úgyhogy kéremszépen az egy +//. és most ugyi megdöntötték a kolhoz
kéremszépen, most már privatizálták, meg satöbbi, meg osszák széjjelszele
<=széjjel fele>. Például én is dógoztam tizenhét évet a kolhozban. És nem jár
nekem semmi részesedés, az égvilágon semmi. Aki az utósó évekbe dógozott,
csak annak jár. Nem számít az, hogy mit adott be az apám, vagy satö+//., az
semmi. Az, aki nem adott be semmit, hanem az utósó évekbe, mondjuk egy-két
évet ott dógozott, az most széjjel osztották egymás közt a kolhoz.

TM: Mitől volt mondjuk kevesebb joga annak, aki beadott, vagy aki csak
úgy belépett a kolhozba?

AK: Hát először is, az, aki többet beadott, az meg vót jegyezve, mer azt
mondták, hogy az kulák. Ez hallgasson. Azt ódara <=oldalra> tették, hanem
annak vót szava, (.) aki nem adott semmit be. Legtöbbször. Abbul állott ki a
vezetőség is. Azokbul az emberekbül, aki nem adott be semmit.

TM: Ő a Volt ez az úgynevezett államkölcson, +//.

AK: /-Igen mindenkinek.-/

TM: /az ön családja-/ adott be /-vagy önöket-/ kötelezték?

AK: /-ööööön-/ Hát vót olyan, ugyi akkor nem vót pénzfizetés. Vót, aki az
utósó tehenet el kellett a gyerek szájából adni, hogy ki kifizesse az államköccsönt.

TM: És önöket hogy érintette ez /-a xx-/

AK: /-Hát-/ súlyoson. Hát súlyoson. Hát minket akkor is kérl, akkor is
azoknak az embereknek, akiknek nem vót öö szóval má azelőtt is nem szo
szegényebbek vótak, azoknak kevesebbert adtak, azoknak kivetettek egy
minimális összeget. A másakra kéremszépen, aki tehetősebb vót, arra mindig
többet, többet. Hát én még a katonaságnál szógáltam az ötvenes évekbe,
még ott a+//. három rubel zsódot <=zsold> kaptunk egy hónapra, abbul kellett
kéremszépen ötvenkopeket, hát szóval harminc rubelt már régi pénzbe. Akkor
még ugyi hatvanegybe beváltották a pénzt, de a harminc rubel az hatvanegybe
már csak három rub<0el>. °°Abbul kellett államköccsönt fizetni a katonának
a zsódjából. Abbul még öt rubelt fizettem a harminc rubelbü öaö hogyhíjjákat
államköccsönt. A katonának. Mikor annak a katonának az a harminc rubel
az annyit jelent, már új pénzbe beszámolva, tíz kopek jutott egy napra. A
zsold. Na de abbul a tíz kopekbül kellett venni annak a katonának bokszt,
annak kellett venni fényesíteni aztat az a szidolt, izé, fogkefét, fogpasztát,
szappant rász+... [vége a kazetta A oldalának]

TM: Ön szerint miko<0r> volt jobb élni, a szovjet időbe vagy most?

AK: Most szabadabbak vagyunk, de az életszínvonal gyengébb.

TM: Mitő, mitől gyengébb mondjuk az életszínvonal?

AK: &

TM: Mivel volt másabb azz+//.

AK: (Ahol) az életszínvonal gyengébb, mer akkor az én kapo+//. kapott százöt, százhusz rubel nyugdíjat, és huszonhat kopekért vett egy kenyeret. Öt rubelért vett egy kila <=kilogramm> húst. Most kap száznegyven rubel fizetést, és veszen egy negyvenért egy kenyeret, és tizenhárom-tizennégy rubelért egy kila <=kilogramm> húst. Tehát most, ha én a nyugdíjamból akarok venni kenyeret, az összesből, akkor énnekem k+//. ööö tudok enni belőle (.) hetven kenyeret. Akkor kapott százöt rubelt és huszonhat kopek vót, akkor egy rubelből vett négy kenyeret, (..) tíz rubelből negyvenet, száz rubelből négyszáz kenyeret. Most meg+//. És kapott százhusz rubelt. Most meg nem tud venni °csak hetven kenyeret. És mondjuk legyen a hús. Ha például, ha akkor vót öt rubel egy kiló <=kilogramm> hús, a száz rubel+//. A százhusz rubelből ve vett kéremszépen [megköszöörülte a torkát] huszonöt kilo <=kilogramm> húst. Huszonnégyet. Huszonnégy kila <=kilogramm> húst. Most ha tizennégy rubel egy kila <=kilogramm> hús és a száznegyvenet kapja, most csak tíz kilát <=kilogramm> (ha) tud venni. Na most például, ha akkor vót például egy liter benzin negyven kopek, most meg két rubel. Most én kéremszépen, hogy feltankoljam az autót, kilencven százalékát a nyugdíjamból oda kell adni. Egy tankolás. (Hát most mit csináljak) Akko kéremszépen ő mondjuk negyven kopek vót ő egy ő liter benzin ő, tizenhat rubelből feltankoltam. Na, dehogyis. Tíz liter vót négy rubel. Há négyszer négy tizenhat <0t>+//. Há igen. Felta+//., hát ugyi visz visszaesett. Persze. Ha akkor vót kéremszépen négy kopek vót egy, négy kopek vót egy kilowatt villanyáram, most pedig tizenöt kopek. Buu tizenhárom plusz hús százalék. Tizenöt kopek.

TM: És milyen volt mondjuk az ötvenes évek, az ötvenes hatvanas évek Szovjetuniója?

AK: Mindig osztás vót. sose vót+//. A népnek, ha még meg is vót a pénze, nem tudott venni. Osztás vót. Például ha valaki akart venni valamit, akkor vagy sort állani, vagy megtették aztat, hogy ha valami mondjuk akart vón egy olyan dögöt venni egy asszony, mondjuk egy csészét, vagy egy fazokat <=fazekat>, vagy valamit, azt mondja, tessék elmenni, hozni ötven tojást. Tojást? Hát azt mondja a városi asszony, hát nincs nekem egy tyúkom se. Vegyen a piacon és hat kopekért beszámolják. Mindig osztás vót, mindig oszt<0tás>+//. Ha akart valaki venni egy kocsit, a, vagy egy motorbiciklit, akko kéremszépen a v járási végrehajtó bizottságnál, kéremszépen kellett egy, egy ülésnek lenni, hogy megszavazzák, hogy a pénzéért megveheti-é aztat. Nem úgy vót, hogy pénz(m) van, oszt megvette(m) a kocsit. Akko megkérdezték, honnan van a pénze. Hát ugyi benne vótunk. Ugyi mindig osztás vót. Nem vót az a bőség, például hiába huszonhat kopek vót az a kenyér. Elmentek reggel négy órákor kenyeres bótba <=boltba>, még be

vót zárva, hatkor nyitották ki, négytől állottak hatig. Kilenc órákor már egy nagy lakat rajta, be vót zárva, már elosztották a kenyeret, tovább nincs. Hiába, milyen jó, huszonhat kopek a kenyér, de mikor már jöttél kettőkor+//. Az a munkás elment öt órákor dógozni a cipőgyárba. Kilenc órákor ment, vót egy na hosszabb szünet. Szaladt haza. Hát má hiába ment keny+... kenyeret venni. Öt órákor még nem vót nyitva. Hát akkor megtették aztat, hogy bevitték a cekkbe a kenyeret, oszt kezdték osztogatni, mer hát, hát na jusson, mer mer hát ugyi a családjának mit visz haza. A m ez a komm izé rendsz osztás vót.

TM: S ennyibü jobb akko a mostani helyzet? Vagy vagy+//.

AK: Hát most az a helyzet, hogy ő piacgazdaság van. A piac diktál. Nem kell sort állani semmiér. Lehet venni bármit. Csak nincs miből megvenni, mer nincs kereseti lehetőség. Nincs lehetőség, nincs rá lehetőség, hogy Újlakon kéremszépen legalább, a ő Újlaknak, a munkásosztálynak egy fele dógozzon. Helyben. De hogy ha most megszámloljuk, hány százalék dógozik Tiszaújlakon olyan ember, aki el tudja tartani a családját a munkahelyrű? Hát lehet, hogy két-három százalék. Esetleg a büdzseten, akik dógoznak, de n termelésbe má mondom.

TM: Öhöm.

Jegyzet

¹ Az interjú azonosító száma: 75_1936_FERFI_ANyTR. Készítette és lejegyezte Karmacszi Zoltán. TM = terepmunkás. AK = adatközlő. A = adatközlő apósa.

² Az adatközlő személyes adatait kérésére kihagytuk. A kihagyott részeket kipontoztuk. A megjelenő változatot egyeztettük az adatközlővel, publikálását írásos nyilatkozatban engedélyezte.

Науково-методичне видання

**Берегсаси Анико
Черничко Степан**

ЦІНА СЛОВА

Доповіді про закарпатські варіанти угорської мови

Рецензенти:

**д.ф.н., професор *Контра Міклош*
(Інститут мовознавства АН Угорщини та Сегедський університет) і
к.ф.н., доцент *Ковтюк Іштван*
(Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II)**

**Підписано до друку 06.10.2004. Формат 70х100/16.
Папір офс. №1. Гарнітура Times. Друк офс.
Умовн. друк. арк. 16,77. Тираж 400. Замовлення 157.**

СП "ПоліПрінт", м. Ужгород, вул. Тургенєва, 2.

- Бергсаси Анико, Черничко Степан.**
Б 45 Ціна слова: Доповіді про закарпатські варіанти угорської мови. –
Ужгород: ПоліПрінт, 2004 – 208 с. (угорською мовою).
ISBN 966-7966-26-7

У посібнику розглядаються суто місцеві, територіальні особливості угорсько-українського або угорсько-російського білінгвізму угорського населення Закарпаття. З соціолінгвістичного аспекту аналізуються регіональні різновиди (варіанти) угорської мови на Закарпатті та вплив державної, нерідної мови на неї, причини різного ступеня інтенсивності цього впливу. Також аналізуються законодавчі акти щодо мовних прав національних меншин держави. Розглядаються і стан, проблеми та особливості викладання і вивчення української мови як державної у школах з угорською мовою навчання.

Розглянуті основні мовні ситуації, які дозволяють користування будь-якою з двох (чи з трьох) мов: угорською, українською чи російською, і які змушують мовців вибрати ту мову, якою вони користуються. Далі досліджені і шляхи впливу української та російської мов на місцеву угорську мову, стан культури угорської мови та перспективи її розвитку. Посібником можуть користуватися викладачі-словесники, студенти філологічних факультетів, вчителі шкіл з угорською мовою навчання. Він стане в пригоді всім тим, хто цікавиться проблемами двомовності та питаннями соціолінгвістичного дослідження й аналізу мовних явищ.

A társasnyelvészet talán egyik legismertebb alakja, az amerikai William Labov két fontos elvet fogalmazott meg a nyelvészek társadalmi felelősségéről: ez a tévedések korrigálásának és az adósságnak az elve. Az első szerint, ha a kutató olyan széles körben elterjedt elképzeléssel, nézettel találkozik, amelynek helytelenségét kutatásokkal igazolni tudja, kötelessége ezt nyilvánosságra hozni. A második szerint pedig annak, aki nyelvi adatokat gyűjtött egy beszélőközösségben, az így szerzett tudást kamatoztatnia kell a közösség javára.

Immáron több mint egy évtizede kutatjuk a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatát. Ez idő alatt számos olyan társadalmi problémával találtuk szembe magunkat, amelyeknek nyelvi, nyelvészeti vonatkozásuk is van; rengeteg közkeletű, ám tudományosan megalapozatlan nyelvi babonával, téveszmével találkoztunk; és mindeközben jelentős mennyiségű nyelvi adatot is sikerült összegyűjtenünk. Ennek egyfajta összefoglalásaként született e tanulmánygyűjtemény. Könyvünkben foglalkozunk társadalmi kérdések nyelvi vonatkozásaival; megpróbálunk tudományos érvekkel eloszlatni néhány konszenzuális tévedést, és közben viszonylag nagy mennyiségű, a kárpátaljai magyar beszélőközösségben gyűjtött adatot sorakoztatunk fel mondandónk alátámasztására. A többi már az Olvasókon múlik.